

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

PETŐFI
SÁNDOR
EMLÉKÉNEK

*

SZÜLETÉSE
150.
ÉVFORDULÓJÁN

1

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
ARATÓ KAROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYŐZŐ
FUTAKY HAJNA
HÁRS ÉVA
HÉRA ZOLTÁN
ILLYÉS GYULA
KOLTA FERENC
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ
MATYÁS FERENC
NEMES ISTVÁN
PAKOLITZ ISTVÁN
PÉCZELY LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
SIMON ISTVÁN
TAKÁTS GYULA
TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1973. JANUÁR

PETŐFI SÁNDOR EMLÉKÉNEK

ILLYÉS GYULA: Petőfiről emlékezve - - - - -	3
PAKOLITZ ISTVÁN: Gyehenna-idő (vers) - - - - -	7
PÉCZELY LÁSZLÓ: Petőfi: Egy gondolat bánt engemet... (verselemzés) - - - - -	9
CSORBA GYÖZÖ: Két szem (<i>Petőfinek</i>) vers - - - - -	23
SIMON ISTVÁN: A helység kalapácsa (komédia, Petőfi nyomán) - - - - -	24
TAKATS GYULA: Onnan itass (vers) - - - - -	45
HÁRS ÉVA: „Petőfi olvasása közben...” (<i>Martyn Ferenc rajzsorozata</i>) - - - - -	46
CSÁNYI LÁSZLÓ: Petőfi sárszentlőrinci koszorúi - - - - -	49
HÉRA ZOLTÁN: Hontalan, otthontalan (<i>Petőfi Ostfityasszonyán</i>) - vers - - - - -	54
ARATÓ KÁROLY: Rönkökön gördül... (vers) - - - - -	55
ANGYAL ENDRE: Petőfi a délszlávoknál - - - - -	56
POMOGÁTS BÉLA: Petőfi és a romániai magyarság - - - - -	64
BERTÓK LÁSZLÓ: Petőfi (vers) - - - - -	69
TÜSKÉS TIBOR: Petőfi a tankönyvekben - - - - -	70
KOLTA FERENC: Kortársak Petőfiről (<i>Kiegészítő sajtóadatok Endrődi: Petőfi napjai és Hatvany: Így élt Petőfi című műveihez</i> - - - - -	79

KOVACS JÓZSEF LASZLÓ: Petőfi nyomában 1844-ben (<i>Kardos István szalkszentmártoni naplójegyzetei</i>) - - - -	85
MÁTYÁS FERENC: Gyakran látom (<i>Kiskőrös emlékkönyvébe</i>) - vers - - - - -	88
BÉCSY TAMÁS: Pándi Pál: „Kisértetjárás” Magyarországon	89
FUTAKY HAJNA: Fekete Sándor két Petőfi-könyve - - -	92
NEMES ISTVÁN: Martinkó András: Petőfi életútja - - -	95

KÉPEK

MARTYN FERENC „Petőfi olvasása közben” c. sorozatából - - - - -	6, 45, 48, 84, 87
---	-------------------

Műmellékleten

MARTYN FERENC „Petőfi olvasása közben” c. sorozatából	
1-2. Az apostol	
3-4. János vitéz	

A borítón

1. Itt állok a rónaközépen
2. János vitéz
3. A négyökrös szekér
4. Az apostol

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

72-5331 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Petőfiről emlékezve

A költők gyakorlatiak.

Honnan származik a legenda, hogy a való világban csak csetlenek-botlanak, hogy ügyefogyottak: álomvilágban élnek?

A magyar költők kiválólág a gyakorlat emberei. Természetes; kivételesen nehéz a helyzetük. Balassiban három prókátor veszett el s még löcsiszárnak is jóhírű volt. Csokonai egymaga föl tudta volna állítani az Akadémiát, ha egy kis megértésre talál; ha nem épp a reális eszközök birtokosai szenvednek végzetes álmokórságban. Berzsenyi a leggondosabb tanulmányát a mezei gazdálkodás megújításáról készítette nyomda alá. Vörösmarty...

Petőfi a szervezőképességével tűnik ki.

Hibátlanul tájékozódik a részletekben; biztos tekintettel látja át a bonyolultságot.

Mi fő jellemzője költői látásának is? Született lírikus: az első szárnycsapás sasmadári magaslatba viszi. Hogy sasmadári tévedhetlenséggel tegyen különbséget a lenti valóság eladdig számba se vett jelenségei közt. Főnt lobog – kedvenc képe ez – a Tiszától a Dunáig nyúló róna felett, de lelát a sötétzöld káka közt nyakát nyújtogató gémre, a sárga fővenyen futó bogarak tarka seregére.

Ilyen éles szemmel fürkészi a társadalmat is, de itt újra és újra lecsap a magasból; beavatkozik. Vörösmarty még csak dorgálja a hazáért föl-fölszivító, de aztán másra se buzduló magyarokat. Ő – mintha csak ebből a leckéztetésből tanult volna – magas hangon beszél, de nem sivít. Vezényel. Még pedig úgy, hogy közben magyaráz. Vagyis tábort szervez. Újra és újra tábort csinál.

De sosem magának.

Közösségi lélek. Elöl jár, igen. De az ügy a gondja. Megesik, hogy előresiet, már-már elszakad a gyűjtötte hadtól. De ekkor is – neki van igaza. Neki volt igaza, ahogy az idő minden esetben neki helyeselt, a mellé-zárkózásával.

Soroljuk föl minden esetét, amikor példát adott, hogy mi volt – és még többször, mi lett volna – a helyes teendő, gyakorlati szempontból is?

Ne kezdjük a legnagyobbal, hogy nélküle nem lett volna – vagy nem olyan lett volna – Március, az Ifjú Magyarország erő-tétele.

Mi ennek az előzménye? Az alapokig visszanyúlva: az első magyar író-sztrájk.

Egy ügyes üzletember azzal az ürüggyel, hogy kenyérmorzsákhoz juttatta őket, holmi bémunkássá akarja tenni lapja munkatársait. A felelet, a Tízek Társasága. A vállalkozásnak Petőfi a lelke, de úgy: a magáéhoz hasonló érvényesülést akar biztosítani a többinek is.

Ő állítja talpra az *Életképek*-et, az írók lapját.

Közben ő emel egy kávéházi sarkot a nemzet tudatába, benne a Közvélemény Asztalával. Ő a hangadó. De nem hangja jóvoltából. Eszméi tisztaságával; elméje élességével.

És ott van a Nemzetőrség megszervezésénél.

Ott szorgoskodik a hivatalos heti közlöny, a *Nép Barátja* megteremtésénél. Ő foglalja írásba a lap programját. Aranyt szeretné állandó szerkesztőnek bejuttatni.

Nincs vége-hossza a kilincselésnek, amit Arany érvényesülése, jó megélhetése, jó honoráriumra érdekében véghez visz.

S ő a mozgatója a teljes magyar Shakespeare-kiadás ügyének.

Ő fogalmazza meg a magyar jakobinusok tömörülésének, az Egyenlőségi Társulatnak proklamációját.

Aztán még egy ütközet irányításába is beavatkozik.

Az ember méltán kérdezheti: mikor volt ideje, hogy olyan méretű, olyan természetű író legyen, mint amilyen lett?

Ezek közben. Ezek folytán.

*

Petőfi nem járt Segesváron.

Ebbe a városba ő sose tette be a lábát. Csak a határát közelítette meg. Oda ment volna, ha életben marad. Halálának helye, a kis *Fehéregyháza*, a végzet útján afféle *utolsó posta* mintájára csatlakozik Segesvárhoz. Hogy mi is megtaláljuk.

Bizonyos volt benne, hogy elér Segesvárra s jót pihen, jót eszik a kényelmes szép városkában. Ezért sem kímélte magát. Utolsó éjszakáját nem ágyban töltötte. Utolsó napján nem ebédelt asztalnál.

Bem kisdéd seregében, melyhez négy nappal előbb csatlakozott, maga a vezér volt a legrégibb ismerőse. Voltaképpen nem is számított katonának. Civilben volt, fegyvertelen.

Szentül hitte, hogy elér az élet városába, Segesvárra. Hitt a jövőben, hitt a győzelemben, hitt a káprázatos vezérben, akit ő

a maga huszonhat évéből nézve aggastyánnak érzett. Rendületlenül hitt az ötvennégy éves elszánt lengyelben, aki, akár egy vigalomba, négylovas hintóban hajtatott a sors elé. „Szeretett fia” anynyira tele volt életbiztonsággal, hogy – noha Marosvásárhelyről hajnalban indultak és Székelykeresztúrra alkonyattal vonultak be – tagjai egész napi törődöttségét a barátainál töltött vacsora után bolyongással pihentette. Az ismeretlen kisváros egyik vendéglőjéből cigányzenét hallott. Honvédtisztek mulatták ott az időt, nem énekléssel, hanem a muzsika melletti beszélgetéssel. Ide tért be, itt időzött, részt véve a fiatalok szokásos kifogyhatatlan eszmecseréjében egész addig, amíg a pitymallatti félsötétben nem vertek itt is indulót a dobok. Erre futott csak a kijelölt szállására, megmosakodni, egy csésze kávéfölgörpíteni.

Tanúk jelentkeztek később, hogy ezen közben kétszer is elszavalta híres versét, az Egy gondolat bánt engemet címűt. Először a vacsorával kedveskedő Varga Zsigmondéknál, majd a hajnali reggeli után, mindkétszer „valamely csodás előérzet hatása alatt, szenvedélyes hévvel”, ahogy a kitűnő Ferenczi is írja.

Nem valószínű, hogy szavalt. Erre sem a cigányzene, sem a hajnali gyors reggelizés nem alkalmas idő. Még kevésbé valószínű, hogy épp azt a versét szavalta, mely csak egy nap múlva kezdte meg különös pályafutását.

A legendát az emberi gyengeség szülte, a felelősség elhárítása, hogy ne gyötörjön bennünket oly igen a büntudat. Hogy szolgáljon vigaszunkra, a mi vigaszunkra: neki lám nem is volt iszonyú elviselni az elviselhetetlent. Ha egyszer vágyódott rá! ha oly gyönyörűen zengő sorokban óhajtotta a hősök halálát.

Nem óhajtotta a halált. Utolsó levelében Júliának boldog tervekről ír: milyen szép lesz fészket verni a csíki havasokban a család számára.

Az a halál nem volt szép; költői sem volt. Azt a rettenetes pusztulást csak a szadizmus képzelheti olyannak, mint amelyet az elszenvedője kíváncsúnak érzett.

Lelkünk mélyén mindnyájunknak egy szörnyeteg lapul, vérivó. Ne engedjük, hogy még továbbra áldozata legyen ennek Ő is.

*

Nemzeti hagyományunk, hogy az író ne fitogtassa a tudását. Irodalmunk kezdettől fogva a *poeta doctus*ok műve. S költőink abban versenyeznek, hogy melyikök mutassa ki legkevésbé a műveltségét. Nem azért, hogy barbárként viselkedjék. Azért, hogy műveltsége ne a mű külsejére rakodjék csillogásul, hanem belsejébe épüljön bele. A „*Vitézek mi lehet e széles föld felett*” kezdetű

huszárnóta szerzője a kisujjában hordta, amit Padovától Krakkóig, Upsalától Salamancáig az egyetemeken el lehetett sajátítani. Alkotása azért olyan magasszintű. A *Csikóbőrös kulacshoz* költője, az ó- és újkori európai nyelvekhez, végső ismeretszomjában még a törökbe is belekapott. Egy nép nyelvét tudni az ő esetükben is azt jelenti: az illető nép szellemi kincsét is birtokolni.

Petőfi az ő nyomdokukon indulva hódít. A kaszárnya, a vándorszínészi ekhós szekér, de még a Panyó Pannik vidította csárda is megfizethetetlen egyetem.

Nem tudjuk, hány nép és hány társadalmi osztály nyelvét beszélte a *Befordultam a konyhába* és a *Tündéralom* írója. Ahány idegen irodalom megérinti, azt eredetiben olvassa. Gyerekfővel németből fordít; alig éri el a nagykorúságot és franciát, angolt ültet át magyarra.

Véletlen leplezi le, hogy a szláv nyelvekben is otthonos.

Egy kora délelőtti órában belép a még félig üres Pilvaxba egy szlovák fiú, a viseletén is ott a nemzetisége. Tilinkót árul. Nem sok sikerrel, mert csak mutogatja az áruját, az anyanyelvén, amelyen kívül mást nem ért. Az egyik asztal vendége fölnéz rá az írásából és elbeszélget vele. Ugyan kicsoda? Egy távolabbi asztaltól valaki oldalt előre hajlik és irodalomtörténeti tanú lesz; a fiatal szlovák vándorkereskedővel Petőfi társalog.

Kortársai vita nélkül fogadták el, hogy ő legyen a vezér. Oly kitűnően beszélte a népi magyart! S oly hibátlanul az európai! Ezt azzal, azt ezzel erősítve.

Gyehenna-idő

*(Lidérces fullasztó júliusi éjszaka
Sehogyse akar megvirradni
Zsongó tücsökmuzsikában
Fojtó kígyósziszegés)*

Na te híres edd meg amit főztél

*Betyárcsárdák csikóskurjantású Apollója
Véresszájú verstaragó
Fentebb stílű esztéták botrányköve
Villámterhes föllegeket hajtó garabonciás
Urat papot katonát fricskázó szegénylegény
Ebrúdon kidobott mezétlábas apostol
Világszabadság izgága örültje
Ezreket halálba hajszoló kerge trombitás
Csak azt tudtat fűjni: előre
Az utánam-ra nem futja a szuszából
Bolond lennél vásárra vinni a bőröd
Nem szenvedheted a puskaporszagot
Asszonyoszoknyán ülő levitézlett néptribun
Gyorsan megfutó gyorsfutár
Csak gögös szarvadat törték le
Nem az emberiséget érte sérelem
Van még tér sorsnyitotta tér
Véres csaták tere
Elszelelni már ugyse tudsz
Útonálló haramiaként köröznek
„Különös ismertetőjele nincs”*

Na te híres edd meg amit főztél

*Van különös ismertetőjelem
Tegnap egy országot serkentettem talpra
Megirigyelhetett volna az isten is
Van különös ismertetőjelem
Ma már az ördögnek se kellek
Bárki pojáca belémtörölheti sáros lábát
Van különös ismertetőjelem
Alkudozás nélküli igazam volt
Es tudtam hogy igazam van
Különös ismertetőjelem
hogy ITT VOLT az idő*

*Idők ideje: Mostvagysoha-idő
Igézetesen gyönyörű szűz idő
Ideje a kiverelkedhetőnek és megharcolhatónak
A megálmódottnak és megszenvedetten megérdemeltnek
Itt volt az istenlábátmegfoghatjuk-idő
A SZÁZSZORSZENT ÉGI SZABADSÁG ideje*

*És most ITT VAN az idő
Világszégyen-idő
Baltanyelet lerondítók ideje
Cunctator-hadvezérek-elherdálta idő
Ideje a semmit nem vállalóknak
A szárnyas szó után mankón vánszorgó tett ideje
Gyehenna-idő
Sültgalambvárók idéetlen bávászkodása
Világringyóvá züllesztett nővérünk gyümölcstelen ideje
Népet-hazát elvetelő idő
Jövendőt kalodába záró idő
Ideje a sumákoló hazudozóknak
Korbácsos kezet nyalogató meghunyászkodó kutyák ideje*

Kitaszítottságom hazátlan-otthontalan árvaságom ideje

*Huszonhatéves aggastyánja a bitang csalattatásnak
Huszonhatéves kamaszkölyke a pusztíthatatlan reménynek
Próbáratévő óráimban is tudom
ITT LESZ az idő
A Mégegyszer-idő
Az önmagunkhoz-érdemesek-lehetünk-idő
Megadás helyett a szembenézés
Megtűrés helyett a harc ideje
Ideje éhes vicsorgó farkasoknak
A bicegő kis lengyel győztnitűdő ideje
Élet-vagy-halál-idő*

*Nem a csakazértis-halált
Nem a hiu kétségbeesett öngyilkos-halált
Nem az ostoba értelmetlen halált keresem
A harcos-értelmes halált VALLALOM
Az értelmes-győztes életért*

*(Kigyósziszegés helyett kakasszó riogat
Az udvaron már szöszmötől a fuvaros
Hát mégis csak hajnalra vergődik
Csillagtalán fullasztó berényi éjszakám)*

PÉCZELY LÁSZLÓ

PETŐFI: EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET...

(VERSELEMZÉS)

*Egy gondolat bánt engemet:
Agyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág;
Elfogyini lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!
Legyek ta, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek köszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le... –
Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!”
S ezt elharsogják,
Elharsogják kelettől nyugatig,
S a zsarnokság velök megütkezik:
Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zőrej,
A trombita hangja, az ágyudőrej,
S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva. –
Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,
Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
És tátyolos zászlók kíséretével
A hősokeket egy közös sírnak adják,
Kik érted haltak, szent világszabadság!*

(1946, december)

Az elemző nehéz feladat előtt áll: a vers nagyon is ismert, sokat idézték, szavalták. A sokat emlegetés pedig az elkoptatás, az ellaposítás veszélyét rejt magában. El lehet-e mégis érni, hogy a remekmű újra eredeti fényében ragyogjon? Az a vers, amely talán a legélesebben világítja meg Petőfi arcát.

A Petőfi-irodalmat lapozgatva feltűnik, aránylag mily kevés az olyan részletes Petőfi-verselemzés, amely a versek minden tartományát, kis alkotóelemeit is számba véve tárja fel a művek értékeit s hatásuk forrásait. Horváth János máig is legrészletesebbnek tekinthető kitűnő Petőfi-monográfiája kivételnek számít. Így kap benne három lapnyi helyet az *Egy gondolat bánt engemet*... is. Horváth János elsősorban a mű lélektanát tárja fel, „az ihletett akaratnak költői megvalósulása”-ként szemlélve. A vers másik, az előbbinél is részletesebb elemzését Lukácsy Sándornak köszönhetjük. „...és piros zászlókkal” c. tanulmánya (Kritika, 1967/11., 1968/1. és 3.) főképpen az eszmeiség oldaláról, a költő politikai magatartásaként, a „világszabadság” és a „piros zászlók” motivumok magyar és világirodalmi nyomai iránt érdeklődve vizsgálja a verset. Emellett azonban ráirányítja a figyelmet a képek, a motívumok és az eszmeiség összefüggéseire is, s feltárja a kapcsolatrendszerre épülő motívumegyezéseket Petőfi rokon témájú verseiben (Ady szimbólumrendszerét vizsgálták ily módon), sőt – ha ez esetben mellékfonalként tartva is kezében – kitér olyan strukturális tényekre is, mint amilyen a kompozíciós szimmetria a kompozíció és az eszmeiség egysége, a kompozíció és a ritmus, a sorhosszúságok és a rímstruktúra összefüggései.*

Ez elemzések meggyőzően bizonyítják, hogy az új (helyesebben: eredeti) fényben ragyogtatásnak hathatós eszköze lehet a vers apró részleteibe is behatoló, többoldalú verselemzés. De valami más lényegeset is bizonyítanak, azt a ma mind sűrűbben hangoztatott esztétikai igazságot, hogy a mű sohasem lezárt, befejezett, hanem tovább él, alakul a befogadók tudatában, spontán és naiv műélvezetében vagy szakszerű elemzéseiben és értelmezéseiben – a műélvező világnézetétől, korától és még sok más tényezőtől befolyásolva. Nem véletlen pl., hogy Horváth János a 20-as években az arcon és zászlón megjelenő piros színnel a „lelkesezés vérszíné”-t asszociálja csupán, Lukácsy Sándor és Pándi Pál szerint viszont a költő a „piros zászlókkal” a végső nagy összecsapás szociális jellegére utal. Vagy itt van a vers lelkét, legbensőbb eszmei magát jelentő, kitűnő szerkesztőérzéssel kiemelt „Világszabadság”: ha alapjában véve nem is, de árnyalataiban mást jelentett a Petőfi korabeli olvasónak vagy hallgatónak, mint a mainak. (A nyelvi információk teljes kicserélődésére vagy részleges megváltozására nézve jelentős megállapításokat tesz Martinkó András „A nagyszerű halál...” c. tanulmányában. Kritika 1971/10. 22–28. l.)

Meggyőződéssel ismételjük, hogy a koronként árnyalódó, új és új szempontokkal gazdagodó, részletes verselemzés mindenkor hathatós eszköze lehet annak, hogy ismételten megnyiljanak az olvasó számára a hatásenergiák felszabadításának a versben rejlő forrásai. De az is bizonyos, hogy ez interpretációkra támaszkodó hangos megszólaltatás is új és új színben ragyogtatja a művet. A költő ugyanis valahogy elrejtí a leírt versben, vagy ahogy az információelmélet nyelvén ma az irodalomtudományban is szeretik mondani: „bekódolja” a versbe azt a zeneiséget, amely már a mű megszületése közben is nem mindig csupán kísérő, hanem gyakran irányító tényezőként van jelen. Ez a zeneiség pedig nem mindig jelentkezik feltűnően, hanem csak sejteti magát, s oly inponderábilákat rejt magában, a megszólaltatásnak olyan hajszálnyian finom árnyalási lehetőségeit sugalmazza, amelyek az értelmezés szempontjából viszont jelentősek lehetnek. Pl. a „Világszabadság” fogalom kiemelésének eszköze az előtte és utána tartott szünet; nem közömbös tehát ennek a mértéke a hangos köz-

* Egy harmadik részletes elemzés Pándi Pálnak e dolgozat elkészülte után megjelent, *Kisértetjárás Magyarországon* c. könyvének II. kötetében olvasható (Magvető, Bp., 1972. I–II. k.). Miként Lukácsy Sándor, ő is elsősorban eszmei szempontból elemzi versünket, az eszme kibontakoztatását lélektani és szerkezeti fonalon kísérve végig. A „piros zászlók”-ban ő is a szocialista forradalom emblémáját látja.

lésben. Árnyalatnyi eltérések adódhatnak a tempóban, a dinamikában és a hangfekvésben is. Kétségtelen ugyan, hogy a nagy csatajelenetet erősebb dinamikával, gyorsabb tempóban és emeltebb hangon kell elmondani, mint a verset lezáró temetési részt, mégis – tapasztalat igazolja – e határokon belül az árnyalási és kifejezési lehetőségek egész sora versmondók (és korok) szerint. A nagy vers mindig rejt magában meglepetéseket, anélkül, hogy a lényegéről vallott felfogás megváltoznék. De csak akkor, ha akár csak ösztönös azonosulás, akár részletes elemzés útján megvalósuló tudatos beléhatolás által napvilágra jönnek a lényeg megjelenési finomságai, addig észre nem vett árnyalatai. Meggyőződésünk, hogy korunknak nagy lendülettel kivirágzó, számos szaktudománytól s nem egyfajta természettudományos módszertől is támogatott irodalomtudománya és műelemző gyakorlata minden eddiginél alkalmasabb e nyilvánvaló vagy eddig még rejtett szépségárnyalatok feltárására.

Mikor ez eszközökkel e jól ismert költemény elemzésére vállalkozom, gondolom, úgy szolgálom legjobban a fenti célt, ha a vers minden „tartományát”, ezeknek legkisebb elemeit, „mikrostruktúráit” is figyelembe vevő, sőt a mű egészén, szervezetén, struktúráján is túltekintve, annak kifelé, a kor, a világirodalom, a költő személye és életműve felé is mutató ún. komplex elemzés módszereivel és perspektíváival élek. Természetesen figyelembe részesítem, sőt elemzésem útján mint megbecsült értékeket viszem magammal azt is, amit előttem mások e költemény kincsesbányájából már kiaknáztak – nem mellőzve azokat sem, amelyek szinte mindenki számára nyilvánvalók.

Egy vers olvasásakor vagy meghallgatásakor az első, ami iránt a befogadó érdeklődik, az, mit akar közölni a költő, mi a vers jelentése, mi az a lényeges dolog, élmény, érzelem, eszme, ami miatt a mű megszületett. Gyakran csak erőfeszítéssel, mélyre és messzire tekintő gondos elemzéssel tudjuk feltárni a vers jelentését. Az *Egy gondolat bánt engemet*... sem volt egészen problémamentes vers, e problémák azonban ma már megoldottnak látszanak. Nem is annyira jelentésének bonyolultságáról, mint inkább máig ható egyetemes érvényűségéről és a költő személyiségével való összefüggéseiről van szó.

Ha nagyon tömören akarnánk utalni a vers jelentésére, akkor ezt a három egymással korrelációban levő fogalmat kell megjelölnünk: „világszabadság”, „piros zászlók” és „nagyyszerű halál”. Mindhármat joggal tekinthetjük a vers kulcsfogalmainak.

A két első fogalom kapcsolata a legszorosabb, hiszen köztük jelképi összefüggés van. Együtt jelzik, mit értett Petőfi világszabadságon, s miben látta az érte folytatott végső nagy harc lényegét. Politikai állásfoglalását talán Ady fogalmazta meg legfrappánsabban: „Jöjjön ellenük (a Petőfi meghamisítók, a nevével kufárkodók ellen. P. L.) Petőfi maga, a maga szociális hitvallásával, a maga csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával.” (*A forradalmár Petőfi*, In: *Ady Endre az irodalomról*. Bp., 1961. 279. l.). Riedl Frigyes Petőfiről szóló könyvében egyetlenegyszer sem említi cím szerint versünket, viszont utal jelentésére, mikor leszögezi, hogy modern értelemben nem volt, nem lehetett Petőfi szocialista, mert nem ismerte Marxot. „De költészete azért kifejezi, ami a szocializmusban nemes és örökkévaló: az emberi érték függetlenítését a véletlen vagyoni viszonyoktól, a szegények védelmét a gazdagokkal szemben, a nyomorultak emelését emberi méltóságra... Petőfi igenis érezte, hogy a szegények és az elnyomottak között oly kötelék is van, mely a nemzetiségek korlátaival túl is kapcsol.” (*Petőfi Sándor*. Franklin. 1923. 121. l.) Lukácsy Sándor már egész aprólékosan megmutatja azokat a hatásokat is (mint legtöbbször, ő is a francia utópista szocializmusra utal), amelyek Petőfit segítették eljutni a szociális forradalom és republika eszméjéhez. Miként irodalmi mintái, megvalósulásukat ő is egy végső nagy összecsapásban látta. Arra is rámutat, hogy Petőfi érdeme annak a jelképnek a megtalálása, amely a szociális forradalom és a világszabadság eszméjét egyesítette (idézett tanulmánya, *Kritika*, 1967/11. 12. l.).

A vers harmadik kulcsfogalma a „nagyszerű halál.”* Többen rámutattak, mily nagy szerepet játszik Petőfi költészetében a halál gondolata, s hogyan magasztosul fel fokozatosan az egyszerű halál a nagyszerű halál eszméjévé. Az *Egy gondolat bánt engemet*... évében vagy a körül írt több verse együtt idézi – egyúttal a kompozíciós dinamizmus forrásaként is – a kétféle halált, nemegyszer ünnepélyes, látomásszerű verslezárással.

Egy korábbi előképe ennek *Ha az isten* c. költeménye (1845.). A kétféle halál közül az egyik az, amelyet a természet elmúlásával kapcsol össze; a hattyúdálát zengő költő ajkát a szőke kislány zárja le. A másik a csatatéri halál. Itt is csók zárja le a haldokló ajkát, de nem a szőke leányé, hanem a szabadságé. Ebben a részben már az *Egy gondolat bánt engemet*... fogalmai, szavai is megjelennek, a vörös szín is, de még nem a zászlóé, hanem a kihulló vére:

De ha ezt nem engedné az isten,	S lelkesítve zengjenek a harcok
Kérném akkor, hogy tavasz legyen,	Csalogányai, a trombiták.
Harc tavasza, hol rózsák teremnek,	Ott legyen, s az én szivemből szinte
Véres rózsák, férfikebleken.	Nőjön egy halálos vérvirág...

A halálsejtelem fenti értelemben vett konkretizálása az a két vers is, amelyeket a *Felhők* korszak utáni tisztulás első jeleiként szoktak emlegetni. A *Várady Antalhoz* c. episztola (1846) már a népek harcáról ír, amelynek arányait a kétszer használt „véres” megjelölés és a szintén megismételt „vérözön” is érzékelteti. A nagy harc következménye a föld megtisztulása, az egyetemes földi boldogság eljövetele lesz:

De hinni kezdem, hogy dicső napoknak
Éljük holnap fényes hajnalát,
Midőn a népek mind fölemelik
A föld porába gázolt fejüket,
S végig mennydörgik a föld kerekén:
„Legyünk rabokból ismét emberek!”
Ez nagyszerű, de véres kor lesz,
És úgy is illik, hogy véres legyen!
Már vizözön volt, most egy vérözön kell,
Hogy megtisztuljon a világ a szennytől,
Amely fölötte meggyülekezek;
Egy vérözön kell! és ha az lefolyt majd,
A megmosdott föld tiszta, szép leend,
És lakni fognak emberek fölötte,
Hasonlítók az isten képihez.

Az irodalomtörténeti kézikönyv rámutat, hogy ez episztola egy új szakaszt jelző határátkelő Petőfi költészetében, s a francia utópisták, főképp Saint-Simon mellett talán Béranger és a Marxszal barátságot tartó Heine hatását tükrözi. Egyúttal azonban annak is bizonyítéka, hogy Petőfi az európai demokratikus áramlat nagy gondolatát a magyar valóság vérkeringésébe kapcsolja.

A másik, időben az *Egy gondolat*-hoz közel álló vers a *Sors nyiss nekem tért* (1846). A csatatéri halál képzete itt is kiegészül „az emberiség javáért” való halál eszméjével:

* Petőfi nem él versében ezzel a Vörösmarty Szózat-ából jól ismert – és később, maig is félreértett – megjelöléssel. Amikor mi itt használjuk, nem eredeti, „nagymeretű”, „nagyszabású”, hanem mai értelme szerint tesszük ezt. (vö. Martinkó András tanulmányát) Petőfi egyébként a „nagyszerű” jelzőt mai értelme szerint is alkalmazta, más főnévhez kapcsolva, később idézett, *Várady Antalhoz* c. versében: „Ez nagyszerű, de véres kor lesz...” Ugyanígy az *Erdélyben* c.-ben is: „Születni fognak nagyszerű napok...”

Meghalni az emberiség javáért,
Mily boldog, milyen szép halál!
Szebb s boldogítóbb egy hasztalan élet
Minden kéjmámorainál.

Versünknek szinte tözszomszédságában találjuk a *Véres napokról álmodom* c. nagyszerű víziót, mely a ritmus, a hangzóság, a kompozíció (ismét az e korszakára annyira jellemző szimmetriával) és a jelentés egységének remeklésével jeleníti meg az óvilágnak romjain az új világot megteremtő véres napokat, s idézi a költő jelenlétét és a halál zordságát enyhítő kedvest (szemantikai vonatkozású részletes ritmikai elemzése *A tartalom és a versforma összefüggésének néhány kérdése* c. tanulmányomban. A Pécsi Ped. Főiskola 1956. évi Évkönyve. 12–16. l.)

A nagyszerű élethalál-küzdelmet idézi a szintén 1846-os *Erdélyben* c. vers is:

A század viselő,
Születni fognak nagyszerű napok,
Élet-halál vészes napjai.

S végezetül *Az ítélet* (1847) fenséges zárótablója, hexamétereinek s a természetes beszédét idéző versmondattanának és köznyelvi szókincsének érdekes ellentétével:

(A háború istene a népeket végső, sorsdöntő viadalra hívja)
Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
A jók s a gonoszok. Mely eddig veszte örökké,
Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet,
Mely az ígért isten, próféták ajkai által.
Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,
Az örök üdvösség, s érette a mennybe repülünk
Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.

Talán nem volt felesleges áttekinteni azt az utat, amely Petőfi költészetében egyik legnagyobb verséhez, az *Egy gondolat bánt engemet*...-hez vezet. Egy nagyszerű emberi magatartás és politikai hitvallás bontakozott ki előttünk. Ugyanakkor azonban azt is tudomásul kell vennünk, amire a kritika is rámutatott, hogy később sohasem ír piros zászlókról, hanem háromszínű lobogóról. Vagy ha mégis, a vér jelképét látja benne, mint a *Fekete-piros dal*-ban is. Ugyanigy a „Világszabadság” szót, „mellyel az *Egy gondolat*-ot, élete legnagyobb gondolatát zárta, ... nem írta többé le soha.” (Lukácsy S. Kritika, 1968/3. 27. l.) Nem lappang itt valami ellentmondás? Hűtlenné vált költőnk a világszabadság eszméjéhez, még ha oly nagyszerű ügy, a szűkebb haza érdekében is? Korántsem! S erre, egyetlen adat is rávilágít. 1848 c. versében ez évről mint „a népek hajnalcsillagá”-ról ír, s a magyar szabadság ügyét az emberiség egyetemes szabadságáéval egynek vallja:

Nagy idők. Beteljesült az Írás
Jóslatja: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!

Az is igaz, hogy a világszabadságért vívott nagy küzdelemben a magyart látta az élen – az 1848-as forradalmak elbukása után teljes joggal. Ez érződik ki *Ismét magyar lett a magyar*... c. versének ezekből a soraiból is:

Ismét magyar lett a magyar.
A síkra állt vitézül,
És a világ, a nagy világ,
Csodákat látni készül!

De ez szólalt meg azoknak az európai költőknek a verseiben is, akik a magyar szabadságharcot lelkesen üdvözltek.

* * *

Rendkívül fontos a költő közölnivalójának megfejtése, egy vers jelentésének tudomásul vétele, nem kevésbé lényeges azonban azoknak a megformálási eljárásoknak megismerése sem, amelyek által a közölnivalóból költői remekmű lesz. Az *Egy gondolat bánt engemet*... mondanivalóját már előtte is, utána is sokan, a költőnél jóval részletesebben kifejtették. Bennünk a „Világszabadság” fogalma mégis elsősorban Petőfi versével együtt idéződik fel. Két oka van ennek. Az egyik az, hogy az eszme a költő személyes dolga –, lírai élményként jelenik meg, hisz a vers fikciója szerint személyesen van jelen a nagy összecsapásban. A költői hatás is lényegileg abban rejlik, hogy a versbe „belekódolt” lírai élmény bennünk, befogadókban is felidéződik – ha nem is teljesen azonos módon, hanem saját élményeinkkel, tapasztalataikkal és ismereteink elemeivel asszociálva. A lényeg az, hogy érzelmileg és gondolatilag rezonálunk a versre. A másik ok, amely tulajdonképpen előfeltétele az előbbinek, amely által a sokak által átélt élmény nemcsak hatóság válik, hanem egyszeri, így sehol és soha meg nem ismétlődő jellegét is kapja, a művészi alakítás. Ez az, amiről részletesebben kell szólnunk, ami által eddigi, inkább eszmei-tartalmi és genetikai elemzésünk teljessé, „komplexszé” válik.

Petőfi nagyszerű vízióját már a régi iskolai tankönyvek is a rapszódia műfaji reprezentálójaként szokták emlegetni. Rapszodián pedig az óda körének azt a műfaj-változatát értik, amelyben az indulat hőfoka szétfeszíti a szabályos szerkezeti, nyelvi és verselési kereteket. Hogy Petőfi verse mennyire nem „rapszódikus” a fenti értelemben, arra nemcsak Illyés Gyula céloz Petőfi-könyvében, nemcsak Lukácsy Sándor fejt ki aprólékosan felsorakoztatott adatokkal, hanem utal rá az irodalomtörténeti kézikönyv is: „A forma látszólagos (az én kiemelésem, P. L.) rapszodizmusa egy nagyon is határozott vallomás lírai menetét érzékelteti, a vers érzelmi és erkölcsi feszültségét hiánytalanul érvényesíti a visszafogott közlő tónusban induló, majd drámai és elégikus, méltóságteljes és tribuni skála összhangzata” (III. 774.).

Hogy a költeménynek minden izére kiterjedő megkomponáltságát feltárhassuk, vázoljuk fel először kompozíciós erővonalát. A XVIII. századtól kezdve napjainkig hosszú sorát lehetne áttekinteni azoknak az irodalomtudósoknak, akik a párhuzamosságban a költészet alapvető szerkezeti elvét látták meg, korunkban pedig különös nyomatékkan hangsúlyozzák a költészet lényeges strukturáló principiumaként. A párhuzamosságok sorozatos egymásutánjában joggal látunk egy, a versritmusnál tágabb értelemben vett ritmikusságot, amelyet, mivel a vers építkezésében játszik nagy szerepet, „kompozíciós ritmusnak” nevezhetünk. Különösen dinamikus ez a ritmus, ha a negatív párhuzamossággal, az ellentétességgel egészül ki. Petőfi költészetében főképpen ez, a dinamikusságánál fogva expresszív kompozíciós ritmus érvényesül. Ez van jelen az *Egy gondolat bánt engemet*...-ben is; alapja – mint több más, említett versében is – a kétféle halál egymás mellé, pontosabban szembeállítás. A párhuzamosságra és az ellentétességre épülés alapvonása a népköltészetnek is. Nem véletlen, hogy többen, így Riedl Frigyes is, rámutattak Petőfinél e jelenség népköltészeti gyökereire.

Az *Egy gondolat* kompozíciós erővonala már egymagában is frappánsan tükrözi ez ellentétben alapuló dinamikusságot, hiszen lényege egy nem időben kibontakozó metaforikus meditáció a nem óhajtott és óhajtott halálról, s ezt követi egy időben előrehaladó, dinamikus folyamat az óhajtott halál következményeinek konkrét megjelenítésével. Természetesen a dinamikusságot és hiányát relatívnak és a fenti értelemben kell vennünk, mert a képi mikrostruktúrák az első, statikusnak látszó részben is rendkívül mozgalmasak.

Itt egy pillanatra megállunk, s talán helyén való, hogy ezt az alkalmat használjuk fel arra, hogy utaljunk az *Egy gondolat bánt engemet*... stílusára. Ha a stilisztikum szintjét csupán a köznyelvi átlagtól való eltérés szerint ítéljük meg, akkor arra a megállapodásra jutnánk, hogy Petőfi stílusa közel áll ahhoz a stilisztikai zéróponthoz, amelyet ez a bizonyos köznyelvi átlag jelent. Nehézséget az jelent, s a

különböző szótárak (így elsősorban a készülő Petőfi-szótár) lesznek hivatva eldönteni, mit tekintünk a vers kora, a múlt század negyvenes éveit szempontjából köznyelvi átlagnak. Főképpen az a veszély fenyeget, hogy korunk nyelvi szemléletét visszük át Petőfi korára. De talán így sem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy versünk stílusa kevésbé tér el – szókincsében, frazeológiájában, mondattanában, szörendjében egyaránt – ama köznyelvi átlagtól. Erre vall az is, hogy mindössze két hasonlatot, alig több metaforát, egy metonímiát, néhány jelképszerű metaforát, két eufemisztikus körülírást és egy megszemélyesítést találunk a versben. Annál nagyobb szerepet töltenek be stilisztikai szempontból a jelzős szerkezetek („titkos féreg”, „elhagyott, üres szobában”, „egyet-földet rázó mennydörgés”, „pirosuló arccal”, „piros zászlókkal”, „szent jelszóval”, „ifjui vér”, „örömteli végszava”, „acéli zörej”, „fújó paripák”, „kivívott diadalra”, „elszört csontomat”, „a nagy temetési nap”, „ünnepélyes, lassu gyász-zenevel”, „fátyolos zászlók”, „egy közös sírnak”, „szent világszabadság”). Szándékosan soroltuk fel teljes számban a tulajdonságjelzőket, egyrészt azért, hogy lássuk, az „acéli zörej” kivételével szinte egyetlen sincs köztük, amelynek használata vagy megértése a köznyelvi átlag szintjén rendkívülinek vagy problematikusnak tűnhetett volna fel a maga korában. De másrészt azt is érzékelteti e sorozat, hogy a jelzők vagy önmagukban már hangulati értékkel bírnak, vagy jelzett szavukkal összekapcsolva és szövegkörnyezetükben elhelyezve hangulati tartalmat kapnak. Ha ehhez hozzávesszük a költőivé strukturálásnak a továbbiak során ismerttetendő eszközeit, megállapíthatjuk, hogy Petőfi ebben a versében is úgy emelkedik a művészség szintjére, hogy nem feledkezik meg esztétikai és egyben politikai alapelvéről: a népek, neki érthető formában, nyelven.

Maga a kompozíciós erővonal, amelyre végeredményben *minden* ráépül, pontosabban is felvázolva, a következő: a nyugtalanító gondolat és képi kifejezése (6 sor) – fogalmilag megfogalmazott tiltakozás mint átmenet, majd az óhajtott halál képi kifejezése (2 + 4 sor) – az óhajtott halál konkrétan, a nagy csatajelenetben megjelenítve (18 sor) – a nagyszerű temetés tablója (6 sor).

A kompozíciós vonal kibontakozását több szempontból is megfigyelhetjük. Az egyik az, amelyre már utaltunk: statikus meditáció és az időben kibontakozó vízió. A másik, amelyre főképpen Horváth János figyelt elemzésében: egy lelki folyamat kibontakoztatása a személyes meditációtól a szabadságért harcoló elnyomott népekkel azonosuló megdicsőült haláláig. Ez utóbbi fonalon végighaladva két aszimmetrikus részt kapunk, a sorok számát figyelembe véve: 12 és 24 sornyi terjedelem. Így is azonban bizonyos szabályosságot észlelhetünk: a második rész kétszerese az elsőnek. Ha viszont a temetési jelenetet külön egységnek tekintjük, akkor az expozíció – kibontakozás – megoldás hármastagozódását kapjuk 12–18–6 sormegosztással (6 és többszöröse, ill. az expozíció és a megoldás sorösszege egyenlő a középső részével).

Egy harmadik fonalat ad a kezünkbe a grammatikai vizsgálat. Leginkább ez tükrözi a jelzett lelki folyamatot. Az első 6 sorra a főnévi igenév jellemző. Az első sor egyes első személye azonban biztosítja az infinitívusok személyes vonatkozását, s a vers személyes intonálását. Itt egyébként a párhuzamosság a jellemző, amelynek három pillére a három főnévi igenév („halni meg”, „hervadni el”, „elfogyni”). A következő 6 soros szakaszban viszont, amely a tiltakozást és a kívánt halál képi kifejezését tartalmazza, a tiltó, majd állítva felszólító igék jelzik a lelki magatartást. Itt meg a sorok élén álló „ne” és „legyek” periodikus visszatérése utal a párhuzamosságra. Ugyanakkor a két részt a kétféle halál képei állítják ellentétbe egymással. – A nagy csatajelenetet tartalmazó főrész grammatikai jellemzője a kijelentő módú jövő idejűség, amelyet a részlet élén álló „Ha majd” jelez. Így jut kifejezésre a még jelen nem lévő, de óhajtott halál látomásszerűsége. Az egész rész nem más, mint egy hatalmas, remekül megkonstruált körmondat, romantikus tiráda, amilyennel sűrűn találkozunk a korszak lírájában, a szépprózájában, tudományos és szónoki stílusában. Petőfinél sem csupán ezen a helyen (gondoljunk *A XIX. század költői*-nek nevezetes versszakára: „Ha majd a bőség kosarából...”). A körmondat közepét (a sorok aránya 8–10) és az előkészítő rész végét a „megütközik” utáni kettőspont jelzi, de

kivüle egy metrikai fordulat is, aminek részletesebb taglalására később kerül sor. Említettük, hogy e részt, az előzőhöz viszonyítva, az időben kibontakozó dinamikus előrehaladás jellemzi. Grammatikailag ez a kapcsolatos mondatok scrozatosságában jut kifejezésre: az első részben két, sorélen kapcsolt mondat („S ezt eiarsogják...”, „S a zsarnokság vélek...”) egymástól egy sor távolságban; a zárórészben három, szintén a sorok élén kapcsolt mondat („S ha ajkam...”, „S holttestemen át...”, „S ott hagyjanak...”), 2–2 sortávolságban egymástól. A kapcsolatoság egyúttal a párhuzamosság kifejezője is – kivéve a rész utolsó sorának mondatát („S ott hagyjanak engemet összetiporva”), amely az előző 17 sor előrehaladó dinamizmusával szembeszegülő hatalmas kontrasztot foglal magában, s a résznek epigrammatikus lezárását jelenti. – A zárórész, a magasztos temetési jelenet viszont az egész előbbi résszel áll ellentétben: annak szinte viharos mozgalmasságával, emennek ünnepélyesen lassú tempója, amelynek ritmikái (és grammatikai) jeleire szintén később térünk ki. Az itt is jelenlevő egyetlen hosszú mondat építkezése némiképp eltér az előzőétől: itt nincs meg amannak csaknem szimmetrikus feleződése, hanem öt sor készíti elő a frappánsan csattanó hatodikot, amely egyúttal az egész versnek is hatásos lezárása. A párhuzamosság itt is érvényesül – olyan szavak visszatérésében is, amelyek mint lényeges fogalmak mindkét részben feltűnnek, s ezzel egységbe kovácsolásuk funkcióját is teljesítik. Az egyik a felszólító módú igékkel összekapcsolt „ott” határozószó. Használata a látomás jövőre irányultságát éppúgy magába foglalja, mint parancsszerűen óhajtott tartalmát. A másik a „világszabadság” szó. Ha versünknek több kulcsszava is van, ez méltán tekinthető a legjelentősebbnek. Azt, hogy a vers lelke, eszmei mondanivalójának egyetlen szóba sűrítése, az is jelzi, hogy – ahogy erre Lukácsy Sándor rámutatott – ritmikailag *pontosan* a vers közepén helyezkedik el (a vers 158 ütemének felezési pontja e szóra esik!), s ugyanez a vers zárószava, egyúttal utolsó rímfelelője is. Tartalmában és hangzásában súlyos szóval befejezni a verset: ősi hagyománya ez a költészetnek. A hatásosságnak és az emlékezetbe véső lezárásnak ezzel az eszközzel – miként később Ady – Petőfi is különösen szívesen élt.

A kompozíciós struktúrájának ez a tüzetes áttekintése azzal a tanulsággal szolgál, amely formai elemzésünk kiindulási pontja volt: mennyire nem rapszodikus ez a költemény, ellenkezőleg: minden ízében tudatosan megkomponáltak látszik. A köztudatban a könnyedén és ösztönösen alkotó művész prototípusaként él Petőfi. Tudtommal Lukácsy Sándor az első, aki – éppen az *Egy gondolat bánt engemet*... vizsgálata során – az ellenkező igazság lehetőségét vetette fel. Akár az egyik, akár a másik álláspontot fogadjuk el, egy kétségtelen: az *Egy gondolat bánt engemet*... és még számos más versének tüzetes elemzése során egy kivételes zseni alkotóműhelyének világa tárul fel előttünk.

Mert versünk korántsem egyedülálló Petőfi költészetében! A versek hosszú sorát idézhetnők, amelyek az építkezési szabályosságnak számos olyan jegyét hordozzák magukon, mint versünk. Számos példáját említhetjük pl. a szimmetrikus építkezésnek. A *Véres napokról álmodom* c. víziójának (1846) pontosan a felénél van a szimmetriai metszéspontja: az első 3 versszak a véres napok elképzelése, a másik 3 a harc következményeinek (sebesülés, rabság, vérpadi halál) látomása. A *kutyák dala* és A *farkasok dala* (1847) párversében az azonos stófaszám (5–5) mellett stófaként is pontos a megfelelés. A *Palota és kunyhó* (1847) 6 versszakában 3 jut a palotának, ugyanannyi a kunyhónak; sőt a megfelelések (pontosabban: kontrasztok) a mondatfajtákban is kimutathatók. (I. *Bevezetés a műelemzésbe* c. tanárképző főiskolai jegyzetemet. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 92–93. l.). A szimmetrikus építkezésnek talán legtokélatebb megvalósulása a *Kard és lánc* (1847). A kard és a lánc szembeállításából adódik a két, terjedelemben azonos kompozíciós egység (54–54 sor; ehhez járul egy 12 soros záró rész, amely a kard = szabadság és a lánc = szolgaság harcát ábrázolja). A szimmetria a két egységen belül is következetesen érvényesül, nemcsak a sorok terjedelmében, hanem frazeológiájában is. Ezúttal csak a szerkezeti egységek sorterjedelmi megfeleléseire hívjuk fel a figyelmet. I. rész: 4–3–13–4–7–4–11–8, II. rész: 4–3–13–4–8–4–10–8 (mindössze egy-egy szótagszámmal eltérés két helyen!). – A *Lennék én folyóvíz* (1847) a stófaként megvalósuló azonos szemantikai, mondat-

tani, képi és ritmikai építkezés mesterpéldája. Mind az öt versszak két egyenlő, 4–4 soros részre oszlik. Első fele („Lennék én...”) a következményt, a második a feltételt („De csak úgy, ha szeretőm... volna”) tartalmazza. Ez első 4 sorban komoly hangulatú, nagyobb vonalú, a második négy sorban intim hangulatú, kisméretű képekkel. Ennek megfelelő a ritmikai kontraszt is: négy sor egyenletes (6–6–6–6), négy változó szótagszámú (7–6–8–6), játékos ritmussal. – A tökéletes megkomponáltság mintapéldája a „stilrealizmust” és a „stíloromantikát” szembeállító *Homér és Oszian* (1847). Már a vers szigorúan logikus kompozíciós rendje egymagában is erre vall: 1. a két költő párhuzamos megjelenítése, 2. szembeállításuk és szellemük magasztalása, 3. a) Homérosz, a klasszikus, majd b) Oszian, a romantikus költő világképe és stílusa, c) e rész összefoglalása, 4. miként az expozícióban, a két költő halhatatlanságának magasztalása. E szilárd logikájú, zárt kompozíció belül aztán az apró részletekig hatoló megkomponáltság további megnyilvánulásaira lehetne utalni. Az egész vers ama klasszikus kompozíció mintapéldája, amelyet Horváth János a kristályképződéshez hasonlít, amelynek a lényege az, hogy a részek szerkezete az egészet tükrözi. A szimmetria jut érvényre pl. abban, hogy pontosan ugyanannyi jut az egyik költő jellemzésének, mint a másikénak (11–11 sor). De a szimmetria elve behatol a kisebb részletekbe, s kevésbé feltűnő jelenségekben is érvényre jut. Így találunk pontos tartalmi, grammatikai és ritmikai megfelelést a 3/c részben:

Minden, mi világos,

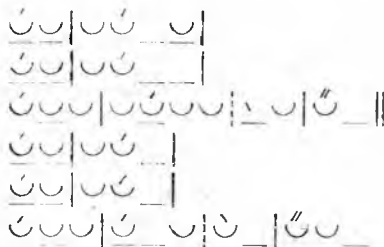
Minden, mi virágzó,

Dalodban, óh koldusok őse, Homér!

Minden, mi sötét,

Minden, mi sivár,

Dalodba', királyi utód, Oszian!

A felsorolt versek címe után nem minden célszerűség nélkül közöltük a keletkezés évszámaikat is. Valamennyi a *Felhők* korszaka utáni kedélybeli felderülés, szerelmi, politikai és világnézeti tisztulás, ill. célba jutás megnyilvánulása és dokumentuma – nemcsak tartalmában, hanem formájában is. A népdalkorszak egyszerűen szabályos formái a *Felhők*-ben feloldódtak, majd magasabb szinten, bonyolultabb szabályossággal valósultak meg. Ennek az összetettebb szabályosságnak mesteri megnyilvánulása az *Egy gondolat bánt engemet...* egyszerre többféleképpen is tagolható, de mindenképpen a közlendő lényegét kifejező, első látásra „rapszódikus”, valójában azonban klasszikusan fegyelmezett és szabályos kompozíciós struktúrájával.

Annak érdekében, hogy lássuk, mennyire a „szolgálok” elve szerint egységesen helyezkedik el minden e most feltárt kompozíciós rendben, figyelmünket a versnek még egy, eddig kevesebb figyelemben részesített oldalára, akusztikai tartományára irányítjuk, számbavéve annak minden tényezőjét, a hangzósságit, a rimelést és a ritmikait egyaránt.

Egy vers akusztikai (nyugodtan mondhatjuk: zenei) világának számbavétele nem csupán hálás feladat, hiszen a vers esztétikai értékei ebben a szférában mutatkoznak meg legpregnansabban, éppen ezért a befogadó érzékszerv számára leghatásosabban, ezért „felfedésük”, számbavételük szinte kínálkozik az elemző számára. Emellett szükséges is az akusztikai elemzés, hiszen egy vers akusztikai világa éppoly szerves alkotórész, mint grammatikája, képisége vagy kompozíciója. Sőt, számos költői nyilatkozatra vagy kész versek vallomásaira támaszkodva határozottan kijelenthetjük, hogy a versek általában zenei légkörben jönnek létre. A költőnek számos eszköz áll rendelkezésére, hogy ezt a zeneiséget „bekódolja” a versbe, hogy aztán a hangos, félhangos vagy csak belsőleg hallott megszólalás alkalmával füllel érzékelhető módon meg is valósuljon a vers sajátos zenéje. Mert a költők is a szó szoros értelmében vett *megszólaltatásra* szánják műveiket. Ez jut kifejezésre Arany szemrehányásában is:

„Mert szemnek írunk, a fül második / Érzés . . .” (*Vojtina levelei öccséhez*). Tehát szorint e is: a vers kiteljesedése csak hangos megszólalása által válik valóra.

Midő az állítjuk, hogy az akusztikai elemzés hasznos és szükséges, azt is leszögezzük, hogy e terület rejt magában a legtöbb buktatót, itt tévednek bele az elemzők leginkább erőltetett, indokolatlan belemagyarázásokba. Mer a hangzás nem mindenütt bir *elsődlegesen* kifejező, expresszív funkcióval. A hangzás tényezőinek a szerepe többnyire *másodlagosan*, nem feltűnően jelentkezik, funkciójuk ez esetben csupán a hangzó test egésze szempontjából lényeges, strukturális jellegű. Midő most a Petőfi-vers akusztikai világát tesszük vizsgálat tárgyává, figyelmünket főképpen az előbbi, az elsődlegesen kifejező, expresszív funkciót betöltő jelenségekre irányítjuk.

Az első, ami feltűnik, a kompozíciós struktúra és a szótagszámban mért sorhossz-szúságok viszonya. A kettő között bizonyos mértékű szabályos megfelelést figyelhetünk meg. 1. A nyugtalanító gondolat és képi kifejezése: 8, 8, 10, 10, 10, 10 (6 sor); 2. a tiltakozás és az óhajtott halál képekben: 8, 8, 11, 11, 11, 11 (6 sor); 3. Az óhajtott halál a világszabadságért vívott csata képének megjelenítésével: 8, 8, 11, 11, 5, 5, 10, 10, 5, 5, 12, 12, 11, 11, 5, 5, 12, 12 (18 sor); 4. a nagy temetés: 10, 10, 11, 11, 11, 11 (6 sor). A felsorolás számadatokban is tükrözi azt a ritmikusságot, amely a legkisebb ritmikai egységektől, a verslábaktól kezdve az 5, 8, 10, 11, 12 szótagszámú sorok szabályos egymásutánján át a nagyobb kompozíciós egységekig átjárja a verset. Különösen tanulságos e szempontból a főrész ritmikai építkezése. A képzelet teremtő szárnyalása és érzelmi-indulati ívelése itt éri el csúcspontját. Ennek megfelelően ritmikailag is ez a rész a legváltozatosabb és egyúttal legdinamikusabb. Erre vall a rövid (5 szótagos) és a hosszabb (8, 10, 11, 12 szótagos) sorok viszonya. Íme: 4 hosszabb, 2 rövid – 2 hosszú, 2 rövid – 4 hosszú, 2 rövid és 2 hosszú. Ebben a részben egy másfajta, feltűnőbb ritmusváltás is van, s ezen a ponton kissé meg kell állnunk.

Az *Egy gondolat bánt engemet* . . . alapmetruma, mint sok más Petőfi-versé is, a jambus. A nagy csatajelenetben, az „Ott essem el én . . .” sortól kezdve a jambus 10 soron át anapestus váltja fel (e rész metrumával kapcsolatos vitára nézve l. a Jelenkor 1958/1. számában megjelent tanulmányomat: *Az Egy gondolat bánt engemet* . . . versformája). A lebegő, itt mozgalmasnak ható anapestusok igen jól megfelelnek e részlet fokozott dinamizmusának:

Ott essem el én
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből [. . .]

A metrumváltás expresszív funkciója annyira nyilvánvaló itt, hogy ma már e funkció iskolapéldájául idézik. Nem ritka a hasonló verstani jelenség sem a magyar, sem a világirodalomban: az expresszív funkciójú metrumváltás példáinak egész sorát idézhetnénk, hol versszakokon, hol verseken belül. Igen gyakori, hogy több részes elbeszélő költemény vagy ballada részei szerint történik meg a metrumváltás, a versben megváltozott helyzetnek vagy hangulatnak megfelelően (Vörösmarty, Arany több részes metrumváltó elbeszélő költeményei, balladái). Petőfi is él ezzel a verstan-esztétikai lehetőséggel egyik korai elbeszélő költeményében, a tréfás hangú *Kuruttyó*-ban. Most egy strófikusan nem tagolt vers közepe táján robban bele a higgadtabb menetű jambusba az anapestus, hogy miután 10 soron át betöltötte a dinamikus csatajelenet metrikai kíséretének funkcióját, a vers utolsó 6 sorában ismét átadja helyét a kezdeti jambusnak.

Itt azonban ismét egy olyan probléma vár tisztázásra, amelynek felvetése nélkül mi is az akusztikai jelenségek interpretálásával kapcsolatos fent említett gyanúba keveredhetnénk. Feltűnően sok ugyanis – legalábbis a magyar irodalomban – azoknak a költeményeknek a száma, amelyekben e metrum az elégikus hangulat kifejezője. Horváth János *Rendszerez magyar verstan*-ában idézett 32 anapestusos vers jelentős hányada ilyen. Csak ízelítőül említünk néhányat: Földi: *Halotti vers*, Versegly: *Lilla*, Csokonai: *Édes keserűség*, Kölcsey: *Esti dal*, Vörösmarty: *Elhagyott tanya*, *A magyar költő*, Petőfi: *Szeptember végén*, *Temetőben*, Arany: *A tölgyek alatt*, Vajda: *Őszi tájék*, Borongás, Reviczky: *Szeptember végén*, Juhász Gy.: *Ének*, Tóth Árpád: *Tavaszi*

holdtölte. Mégis e sorozat és folytatása mellé egy olyan másikat is állíthatnánk, amelyben az anapestus éppen nem borongós hangulat kifejezője. Arany: *Szondi két apródja* c. balladájában az énekes-apródok ebben a metrumban zengik uruk küzdelmét és fenséges halálát, *Ünneprontók*-jában pedig a korcsmai tivornya érzékeltetésére szólaltatja meg, a *Tetemrehívás*-ban a daktilust váltja fel a vers végén az örült Kund Abigél jellemzésére. De maga Petőfi is él, nem is egyszer ezzel a metrummal másfajta, nem elégikus hangulat vagy ilyen hangulatú helyzet érzékeltetésére. *Homér és Oszján*-jában az ódai inspirációhoz párosul, tisztán anapestikus *Forradalom* c. dítirambikus versében a közelgő forradalom szele csap meg bennünket, *Mily szép a világ*-ában az életöröm ujjongásának kísérője. A világirodalomból is idézhetnénk olyan verseket, amelyekben az anapestus a harci indulat kifejezője.

Néhány sor Theodor Körner *Lützows wilde Jagd* c. költeményéből:

Was braust dort im Tale die laute Schlacht,
Was schlagen die Schwerter zusammen?
Wildherzige Reiter schlagen die Schlacht
Und der Funke der Freiheit ist glühend erwacht
Und lodert in blutigen Flammen.

Kálnoky László fordításában:

Mért zeng csatazajban a sziklatorok?
Mért zengnek a pengeacélok?
Szilaj paripák patkója dobog,
a vérszínű máglya magasra lobog,
a Szabadság szép tüze ég ott.

Metrikusaink joggal figyelmeztetnek tehát, hogy „a metrikai képletek hangulati kötöttségeivel csinján kell bännünk”. (Kardos László.) Kétségtelen, hogy a metrumoknak (a képletszerűen is kifejezhető versformáknak) van bizonyos hangulati jellege, s ez bizonyos témák, műfajok, érzelmek, szituációk számára – ha csak ritka esetben jelöli is ki, alkalmassá teszik őket. Azoknak a lehetőségeknek a köre azonban, amelyen belül megjelölhető tartalomkifejező funkciójukról beszélhetünk, meglehetősen tág. Így érhetik a tartalom és a versforma összefüggéseit keresőt olyan meglepetések, amilyenekre az imént utaltunk. Tagadjuk ezzel a versformákra vonatkozóan a tartalom- és a formaegység vitathatatlanul vallott tényét? Korántsem! Csupán körültekintőbben, differenciáltabb szemlélettel kell ez esztétikai elvhez közelítenünk. Így elismerjük, hogy a metrumoknak önmagukban is van némi hangulati értékük, vagy esetleg a hagyomány, bizonyos témákkal való gyakori együttjárás kölcsönzött illet nekik, mindazonáltal a végleges értéket mindig a konkrét megvalósulás és az a szövegkörnyezet dönti el, amelyben a metrum alkalmazást nyer. A metrum megvalósulása a *konkrét ritmus*. E kettő pedig sohasem vág teljesen egybe. Míg pl. a legtöbb anapestusi versben az anapestust számos helyen spondeus helyettesíti, addig Petőfi *Forradalom* c. verse kizárólag anapestusokból áll:

Halványul a gyáva szavamra . . . dalom
Viharodnak előjele, forradalom!

Ez a jelenség már egymagában is módosítja az anapestusi metrum hangulati értékét. Hasonló módosulással állunk szemben az *Egy gondolat*-ban is. Egyrészt az anapestusi lábak különböző hosszúságú sorokban helyezkednek el („rapszodikus anapestusok”), másrészt a sorkezdő spondeus után csupa anapestusokban futnak végig a sorok. A versforma végleges jellegét eldöntő másik tényező a szövegkörnyezet nyelvi anyagával, ennek jelentésével és hangzásával. Versünkben egy olyan dinamikus tabló kísérője az anapestusi metrum, amelynek grammatikai struktúrája, képi anyaga és hangzása (hangutánzó és hangfestő szavainak gyakorisága) a metrumra is rányomja a bélyegét. Fónagy Iván szerint a vers nyelvi szövege rezonátorként működik, amely

a hangforrás hangjainak mindig a neki megfelelő felhangjait erősíti fel: „A hangok versbeli szerepét talán leginkább a *rezonanciához* lehetne hasonlítani. A mondatok rezonátorok, melyek a komplex hangok egyik vagy másik frekvenciáját erősítik fel, azaz: a mondatok értelmének megfelelően a versben szereplő domináns hangok sajátságai közül az egyik vagy másik érvényesül jobban [...] Aszerint, hogy a mondat értelmének melyik felel meg jobban. Ezek a képzetek nem a mondatokból áradnak bele a hangokba, ahogyan sokan gondolják. A mondat, akárcsak a rezonátor, felerősíti, előtérbe állítja a hang egyik vagy másik sajátságát.” (A *költői nyelv hangtanából*. It. Füzetek. 23. Bp. 1959. 250. l.) Igaz, Fónagy Iván ezt a megállapítást a hangokkal kapcsolatban tette, azonban maradék nélkül érvényes a vers akusztikai rétegének másik komponensére, a versformára is. Az *Egy gondolat bánt engemet*... nagy csatajelenetében tehát a jelentés és a metrum egységének elfogadása nem rejt magában ellentmondást, csupán körültekintőbb magyarázatot kíván.

Ugyanúgy, ahogy a vers első 20 és utolsó 6 sorában fellépő metrumnak, a jambusnak a hangulatváltozása is. Míg ugyanis ott a nyugtalan meditáció, emitt az ünnepélyes temetés: jelenet metrikai kísérője. Annyiszor elmondták, le is írták, hogy szinte már közhelyként hat az azonos metrum hangulatváltozásának magyarázata: az egyenletesen hosszú sorok (10, 10, 11, 11, 11, 11), az aránylag hosszú szavak („ünnepélyes”, „gyász-zenével”, „fátyolos zászlók”, „kíséretével”), s nem utolsó sorban a befejező szövegrésznek jelentéséből fakadó hangulata.

A tartalom és a versforma összefüggését azonban nem csupán ilyen általánosságban, a *metrum* szintjén vizsgálhatjuk, hanem más, *ritmikai* megnyilvánulásaiban is. Ezek közül csupán egyet ragadunk ki, az éles és a tompa ritmust mint az expresszivitás gyakori tényezőjét. Éles ritmusról akkor beszélünk, amikor a versnyomaték (az iktus) és a beszédhangsúly egybeesik. Ez lehet a nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb ritmikai hullámlás, de esetenként a ritmus érzékeltetőbb lüktetésével az expresszivitás eszköze is. Ilyen szerepet tölt be az első szerkezeti egységben:

Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen *títkos téreg foga rág*;
Elfogyini *lassan*, mint a *gyertyaszál*,
Mely *elhagyott*, üres szobában áll.

Vagy az anapesztusi rész nem egy pontján:

S ha *ajkam* örömteli *végyszava* zendül,,
Hadd nyelje el azt az *acéli zőrej*,
A *trombita* hangja, az *ágyudőrej* [...]
S ott hagyjanak engemet *összetiporva*.

A tompa ritmus a kétféle nyomaték divergenciája révén a disszonancia érzékeltetője lehet, ugyanakkor a metrikai dinamizmus forrása is. Különösen olyan jövevény időmértékes versekben, amelyekben a metrumot adó láb emelkedő. Ilyen éppen a jambus és az anapestus, versünk két metruma. A magyar beszéd hangsúlya, a magyar zenei és versbeli ütem nyomatékja ugyanis a szó, ill. az ütem élén helyezkedik el, a jambus és az anapestus iktusa pedig az ütem (versláb) végén. Így az ellentétes erők sajátos érvényesülési küzdelmének vagyunk a résztvevői a vers felmondásában: a természetes beszéd, hangsúly- és az emelkedő jövevény forma – ha a kiejtésben nem is érvényesített, azonban a felmondó vagy olvasó-hallgató tudatában számontartott – nyomatékrendje között. Egy sajátos zenei feszültség áll így elő. A magyar beszéd hangsúlyrendje különös nyomatékkal szegül szembe a jambus és az anapestus emelkedő lejtésével a sor elején. Ez a jelenség jó eszköze a jövevény versforma nyelvünk alkatához való idomításának (nem véletlen, hogy Petőfi versében a 36-ból 20 ilyen éles, többnyire rövid szótagra eső hangsúllyal kezdődő sor van!), de egyúttal az expresszivitás szolgálatában is áll, mint az energikus tiltakozást tartalmazó 6 soros szerkezeti egységben, hol nem kevesebb, mint öt sornak van ilyen kemény, éles indítása:

Ne ily halált adj, istenem,
 Ne ily halált adj énnekem!
 Legyek *fa*, melyen villám fut keresztül,
 Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
 Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
 Eget-földet rázó mennydörgés dönt le.

A thesisre eső hangsúlyokat kiemeltük, hogy érzékeltesük a kétféle nyomatékrendszer divergenciáját és a részlet érdesebb zeneiségét, melyet a sorkezdő szomszédos hangsúlyok még csak fokoznak. A zenei disszonanciát a kemény mássalhangzós hangtorlódások (istenem, keresztül, tövestül, kőszirt), a hangutánzó szavak (szélvész, mennydörgés), a támadó jellegű *t-k* gyakorisága is eredményezi. Vegyük hozzá ehhez a részlet magas hangfekvését (44 magas magánhangzóval szemben csak 16 mély), és azt, hogy a 6 sor csupa palatális (magas) magánhangzós rímben csendül ki, s előttünk áll az energikus, éles („emelt”) hangú elutasításnak mint tartalomnak megfelelő „hangkép”. Más, nem ennyire egynemű a hangképe a legmozgalmasabb és legdinamikusabb főrésznek. Ritmikai hullámzását már tanulmányoztuk. Első 6 sorának az átlagosnál kissé mélyebb hangfekvését a következő 6 sor magasabb fekvése (42 magas és 34 mély magánhangzó s csupa palatális rím, egész sor hangutánzó és hangfestő szó), majd ezt ismét, sőt már feltűnően mély hangzás (16 magassal szemben 29 mély magánhangzó és csupa veláris rím) váltja fel. Így követi a hangzás a halállal végződő nagyszerű csatakép dinamikus felépítését. Az utolsó 6 soros rész ünnepélyes gyászpompáját a visszatérő jambus sorainak egyenletes szótagszámán és a szavak nagyobb terjedelmén kívül a simább jambusi lüktetés (a 6 sorban csak egy esetben van éles sorkezdés, egyébként is: 30 iktusos hely közül 19 hangsúlyos is egyúttal!) és a VV – PP – VV rímfekvés szimmetriája is kifejezésre juttatja.

E jelentést követő, expresszív funkcióval bíró zeneiség nem minden versben és költőnél kap ily jelentős szerepet. Vannak kevésbé zenei versek és költők. Ilyen esetekben természetesen a versnek más szférái az esztétikai értékek hordozói. Petőfinél – ha nem is tartozott a verszenéjükkal oly mértékben közismerten kiemelkedő költők közé, mint Csokonai és Arany vagy az újabbak közül Babits és Weöres Sándor – a ritmus és a hangok eufóniája sok esetben bír elsődleges kifejező funkcióval. Ez azért elgondolkodtató, mert Petőfi, ellentétben pl. Csokonaival, Kisfaludy Sándorral és Arany Jánossal, zeneileg nem volt képzett, sőt állítólag jó hallása sem volt. Úgy látszik, a vers zeneisége nem feltétlenül függvénye a zenei műveltségnek és a zenei képességeknek. Elemzett versünkkel kapcsolatban az is fokozza csodálatunkat zeneisége iránt, hogy jelentést követő funkciója mellett csupán mint akusztikai jelenség is képes esztétikai hatás kifejtésére – olyan értelemben, ahogy egy zenemű esztétikai befogadása sem kívánja meg feltétlenül jelentésének tudatos végigkísérését. Egy zeneműnél az esztétikai hatás szempontjából annyira fontos nyomatékviszonyok, melodikai, dinamikai és tempóbeli hullámzások és kontrasztok egy költői műben is jelentős tényezők a hatásnak. Hogy Petőfi verse ebből a szempontból is mesterien meg van komponálva, arról már az eddigiek is meggyőzhettek. Meggyőződésünk csak erősödik, ha egyetlen részlet zeneiségét egészen részletesen analizáljuk. Térjünk vissza az imént idézett részletre:

Lassan hervadni el, mint a virág,
 Amelyen titkos féreg foga rág[...]

Az első sor kellemes, lágy zeneiségének tényezői: a túlnyomórészt lágy mássalhangzók (11:4 a lágy és a támadó jellegű mássalhangzók viszonya), a spondeusok és a jambusok aránya az előbbiek javára (3:2), a hangsúlyok kis száma és távolisága, s az egész sor kicsengése („kiderülése”) a jelentésénél és hangzásánál fogva erősen pozitív hangulatú „virág” himrímében. Vele szemben áll a következő sor érdemebb, dinakusabb, tempósabb zenéje, amelynek tényezői az előzőével ellentétben: a támadó jellegű, két-két esetben alliteráló, 4 esetben szókezdő pozícióban levő mássalhang-

zók túlsúlya (8:6), a kéttagú szavak sorozatossága („titkos, féreg, foga”) és az éles ritmus (5-ből 4 esetben esik egybe iktus és hangsúly!). S ez esetben a „foga rág” rimfelelő is más funkcióval bír, mint rimhívója: keményen, élesen szinte kikiált a sorból!

Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.

Az ismét lággyá váló zeneiségnek csak néhány tényezőjére mutatunk rá. Az egyik az, hogy az iménti sor támadó mássalhangzóinak helyét a szókezdeteken magánhangzók foglalják el („elhagyott”, „üres”, „áll”). A másik a másodszor fellépő, jelentését hangzásával is festő „lassan” szó, csak itt nem a sor élén, megelőzve igéjét, hanem szórendcserével azt követve, s ezzel járó némi értelmi módosulással (nyomatékcsökkenéssel). Végül ott vannak a hangzásukban az előbbiekhöz hasonló, de funkciójukban eltérő himrimek: „gyertyaszál” – „szobában áll”, melyek mintha hosszú kicsengésükkel is érzékeltetnék jelentésüket. S e sorok után következik – mintegy kontrasztként – az öt esetben dinamikus hangsúllyal (köztük a kétszer ismételt „Ne” és „Legyek”) kezdődő, érdes zeneiségű részlet. Mennyi árnyalati változatosság, gazdag esztétikai hatásforrás magában a zeneiségben is – hátha még mindehhez hozzávesszük, s figyelemben részesítjük azt a jelentésfolyamatot, amelynek mindez elválaszthatatlan kísérője, szerves tartozéka, mint a test a léleké, a jelenség a lényegé!

Már utaltunk a rimeknek palatális vagy veláris hangfekvésükben rejlő expreszív funkciójára is. Nem árt, ha e hangfekvésbeli árnyalatosságot, hullámozást, ugyanakkor e hullámozás zenei szabályosságát és tartalomhoz kötöttségét is végigkísérjük figyelmünkkel. Íme a rimek hangfekvésbeli struktúrája, a felsorolásban megjelölve a szerkezeti egységeket is: P P V V V V – P P P P P P – P P V V V V P P P P P P P P – V V V V – V V P P V V.

Nem minden szándékosság nélkül időztünk el kissé hosszabban versünk hongzóságánál és ritmikájánál. Szívesen feledkeznek meg ugyanis verset olvasók, sőt még verset elemző szakemberek is a versek akusztikai világáról, mely pedig éppen olyan szerves alkotórésze a vers organizmusának, mint bármely más, akár tartalmi, akár formai tényezője. Mennyire igaza van Négyesy Lászlónak, a századforduló kiváló magyar metrikusának, amikor egyik könyvében a versformának a vers-egész szempontjából mérlegre tett jelentőségéről nyilatkozik: „A leggyönyörűbb dal prózára feloldva elveszti bűbáját. Igaz, hogy a vers [versform] a költeményről lefejtve semmit sem ér s az a primitív dallam, melyet ad, oly csekély szellemi gyönyört okoz magában véve, hogy az „esztétikai küszöböt” alig lépi át. De hova lesz a *Mignon* varázsos hangulata is, ha versformájából kivetkőztetjük? A legtöbb daleszme csak a vers zenéjével érvényesül s nélküle semmivé válik, elveszti színét és tűzét, mint a kristály, ha formáját elrontod.” *A mértékes magyar verselés története*. Bp., 1892. 5–6. l.)

Elemzésünk egyik eredményeképp talán sikerült e sorok igazságáról konkrét formában is meggyőződnünk. Másik tanulságul kínálkozik az, amit az irodalmi műnek mint struktúrának a fogalma rejt magában: minden mindennel összefügg, minden elem csak a mű egészének szempontjából bír értelemmel és jelentőséggel. Ugyanakkor az összes versbeli tartományok, rétegek és ezek alkotóelemének értékét a „szolgálók” funkció határozza meg: a jelentés közlésének funkciója. Ha mindezt a remekmű döntő kritériumának fogadjuk el, akkor Petőfi költeményét teljes joggal helyezzük ebbe az értékszférába, s érvényesnek fogadjuk el Horváth János értékítélését: „Egyike költészete ama égő csipkebokrainak, melyek közelségében leoldjuk saruinkat, mert közvetlen hatalommal éreztetik velünk a hely szentségét.” (*Petőfi* 377. l.)

Végezetül talán nem árt utolsó tanulságként leírni azt, ami kiindulási pontunk volt: aránylag mily kevés a részletes Petőfi-verselemzés, holott minden szépen megfogalmazott magasztaló metaforánál hathatósabb bizonyítéka a költői nagyságnak az az eljárás, amely a versből aprólékos elemzéssel kibányászott tények sokaságával bizonyítja a mű remekmű-értékét.

Két szem

Petőfinek

*Szorzok és ámulok: a meglevőket
kétszerezem és háromszorozom:
izgató mássággal, szilárd
azonossággal sorakoznak,
egy magasság ringatja ezer arcukat.*

*De mert enélkül is mindent adott,
s mert az idő – tenger a sziklát –
gömbölyüvé csiszolta életét:
hamis filozófia, valódi kényelem
„Rendben van” – mondatja velünk.*

*Am a nem-élt évek nyugtalanok,
hontalan viharként bolyonganak,
s néhány villámot be-bevágna
a csipkefüggönyös ablakokon,
„Nincs rendben!” – zeng a mennydörgés utánuk.*

*Az ilyen kozmikus tragédiáról
nem szabad abbahagyni a vitát,
az ilyen kozmikus tragédiát
kompromittálni kell, gyalázatosnak,
törvénytelennek nyilvánítani.*

*Két szem kötelez: lézersugari,
röntgen-erejű, hatalmas szemek;
ne próbáljuk bezárni, letakarni,
utat, életet jelölők, simogatók
vagy törként gyilkolók, sebet verők.*

*Két szem: vigyázzunk, hogy ne árnyasodjék,
ne foltosodjék, ne zavarja düh,
kérjünk tanácsot tőle, amikor
valamit tenni készülünk,
igazodjunk villanásaihoz.*

*Az árvaság innét elüzetett:
örök apánk ez a százötvenéves
félig-kamasz, tehér szakállas aggok is
gyermekként ülhetünk lába elé,
csak a család mellett tartsunk ki híven.*

SIMON ISTVÁN

A helység kalapácsa

Zenés komédia két részben
Petőfi nyomán

SZEREPLŐK:

CSEPÜ PALKÓ (tsz-kocsis)
SZEMÉRMETES ERZSÓK (kocsmárosné)
FEJENAGY (tanácselnök)
KÁNTOR
HARANGLÁB (főkönyvelő)
BAGARJA (raktáros)
AMAZONTERMÉSZETŰ MÁRTA (Kántorné)
KISBÍRÓ
KISBÍRÓNÉ, Fáni
GOMBÓC MIHÁLY (önkéntes rendőr)
REZES PÉNTEK } öregek
SIKET DOMBI }

Petőfi Sándor hősei ma a színpadon

Mikor billent át a realisták javára a mérleg a múlt század negyvenes éveiben, azaz mikortól számítanám – nem tudományos érvényű megállapításra törekedve – a romantika és a realizmus közötti korszakhatárt? A dátumot, hónapra is pontosan, 1844 augusztusában jelölném meg, amikor megszületett az addigra már elviselhetetlenül affektáló és kulisszahasogató, üres romantizálás ellen a hatalmas, megsemmisítő erejű vigeposz, a maga nemében utólérhetetlen remekmű. A helység kalapácsa.

Az eposz, mint tudjuk, mondandójánál fogva eleve a tenségest, a nagyot, a magasztost hordja magában, nemzeti vagy általános-emberi értelemben. Ha ezt a kritériumot a téma nem meríti ki: a költő külső kellékekkel, földagasztott jelzőhasználattal, szóvirágokkal helyettesítő-pótolja, magyarul mondván: blöfföl, hogy elhitesse a pszichésére mondani-való nagyságát. Petőfi A helység kalapácsában kitűnően tapintott rá az ilyen művek legebezhetőbb pontjaira, méghozzá azzal a pótonegyszerű módszerrel, hogy a nagy húhót levitte a legpóribb valóságba, de ugyanazzal a magasztos tartással vezeti végig a cselekményt, mintha az isteni trónus előtt, vagy legalábbis fejedelmi udvarban játszódna. A legjobb próba minden sablon ellen valóban a görbetükröz. Amikor az igazán eredetű az utánzók az elviselhetetlenségig lejáratták s csak a nagyok tekintélye védi magát a stílust is, elég egy kicsi elmozdítás, hogy a magasztos fintorként forduljon önmaga ellen, vagyis a saját paródiája legyen. Petőfi ezt a kedves csinytevést engedte meg magának, nevetéssé téve – méghozzá a realizmus remek stílusfogásait és az egészséges paraszti nyelvet használva – a kor kötelező stílusdivatját, az utánzók hóbortjait.

Cselekményt említettem, de valójában mi is A helység kalapácsa cselekménye? A költő zseniális trükkje épp az, hogy öt mondatban összefoglalhatjuk, mi is történik a regényes domb tetején, „honnan legjobban látni sarat, port”. Szinpadra vinni – a játszhatóság felől megítélve – ezt a sztorit szinte lehetetlen. Miért kíséreltem meg mégis? Az eszméje miatt, szelleme bűvöletében.

Ne keresse hát az olvasó ebben a komédiában az eredeti mű dramatizált, pontos mását. Fejenagyék nem a nagy Vörösmartyn élősködők hangos siserehadát akarják csúfondárossá tenni. Mégcsak nem is a múlt század negyvenes éveiben állítják pellengérré az akkori izlésterrort. Hiszen ez utóbbi, vagyis mai változata, mintha itt kísértene, de még inkább: tenyegetne. Közvélemény ritkán volt ennyire összezavarva, mint manapság, amikor bizonyítás helyett elég a pusztá rajongás s a blöffölés mintha helyettesíthetné a kor megítéléséhez szükséges tárgyilagos és őszinte véleményalkotást. Szemérmetes Erzsók vásárian rikító tudálékossága, a szortyogóan fennkölt közterek örökös hangoztatása a modernséget illusztrálni s a sznobizmus általában, tegyük szívünkre a kezünket, vajon egyedi esetnek mondható-e? Bizony ragályként terjed lefelé is mindinkább. S oly lehetetlen állítás talán, hogy a Csepű Palkók, a mai tsz-kocsisok természetes izlése inkább mérvadó lehetne, mint némely bententesé, látszatra a művészet világába is beavatotté?

Szándékosan irtam komédiát, sok zenével, (persze, innen most hiányzik a muzsika) de még a verselést is a f a r c e műtájához igazítottam, tudatosan. A görbetűkör, ha valóban az akar lenni, legven olyan görbe – gondoltam –, amilyen görbe csak lehet. Így nem egyesek veszik magukra a célzást – nem is azt akartam, – mivel egy heveny tünet paródiájáról van szó s a görbetűkör egy állapot arculatát torzítja olyanná, amilyenre az eredeti mű, A helység kalapácsa óriási görbületéből egy mai kísérletező kezében talán mulatságossá torzulhatott.

I. r é s z

P r o l ó g

Stilizált falusi kocsmá, kármentővel. Baloldalt utcarészlet, a háttérben torony. Meleg nyári nap van, vasárnap, koradélután. Libagágogás, tyúkok kotkodácsa hallatszik.

Nyitőzene. A szín még sötét.

CSEPŰ P. Regényes domb tetejében

A helység nyúgati részén

Honnan faluszerte

Legjobban látni sarat, port,

Már mint az idő járása vagyón: –

Mint mondom: a helység

Nyúgati részén,

Környékezve csalántól

S a növények több ily ritka nemétől,

Áll a díszes kocsmá, melyet

Sajátjának nevez

Isten kegyiből

És egykori férjének szorgalmából

A szemérmetes Erzsók asszony...

Mint őt nevezék.

a közönséghez

Jó estét kívánok kedves mindnyájuknak!

Bizonyosra veszem, hogy már mindent tudnak.

Kitől és miből volt az iménti pár sor, kitalálja ki-ki könnyedén magától.

Úgy van. Ő a szerző. A szín

megvilágosodik.

S hogy e csárda hol van, azt se mondják most ki, tartsák

még titokban.

Ő feledhetetlen, kacagtató hősök, százharminc év óta kedves ismerősök.

Nagy idő ennyi év! Minden a világon megváltozott közben. Rcmantika,

álom,

Szódagasztó álság, pózoló üresség

alig adna módot, hogy ma kinevessék.

Puritán és tiszta, szép emberi kor van

kibomlóban immár – az irodalomban.
Nem is túrne mást a zajló, modern

élet:
művészetben is csak a tiszta beszédet.
S minden segítséget megad ez az új

kor,
hogy kivetközhessünk régi önmagunk-
ból.

Uj világkultúra, hódító műveltség
fényében sütkérszünk s nővünk már...
zenebona, kiabálás kintről

Na, tessék!
Ne siessünk hát a kort úgy megítélni,
hogy mi az új benne, azaz mi a régi.
Világszínvonalon bizony még nem

állunk.
Kedvenc regényhőse példájára nálunk
egy gyerek se meri elnyiszálni hévvel
nagyamájá nyakát, mondjuk,

jancsikéssel.
Na, de mi messzebből, hajh messziről
jöttünk,
ám ha már mindenütt egy nap süt

fölöttünk,
majd csak megérkezünk lassacskán
– föltéve
ha van merszünk rá, – az ígér

földjére.
Keresem addig is, jobb sorsunk hová
visz,

tudom, aki keres, valamit talál is.
Legyen ez a kocsmá amannak a mása
s benne játékunk A helység
k a l a p á c s a.

Mai módon ama régi, vig történet,
ahogy produkálja magától az élet;
ahogy ki-ki éli megváltatlan sorsát,
azaz ma modernül ahogy ábrázolják.
Kezdjük hát! Bocsanat *meghajolva*

én Csepü Pál volnék.
Korbácsomról látják, miért jöttem
s honnét.

Társaimat se kell talán bemutatnom.
Ének kintről

Hallják? – jön is már a kocsmárosné,
ama
szemérmetes szépség, vagyis Erzsók
asszony.

1. jelenet

Csepü, Erzsók

ERZSÓK *boroshordót gurít maga előtt.*
Eszedbe se jutna segíteni egy törékeny,
gyöngé nőnek, amikor látod, hogy ve-
sződik.

CSEPÜ Ó, bocsanat, törékeny Erzsók
asszony!

ERZSÓK. A beleteket húzkodják a hié-
nák, ti férfiak.

CSEPÜ *a közönséghez.* Már közelíti a
legjobb színvonalát.

ERZSÓK Feneketlen bortömlők. Na,
lódítsd fel a pultra. Nehogy elpártol-
jak a védtelen, szegény szemérmes
kocsmárosnétól!

*Csepü erőlködik, de többszöri próbál-
kozás után se tudja fölemelni. Erzsók
elkapja és földobja könnyedén a hordót
a pultra.*

CSEPÜ Erzsi néném, egy litert a szoká-
sosból. A vörösből!

ERZSÓK A szokásosból vagy a vörös-
ből?

CSEPÜ Megmondtam magyarán, nem?

ERZSÓK Persze, a szokásosból, vagyis
a fehérből, mivelhogy ebben a koc-
sában, mióta én lötyölöm, a vegyes
fehéren kívül másféle bort én még nem
láttam.

CSEPÜ Két litert... három litert!

ERZSÓK Mi az Palkó, de nekihevültél.
Jóféle beszéd lehetett, hogy így ki-
tűzesített. Hallom, a központból küld-
tek valakit. Róla meg elhiszem, hogy
érti a lelkesítés módját. Rá is fér a
diszes társaságra! *sóhajtván.* Szegény
uram, – a negyedik – tiv éve múlt
most Sarlóskor, pont egy ilyen röpgyűlésbe
pusztult bele. *Nagy dérrrel-
durral töltögeti a bort.*

CSEPÜ Ne povedáljon annyit! Még
megbolondulok. Méghogy röpgyűlésbe.
A nevében is bent van, hogy rövid.
*kezével mutatja, kissé félreérthető kar-
mozdulattal.*

ERZSÓK Nem a gyűlés volt rövid, ha-
nem a halála. *színpogva.* Butaütés, vagy
hogy is mondják, gutaütés.

CSEPÜ A melegtől, biztosan.

ERZSÓK: Azeledtől a drágám, az
egyetlenem.

CSEPÜ Persze, nem érezte Erzsók né-
német maga mellett.

ERZSÓK Rá is érek én gyűlésekre jár-
ni! Az az ő reszortja volt. Egy ki-
küldött, főntről, addig szütte-keverte
minden mondatába az erkölcsöt, hogy
így közösségi erkölcs, úgy munka er-
kölc, no meg a családi erkölcs...

CSEPÜ És azt az ura magára vette...

ERZSÓK Hogy ide járnak énhozzám,

- mármint a kocsmába, ahelyett, hogy mindegyik a maga asszonya... *ordítva* Micsoda szégyen, micsoda szégyentelenség!
- CSEPŰ Most szégyen, vagy szégyentelenség?
- ERZSÓK Nem mindegy? *hatalmas kancsót tesz Csepű elé* Látod, mindenféle újságot járatok én és ezekben olvastam, hogy a szavak is jók a halál ellen; *lélegzetvételn* szünet után csak ne legyen értelmük.
- CSEPŰ Akkor az a vén kaszás is megbolondult.
- ERZSÓK Vagy megjött az esze. Az is fejlődhet, nem? Szegény uramnak talán meg se kellett volna hónia, ha már akkor rájönnek erre a szónokok is. De akkor még *legyint* volt mondanivalójuk.
- CSEPŰ Én meg most fordulok föl, ha nem hagy inni. A sok mondanivalótól gyorsan a szájához emeli a kancsót *Erzsók segítségével*
- CSEPŰ *énekel.* Borban az én vigaszom,
Nincs abból baj, ha iszom,
Mert az asszony, a lány más,
Akár a bor, ha másolás,
oly hamis a fehérség.
- ERZSÓK A szerelem, a szerelem az éltető vigasz nekem.
Mint a kút, ha nincs vize,
olyan a szám,
kiszáradt kút,
ha nincs rajt a csók ize.
- CSEPŰ A jó borért mindig a kocsmába jöhettem,
mások járjanak csak a lányokhoz helyettem.
- ERZSÓK Gyertek csak legények, utatokba nem állok,
jobbak a boraim, mint a mai leányok.
- CSEPŰ Akinek nincs szeretője, bort igyék,
- ERZSÓK S hinni fogja, hogy minden lány érte ég.
- CSEPŰ Jó bor az én vigaszom,
nincs abból baj, ha iszom.
Mindig őszinte a csap,
de az asszony, ha becsap,
már késő a kesergés.
- ERZSÓK A szerelem, a szerelem, szerelemhez férj kell nekem.
Sohse éltem én mulyán,
- rég voltam bár karcsú lány,
mégis, mégis
akad férj is
özvegysegeim után.
- CSEPŰ A jó borért mindig a kocsmába jöhettem,
mások járjanak csak a lányokhoz helyettem.
- ERZSÓK Gyertek csak legények, utatokba nem állok;
jobbak a boraim, mint a mai lányok.
Táncba kezdenek, majd prózában folytatódik a beszélgetés.
- ERZSÓK Rossz dolog a hosszú özvegy-ség, Palkó.
- CSEPŰ No, panaszra azért nincs oka. Már úgy értem azért, hogy sokszor van magában.
- ERZSÓK Teljesítménybért kapok, nem lazálhatok. Ha irigyelnék is az asszonyok, én csak kitartok hűséggel a mi kis közösségünk mellett.
- CSEPŰ Meg is becsülik ezért.
- ERZSÓK A békesség oltárára tettem maradék gyertyáimat. Égjenek el azon.
Én föláldozom magam, Palkó.
- CSEPŰ Hát azért az sok, hogy minden közösségi feladatot magára vállal. Mi-nek vannak a fiatalabbak?
- ERZSÓK Tudom én, hogy nagy dolog, amit magamra vettem. Nagy dolog, mint maga a végtelenség. Manapság csak így illik élni, Palkó, a mindenség törvényei szerint.
- CSEPŰ Te jóisten, mit olvashatott legutóbb?
- ERZSÓK Pedig még nem is értem egészen a végére.
- CSEPŰ A végéig legalább kiderül az az áldozatvállalása?
- ERZSÓK Kiderült az már: férjhez megyek az elnökhöz, Fejenagy Jánoshoz.
- CSEPŰ Hát mért nem ezzel kezdte?
- ERZSÓK Mert akkor a mélységéből és a rejtett értelméből mit értettél volna?
- CSEPŰ A ragya csapja meg azt a sejtelmes, rejtelmes mélységet. Egész dél előtt azzal etettek.
- ERZSÓK A gyűlésen? Akkor magas színvonalú lehetett.
- CSEPŰ Az. Dögunalom. El-elbóbiskoltam és megizzadtam, mint a nyanyánál a sok főttkrumplitól.

ERZSÓK A krumpli! Gondolhattam volna, hogy arról lesz szó. A bogárporzás elmaradt az idén, az a sok rusnya féreg meg a tövükig leette a krumplibokrokat.

CSEPÜ Ahány üres és fölösleges szó elpuffogott tavasz óta a bogarakról, csak annyit pusztítottunk volna el belőlük, a két kezünkkel!

ERZSÓK Jól mondták.

CSEPÜ A radai rossebet mondták. A porzás csak a négyórás gyűlés legvégén került szóba.

ERZSÓK Bagarja?

CSEPÜ Ó hát. Mint mindig.

ERZSÓK És támogatták?

CSEPÜ Még nem volt annyira részeg. Vagy a javaslatot gondolja? Senkit se érdekelt. *föláll s szónoki pózban, olyan hangsúllyal mondja* Körülbelül minden jól van, csak ennél rosszabb ne legyen. Erre nagyon ügyeljünk, barátaim. A perspektíva – mármint a helységünk jövőjéé – az már biztosítva van úgyis. Hát valahogy így.

ERZSÓK Sokat fejlődünk, Palkó! Figyelmesek vagyunk egymás iránt. A brancs védi magát. Mindenki mindenkire szeret. Így még jobb. Se a krumpli-bogár, se a helységünk békéje nincs veszélyben. Ez pedig mutatja, hogy mindenki az értelem magas színvonalán áll. Rólam nem esett szó? Eddig csak meg-megemlítették, dicsérőleg. Még a központiak is. Igaz, megtettem értük, amit megtehettem. Hadd vigyék el a vendégszeretetem hírét.

2. jelenet

Előbbiek, Siket Dombi, Rezes Péntek
Mig Erzsók szónokolt, két öreg csoszogott be. Szinte megmerevednek, ahogy a figyelem feléjük fordul.

SIKET DOMBI –

REZES PÉNTEK *énekel*

Kocsmárosné sej haj

Kocsmárosné sej haj

Kocsmárosné nyisson ajtót.

ERZSÓK *elképedve* Hát maguk meg mit csöszmörögnek itt?!

SIKET DOMBI *kezében kis sámlit hoz. Kendővel felkötött állát mutatja, hogy táj a foga. Pálinkát!*

ERZSÓK Orvoshoz menjenek. Nem látják, hogy még zárva a bót?

REZES PÉNTEK Akkor most hogyan megyünk ki? *riadtan egymásra néznek*

ERZSÓK: Bánom is én, menjenek az ablakon.

REZES PÉNTEK –

SIKET DOMBI Csakugyan. Köszönjük. *Zene. Kimásznak az ablakon.*

ERZSÓK *a két öreg után néz* Tényleg találékonyak. Öröm nézni.

CSEPÜ Nem mondom, azért segíthetünk volna nekik.

ERZSÓK Mikor tanuljanak meg mászni, ha most nem. Kapaszkodni jó, ha ma megtanul az ember.

CSEPÜ Úgy értem, az ajtót is mondhatta volna, hogy ahol be tudtak jönni, ott ki is mehetnének.

ERZSÓK Látod, ez nekem se jutott eszembe. Egyelek meg az okos fejedért. Meg is csókolnálak, ha nem kettesben vagyunk. Így minek, ha nem látják. *Mégis el akarja kapni Palkót.*

CSEPÜ *hátrálva, a székkal együtt felborul* Erzsi néni, csak addig várjunk, míg segítséget kapok. *felkászálódik és inni próbál* Nem tudom, mi történt velem, de valami forróság jött rám, megsédültem.

ERZSÓK A testeknek, olvastam, kisugárzásuk van. Hatnak a másokra. Te, te kis böszme, te kisfiú.

Zene. Csepüt berángatja a kármentőbe.

3. jelenet

Előbbiek

Az ajtón a Kisbíró vágat be. Kezében nagy piros lábos és konyhakés.

KISBÍRÓ *Lihegve áll meg, keresőn firtat körbe a szemével, majd mindegyik asztalhoz odarohan s a terítőt fölkapva nézeget alájuk. Zene vége.*

Az elnök. Itt sincs az elnök. Meg itt sincs.

CSEPÜ *kihajolva a kármentőből* A sarokban még nem nézte meg, bátyám.

KISBÍRÓ *odarohan* Itt sincs. Oda csak nem bújt be.

CSEPÜ Kit keres bátyám?

KISBÍRÓ Az elnököt.

ERZSÓK *kijön a kármentőből* Még csak délután van. Tudhatod, hogy ilyen tájban még megül a széken is.

KISBÍRÓ Az elnök csak itt lehet.

CSEPÜ Ott van, ahol van.

ERZSÓK Ha másutt nincs, mindig itt van.

KISBÍRÓ Okvetlen meg kell találni az elnököt.

ERZSÓK De minek ahhoz a kés, meg a lábos?

KISBÍRÓ Elválni a nyakát. *Hátraszalad az elnököt keresni.*

ERZSÓK Az elnöknek?

KISBÍRÓ Kiereszteni a vérét.

ERZSÓK A mi elnökünknek?

KISBÍRÓ *ordítva* Legalább azt mentsük meg belőle, ami menthető!

ERZSÓK Késsel, lábossal?

KISBÍRÓ Hát mivel mással?

ERZSÓK Te skapuláre szent Szűzanyám. *Elájul.*

KISBÍRÓ *Erzsókhoz.* Ó, a jószívű teremtes. Így megviseli egy ártatlan állat pusztulása. *Csepű is Erzsókhoz szalad.*

CSEPŰ Először a pálinkával próbálkozunk. Hozzon ide egy üveggel, bátyám.

KISBÍRÓ *hozza* Ő már a szagát megszokhatta. Erre föl nem ébred.

Mindketten meghúzzák közben az üveget.

CSEPŰ Tényleg nem mozdul.

KISBÍRÓ De hol az elnök?

CSEPŰ Ott van, ahol van, hanem itten nincs... És ma alig is lesz.

KISBÍRÓ Hát hová dughatták? Megint értekezlet?

CSEPŰ Bezárták.

KISBÍRÓ Rájöttek a suskusaira a számlák körül?

CSEPŰ No, azért arra még nem. A jó komái, a fondor Haranglábbal az élen, rázárták a gyűlés végén az ajtót.

KISBÍRÓ No, szegény Erzsók, várható akkor.

CSEPŰ Tényleg, szegény meg itt halódik. *Adnak neki egy kortyot a maradékból.* Így, így, hogy nyeli.

ERZSÓK Még nem elég. *Csepű elvette a szájától az üveget, félig felül.* Rám csak egy fél liter után hat igazán. *Visszahanyatlik.*

KISBÍRÓ Na, hála istennek, talán nincs nagyobb baj. Erős idegzetű.

ERZSÓK *újra felül, de meglátja a kisbíró kezében a lábost és a kést* Jaj, júj... *újra visszahanyatlik.*

CSEPŰ Vigye már innen azt a disznóölő szerszámot. Nem tudja, hogy iszo-

nyodik minden kemény dologtól, amivel beléje szúrhatnak?

KISBÍRÓ Hát az igaz. *Hátra teszi maga mögé a lábost és a kést*

ERZSÓK *öltápáskodik.* Jé, a migrényem. Kisbíróhoz Hova lett egyszeriben a migrényem?

KISBÍRÓ *riadtan megtordul s így a kés megint Erzsók előtt van.* Csak a tyúk nyakát...

ERZSÓK *Újra meginog, Csepű karjai közé dől* Otthon is rámjön néha a rosszullét, de gyorsan beveszem a port. Ígyunk még egy üveggel!

KISBÍRÓ Ki fog igazságot tenni? Meg elválni a nyakát, kiereszteni a vérit? Amíg nem késő...

4. jelenet

Előbbieik

Egyszerre nagy zaj kint. Két kistiú jön, tiz év körüliek. Fejük fölött egy döglött tyúkot hajítanak be a kocsmaszobába. A tiúk mögött Kántorné, vagyis az amazontermészetű Márta, Kisbíróné s az előbbi két öreg.

FIÚK *Kántálva.*

Kele, kele ficfa

Bodorfai Miska,

Gyűnnek a cigányok

Síppal, dobbal, nádihegedűvel.

Egyet kerülnek a kocsmában s újra ki.

MÁRTA *a tyúk mellé tuszkolja Kisbíróné* Itt a bűnel. Nem mismásolhatod el a vétkeket, cemende. Ez a jószomszédság? Nektek lehet jó az ember! Kifőztem a fostos lányotok lakodalmát, én öltöztettem a koporsóra a napadat, *észreveszi a Kisbíró*: Te mit keresel itt. Tivadar?!

KISBÍRÓ Az elnököt, Márta.

MÁRTA Úgy, az elnököt?! És a nagy lábos, meg a nagy kés az mire kell egy kocsmában?

KISBÍRÓNÉ Én küldtem, ha akarod tudni. Mentse, ami menthető. De neked az én uram nem Tivadar!

KISBÍRÓ Elválni a nyakát, kiereszteni a vérit.

ERZSÓK *rikoltozva* Gyilkolni, kiereszteni a vérit? Az én szeplőtelen hajlékban, ahol egy rossz szó se esik meg.

CSEPŰ *lábánál fogva megemeli a tyúkot.* Döglött ez már.

MÁRTA Ha egyszer agyonverte.
 ERZSÓK *még nem vette észre, hogy Csepű és Márta a tyúkra értette.* Nem elég, hogy agyonverte azt az ártatlan, tisztességes embert, még itt keresi, hogy a vérét is kiereszse! Micsoda szégyen, micsoda szégyentelenség!
 REZES PÉNTEK Még reggel láttam, nagyon peckesen sétált a kapujoknál. *Kisbíróra mutat.*
 ERZSÓK Én is láttam. Peckesen ment, a drágám.
 REZES PÉNTEK Olyan egészségesen billegte a farkát. Láttam, a nászommal ott ültünk szemben a kispadon.
 KISBÍRÓ Fölröpült a kerítésre.
 KISBÍRÓNÉ A gyepe alatt bújt át. Tegyen igazságot!
 ERZSÓK Igazságot! Megbolondulok. Nini, ez meg egy tik. Ki kit vert agyon, ki ugrott föl a kerítésre, ki bújt át alatta? Ki tegyen igazságot?
 CSEPŰ Hát csakis a tyúk.
 KISBÍRÓNÉ A tanácselnök. De ha már így van, *körülnéz* jó lesz arra a kocsmárosné asszony is.
 ERZSÓK Elvágni a nyakát, kiereszteni a vérét?
 KISBÍRÓ Igazságot tenni.
 MÁRTA Eldönteni, hogy vétett-e az én ártatlan tikom akkorát, hogy ezt érdemelje. Vétett-e?
 ERZSÓK Az elnöknek?
 MÁRTA A kisbírónénak. *Hüppög.*
 ERZSÓK Az elnök tán?
 KISBÍRÓ Márta szomszédasszony.
 MÁRTA Tivadar!
 KISBÍRÓ Azaz, hogy...
 ERZSÓK A tyúknak!
 MÁRTA Kisbíróné bizony agyonverte.
 ERZSÓK Má beszéljeteK világosan. Kisbíróné-e az elnököt, vagy az elnök a tyúkot? Palkó, segítsd szétszedni az ügyet. Egy mukkot se értek, pedig sok szép modern regényt olvastam. *a tyúkhoz vonul* A tyúk nem verhetette agyon az elnököt, ez egészen biztos, mert döglött.
 CSEPŰ *méricskéli lóbálva* Két kiló huszonhét és fél deka. Nem mondom.
 MÁRTA Élve több is lehetett.
 KISBÍRÓNÉ Mert telezabálta magát az én árpámmal.
 ERZSÓK Csöndesülj, szomszédasszony! Igazságot teszünk! Márta! Hagyd bé-

kén ezt a jámbor böszmét. Megalakítottam a bíróságot.
 SIKET DOMBI Mit alakít meg?
 REZES PÉNTEK *ordítva* A bíróságot.
 ERZSÓK *Siket Dombinak* Hé, maga álljon ide!
 SIKET DOMBI Mit csináljak?
 ERZSÓK Álljon.
 SIKET DOMBI Én, édes lányom?
 ERZSÓK *Rezes Péntekhez.* Maga meg ide. Ítélezzünk.
 SIKET DOMBI Csak nem gondolod, lányom?
 REZES PÉNTEK *rémülten.* Ártatlan vagyok. De ha kell, bevallom.
 ERZSÓK Mit?
 REZES PÉNTEK Hogy én nem is ezt a tyúkot láttam délelőtt.
 ERZSÓK Csönd legyen. Na kezdjük.
 MÁRTA *Képenvágja Kisbírót.* Röpij kánya!
 KISBÍRÓ *átesik az asztalon.* Emberhalál lesz.
 ERZSÓK Megállni! Engem kértetek föl döntőbírónak. Vegyük nyugodtan újra sorba a dolgot.
 SIKET DOMBI *ők még mindig úgy állnak, ahogy Erzsók beállította őket.* He-lyet cserélhetnék a nászommal? Igen elfáradtam. *Megteszik.*
 ERZSÓK *csak legyint az öregek felé.* Kisbíróné, véd magad.
 KISBÍRÓNÉ *elhúzódva Márta mellől.* Az úgy vót, hogy a szomszédasszony gatyás, ganéjos, étlen tyúkjá, itt ez e, átbújt a kerítésemen, az idén már másodszor és elette a csibéim elől az árpát. Agyonütöttem.
 ERZSÓK Igazad volt. Azt a sárga árpát, a csillagzúzalek, tejútporszem, végtelesség-törmelék, isten-szeme-hulladékát.
 CSEPŰ Hö... hö... hö...
 ERZSÓK *elkapja Csepű karját.* Mit röhögsz te, böszme! Tudod te, mi az?
 CSEPŰ Azt tényleg nem tudom. De az árpa, az árpa.
 ERZSÓK Az ánti-világban még az volt. De ma már *sokat-sejtetően* része a mindenségnek. A mindenséget nagy böttüvel köll mondani.
 MÁRTA Na de a tik! Még hogy étlen volt az én tikom! Még hogy ganés volt a karmantyúja. Te mondd ezt, te zsi-badöglesztőhajú... te... nyiszledék! Itt van, meg lehet nézni.

CSEPÜ fölemeli, mustrálgatja. Hát itt van valami kis... Hogyan is mondjam...

ERZSÓK odalép. Ki ne ejtsd a szádon! *elérzékenyülten.* Galaktika.

CSEPÜ Az, az, galaktika, vagy mi a sz...

ERZSÓK fölpattan. Ha valamit nem értesz vagy zavarosnak érzel, gondold azt, hogy a kimondhatatlant sejtéd benne. Ezt tanuld meg.

KISBÍRÓ fölháborodva A bíróságon is kap tolmácsot a vádlott, ha nem érti jól e nyelvet.

MÁRTA Érti ezt mindenki, aki az én tikomra néz, milyen élet lehetett benne. Így állt meg a kakas előtt. *farát rezgetve mutatja* Volt, hogy háromszor tojt egy nap. *Elsírja magát.*

ERZSÓK Neked is igazad van, Márta.

MÁRTA De megdöglött. Agyonverték.

ERZSÓK Látod, ebben is igazad van.

KISBÍRÓ Már szívesen föltámasztanánk, hiszen csak hirtelen fölindulásból történt a baleset.

KISBÍRÓNÉ Így igaz, szívesen föltámasztanám.

CSEPÜ Próbáljuk talán meg, ha úgy hatott rá a kakas. Talán csak tetszhalott. *leguggol* Kukorikú, kukorikúú... *Kisbírónak* Gyűjjenek maguk is! *Mindkeiten kukorikulnak.*

KISBÍRÓ lemondóan. Már hiába. De bizonyítottuk a jószándékunkat irányában.

KISBÍRÓNÉ Elszalajtottam az uramat is, hogyha már megtörtént a baj, legalább eressze ki a vérit, míg ki nem hül. Még ehető is lett volna, ha idejében megteheti.

ERZSÓK Csak most értem, te jó ég! De így van ez, Márta.

MÁRTA Így van, igaz. De a tikom csak megdöglött. És ez igazság?

ERZSÓK Az is megdöglött.

CSEPÜ És az elnök, a tanácselnök?

ERZSÓK-MÁRTA-KISBÍRÓNÉ *föллеgezve, boldogan összeborulnak.* Az ám! Hála isten, az él! Él az elnökünk. *mindhármán egyszerre* Az a drága ember.

CSEPÜ Hát erre áldomást illik inni.

REZES PÉNTEK *ordítva* Siket Dombinak Mit változott a világ, nászom, regrutakorunk óta!

SIKET DOMBI *nem jól hall.* He... Ne olyan halkan beszélj.

REZES PÉNTEK Agyonütnek egy tikot és örülnek, hogy él a tanácselnök.

KISBÍRÓ *egyik hóna alatt a lábos, a másik hóna alá veszi a tyúkot* Békeangyalunkkal mit csináljak?

ERZSÓK *mivel Kisbíró mindkét keze foglalt, megitatja* Kapard el valahová. De jó mélyen, mert vele örökre eltemetjük a háborúságot. *Mindannyian isznak, majd Erzsók és Csepü kivételével a Kisbíró mögé sorakoznak.*

CSEPÜ Nótaszóval, hogy mindenki azt higgye, kézfogóról megyünk. *Énekelve el.*

5. jelenet

Erzsók, Csepü, baloldalt a toronyban Fejenagy alszik.

ERZSÓK *Énekel.*

Óh Jánosom, te széles tenyerű, helységünk éke, híres kalapácsa, csapraütője szívem hordójának, gondolsz-e rám a messzeségből, vágyva?

Hangos horkolás hallatszik.

CSEPÜ *a közönséghez* Mennydörgés? Vagy kásának forrása fazékban?... Nem! Ott ember hortycg. ... Hanem íme fölébredt, ásít, szemeit dörzsölve körülnéz... Lát és sejt... sejtése pogány. Átlátta azonnal a dolog állását és ezt mondotta!

A kastély egyik ablakából derékig kihajolva Fejenagy, robosztus férti, a tanácselnök.

FEJENAGY *hadonászva, gesztikulálva* Bezártak! Bezártak a bitangok. Egy lélek nincs a közelben, hiába is kiáltanék segítségért. S úgy igaz, ahogy valamikor az őrmesterem mondta: a puszkagolyó kétannyira nem megy, mint amennyire megy. Na, a hang is csak addig megy, ameddig megy. Mást kell kitalálnom, hogy innen kijussak, elkerülni a szégyent, a közneveltséget.

ERZSÓK *énekel.* Óh, Jánosom, te széles tenyerű... stb.

FEJENAGY Megvan! Megvan!

CSEPÜ Ez Fejenagy! Az elnök! *a közönséghez.*

S a kíváncsi világ azt kérdi: mi van meg?

Hegyezd füledet,
Kíváncsi világ!

FEJENAGY Atyaisten, micsoda banda!
A nyomorultak úgy képzelték, innen
nem ugorhat ki az ember. Nem is, bár
gyerekkoromban a cseresznyefa tetejé-
ről játszva megtettem, ha éreztem a
csősz-szagot. De az régen volt. Már az
idén negyvendikszer értem meg a
krumplikapálást. *felüvölt* A krumpli,
a krumpli, a bogarakkal! Milyen hatá-
rozatot hozhatott a gyűlés, ha tudnám.
De, számár fejem, mit is jut eszembe
most a sok bogár. Éljenek erőben,
egészségben. A fontos az, hogy meg-
van, megvan a lehetőség az aláereszke-
désre. Egy negyedóra és az én hűséges
Erzsókom szemei feledtetik ezt a ki-
merítő, fárasztó napot. *Kilendül az ab-
laktól és összecsavart asztalterítőkön
hintázva csúszni kezd lefelé.* Zsupsz,
zsupsz...

CSEPŰ *gúnyosan énekl* Erzsóknak
Vén kecske lódíts,
elhiteted:
bak mellé só is
kéne neked.

FEJENAGY *Énekelve elvonul.* Te vagy
nékem már a jövő, az élet,
őlni is tudnék szerelmesem, érted.
ERZSÓK *énekel.* Óh, Jánosom, te szé-
les tenyerű,
helységünk ékes, híres kalapácsa,
Csapra ütője szívem hordójának,
Csondolsz-e rám a messzeségből, vágy-
va?

6. jelenet

Csepü, Erzsók
CSEPŰ *a közönséghez*
A csapszék népesedik,
Valamint a mezőség,
Hol a tehenek csordája legel,
Megnépesedik
Két szárnyú seregélyekkel
A nyári napoknak
Forró idejében.
*A kocsmá megtelik közben. Zene in-
dul, nagy tánc.*

KÁNTOR-BAGARJA-HARANGLÁB
énekelve
Örömünket már az életünk
borban adja cseppenként nekünk.
Amikor a bánat letipor,
vigasztalónk három deci bor,

KÁNTOR Kocsmárosné...

Zene vége.

HARANGLÁB: Pszt!

CSEPŰ *A közönséghez.*

Jelen volt
közepette a vendégek seregének
A helybeli lágyszívű kántor,
Torkának szárazságával
S szerelemvágyas kebelének
Tenger kinjaival.

HARANGLÁB *Kántorhoz* Neked csak
egy célod lehet, Oszkár. Fejenagyot
bezártuk, mire vársz hát? Itt van Er-
zsók. Rajta!

KÁNTOR És ha Fejenagy koma mégis
kilóg valahogy, akkor mi lesz, Ferdi-
nánd?

HARANGLÁB De gyorsan berezelsz.

KÁNTOR Tudod, hogy mennyire esz a
rosseb érte. Ó Erzsók! Ó Erzsók! Te
szemérmertes!

HARANGLÁB Kezd el azonnal, míg
nem késő.

BAGARJA *közben Erzsókhoz megy*
Hidd el, Erzsók, a lélekjelenlétemen
múlott az egész. Ha nem adom föl a
problémát a kellő időpontban, a bogár-
porzás témáját illetőleg, még kitör a
háborúság. S akkor fuccs a békének is,
meg a jó hírünknek is.

KÁNTOR S ülhattünk volna akár estig
is abban a rókaluk bűzben.

BAGARJA *még mindig Erzsóknak* Pe-
dig a mai agrotechnika mellett a po-
ron kívül más számításba se jöhet a
bogarakra. Ott rohad az a rengeteg
zsák a raktárban. Szerencsére az ege-
rek nem eszik meg. Ha nem akarunk
éhen döglenni jövőre, mindenkinek egy
célja lehet csak: porozni, porozni,
amíg nem késő. Holnap talán késő le-
het már. Értitek-e szerencsétlenek? Hű,
de megszomjaztam. *Iszík a kármentő-
nél.*

KÁNTOR *Erzsókhoz.* Eízsók! Én azt
akarom mondani...

ERZSÓK Tudom, fél liter a szokásosból.

KÁNTOR Nem. Egy liter. *Haranglábhoz.*
Jó volt?

BAGARJA *a kocsmá közönségének* Még
magán-kisiparos koromból tudom, hogy
a csizmát fejelni novemberben szokás.
Bakancsfoltoztatás leginkább február-
ban van, amikor a lábbelit már kiette
a hől. A bogárporzásokra viszont nem
akadt alkalom az idén.

CSEPÜ *hozzájuk lép* Félnek a bogarak-tól, bátyám! Nem merik megbolygatni őket, mert védelem alatt állnak.

ERZSÓK Csak ne gúnyolódj, van amibe köllenek. Bizonyos olvasmányokba manapság. Oda sok por kellene; csakúgy hemzsegnek azok az elszaporodott tücskök-bogarak.

BAGARJA Mire megegyeztünk, mindig megjött az eső. Esőben meg nem lehet a krumplira menni.

CSEPÜ Kérdés: illik-e rögtön nekik-rontani, amikor még újak?

ERZSÓK Előbb látni kell, tényleg kárteknők-e... Majd, ha mindent elpusztítanak, csak azután...

Visszamegy a kármentőte.

BAGARJA Úgy van. Mindennek megvan a maga ideje.

KÁNTOR *Haranglábhoz* Úgy gondolod, hogy most itt az alkalom?

BAGARJA Talán meg kéne várni az estét.

KÁNTOR Az estét?

BAGARJA Igen, a beporzás akkor hatásosabb. Száz százalékos. Én mondom, száz százalékos!

Isznak.

HARANGLÁB Most biztosra mehetsz.

KÁNTOR Az előbb mondtad, várjam meg a sötétet!

HARANGLÁB Én?

BAGARJA *nem érti, miről van szó, csak a magáét ismételteti a bogárporzásról* Ami azt illeti, sötétben is lehet, bár most hatásosabb!

KÁNTOR De most sokan látnák a helységbeliek.

BAGARJA Helyes. A példaadás legyen mindig kifogástalan. A fiatalok kitől tanuljanak, ha nem apáiktól?

HARANGLÁB Hallod, Kántor Oszkár? Tőlünk tanulhatja az ifjúság a jó lehetőségek fölismerésének igazi tudományát.

BAGARJA A lehetőség száz százalékos.

KÁNTOR S az eredményre a kilátás? Én félek. Nagyon erős!

HARANGLÁB: De a lakat is erős.

BAGARJA Jó úton haladunk, ez nem titok.

KÁNTOR Én még ingadozom. Fontos a jó időpont!

BAGARJA Igazad van. Napnyugtakor a legizgékonyabb. Jól harap, jól legel. Erre nem gondoltam. Akkor pedig várjunk.

KÁNTOR Helyes! Várjunk!

HARANGLÁB *már nem is figyel Bagarjára, telemeli a poharat* De ügyesen szőtt tervünk drága gyümölcse megéri-e vagy kútba esik az egész? Gondoljad meg komolyan. És nemcsak úgy átabotába, hogy... Századok adnak tervkiviteltre egy ilyen pillanatot. Gyerünk, barátom!

KÁNTOR Ismered, mit érzek iránta. Elmondtam. Rosszabb, mint a hideglelés, nyavalyatörés. Egy láng vagyok, Harangláb! Egy láng. Ó, Erzsók! Szemérmes Erzsók!

HARANGLÁB Akkor meg mi tart viszsza, te süsü?!

KÁNTOR Először is az ő szemérmessége. A szeplőtlen hire, meg az a finom városi modora. Újságot olvas. Nem tiszteletre méltó-e ebben a por- és sárfészekben? Nézd csak lányosan el-elpiruló, kajszihamvas képét.

HARANGLÁB Lehet, hogy kenőcsöt használ.

a közönséghez

Vannak ugyan, kik

Állítani merészek,

Hogy Erzsók asszonyom arcát

Nem a szende szemérem,

Hanem a borítal festette hasonlóvá

A hajnali pírhoz.

De ezek csak pletyka beszédek,

Mert Erzsók asszony nem is issza a bort...

Csak úgy önti magába.

KÁNTOR *meghökkenve.* Iszik?

HARANGLÁB *fejét rázza* Nem. Vedel!

KÁNTOR Ha így volna, mivel magyarázod?

HARANGLÁB Ki mivel bánik, attól kenődik.

BAGARJA *Vissza az asztalhoz.* A legből-csebb, amit az elmúlt tíz évben hallottam.

KÁNTOR És ha bänni fogok vele, én is elkenődök. Veszélyes lehet.

HARANGLÁB Annyira azért még nem ült ki a bőrére, hogy fogjon is.

BAGARJA A használati utasítás gázálarcot ír elő, szigorúan.

KÁNTOR Úgy értem, ha képen talál törlőni.

HARANGLÁB Szeretetből tenné. De Erzsók jól nevelt, sokat olvasó asszony. Türtöztetni fogja magát.

KÁNTOR És a feleségem, Márta, ha megtudja, te nagy ég! Végem van.

HARANGLÁB Úgyesen csináld. Úgy, hogy mindenki lássa.

KÁNTOR Ó, én legboldogtalanabb valamennyi teremtménye között annak az ismeretlen, azazhogy nemlétezőnek.

a közönséghez

Olyan az én lelkem,

Mint a Duna legközepében

A szélvészhányta dereglye,

Vagy mint a dióhéj,

Mit a gyerekek pocsolába vetnek –

Hánykodik erre, amarra...

kihúzza magát De bátorság. Aki nem mer, nem nyer.

HARANGLÁB Előre tehát,

Hogy az alkalom el ne sikoljék,

Mint elsziklik néha a hal

A halásznak körme közül,

Ha ügyetlen hévvel

Kap utána az ostoba fickó.

Rajta azért,

Óh kántor uram!

Most vagy sohasem.

BAGARJA *csak most eszmél fel, hogy miről is van szó, felpattan az asztaltól* Megőrültek ezek! Mi lesz itt atyaszent-ség! Fuccs a békének. Én mondom, a volt békebizottság megbízott helyettes elnöke.

KÁNTOR *leszegi a fejét* Egy, kettő, ... három. *megtorpan*

CSEPÜ *a közönséghez*

A helybeli lágyszívű kántor

Még mindig pislogott

A szemérmes Erzsók

Ötvenöt éves bájaira.

Arculata lelkitusának

Volt tükrözője.

Látszék, hogy valamit

Akar és nem akar,

Vagy inkább valamit

Merne, ha merne.

KÁNTOR *Haranglábhoz hajolva* És ha elakadok, belesülök az izgalomtól, hogyan húzol ki a csávából, Harangláb? ...

HARANGLÁB *szájára mutat* A sügölyuk segítségével.

KÁNTOR Most, vagy soha. *a kármentőhöz indul, nyájasan, szemlesütve* Erzsók, én most neked akarok mondani valamit. Úgye nem fogsz meglepődni, Erzsók?

ERZSÓK Ismerlek, Oszkár. Nem tegnap-tól fogva. A kontódat akarod még három hónappal meghosszabbítani. Úgye? Abból nem eszel.

KÁNTOR Hallgass meg, szebbet szeretnék mondani. Vallomást tenni.

ERZSÓK Aztán miről?

KÁNTOR *hátra les Haranglábba, mikor az int* Még idesanyáddal is kapcsolatos. Emlékszel, mikor olyan süldőféle gyerek voltam, tíz-tizenkét éves, s mindig ott játszottunk a pajtások mögött, a bodzás sűrűben. Na, amikor ott játszottunk a pajtáskertben, akkor te, Erzsók, nem játszottál.

ERZSÓK Miről beszélsz? Én erre nem emlékszem.

KÁNTOR Érdekes. Gondolj csak erősebben vissza, neked is kell emlékezni rá. Még jobban talán, mint nekem.

ERZSÓK Úgy se emlékszem, ha nem is voltam ott.

KÁNTOR *elmerengve* Érdekes, pedig te már akkor öregebb voltál nálam négy évvel.

ERZSÓK Mi vagyok én hozzád képest? Te ... te rozoga eketaliga, te, te nyiszlett, nyikorognak a forgóid, ha mész az utcán. Te mondd?

KÁNTOR *riadtan Harangláb felé* Érdekes, megsértődött. Pedig hogy dicsértem. *Erzsóknak* Csak abból gondolom, hogy már akkor neked *mutatja, hogy a mellei* bizony már jól látszottak. Eb-ből gondoltam volna.

HARANGLÁB Próbáld meg az ellenkezőjét.

KÁNTOR Szóval, *édelegve* amikor én öt évvel idősebb lettem náladnál, már akkor igen tetszettél nekem. Elmúlt azóta rövid negyven esztendő s ez az érzélem csak nőtt bennem. Vallomást szeretnék tenni, Erzsók.

ERZSÓK Jól van, hallgatlak, Oszkár.

KÁNTOR Mikor már hét évvel lettem idősebb, – csak magamhoz képest, persze – annyira tetszettél nekem, hogy egyszer megkértem a kezdet idesanyádtól. Itt jön a dologba ő. De kinevetett. Azt mondta *utánozva* „He, hogy te az én lányomat. He, fiatal vagy te nagyon hozzá.” Most képzeld, ő is azt mondta.

ERZSÓK Igaza volt, már abban, hogy egyben járhattam akkor Gusztival.

KÁNTOR Milyen Gusztival?

ERZSÓK Az én első Gusztimmal, aki akkor 68 éves volt.

KÁNTOR Mi lett vele, hűtlen lett talán?

ERZSÓK Énhozzám senki se lett hűtlen. Mind a 23 hú ma is.

KÁNTOR Akkor mit csinál?

ERZSÓK *szomorúan* A kémiával cicázik.

KÁNTOR *riadtan néz hátra Haranglábra* Jaj, jaj...

ERZSÓK Te mulya, te. Nem haladsz semmit. A vegytan nélkül hogy akarod érteni a szerelmes verseket. Oszlik, foszlik ésatöbbi...

KÁNTOR Oszlik-foszlik...

ERZSÓK *a földet mutatja* Már harminc éve. *felcsattan* De mit akarsz tulajdonképpen? Kiszedni a titkaimat, amikről csak az egész helység tud? Hogyis ne.

KÁNTOR Vallomást tenni, Erzsók. Szeretlek, Erzsók. Lángolok érted, őszinte, tiszta vágyakozásban.

ERZSÓK *ellágyulva* Mit szeretsz rajtam, Oszkár?

KÁNTOR Nem is tudom, de meghalok érted. A lányosan pezsgő arcodért, a fehér fogaidért, hogy a többit ne is mondjam.

ERZSÓK Csak ilyen kurtán-furcsán mondani, nem hat rám elég mélyen. Fehér fogaid, fehér fogaid... ezt mindenki mondhatja, hiszen hetenként egyszer kefélem a fogaimat.

KÁNTOR *Haranglábtól várja, hogy sügjön* A fogaid...

HARANGLÁB Soha le nem omló márványbátyák Eger fokain...

KÁNTOR Soha le nem omló márványbátyácskák-kák.

ERZSÓK *elérzékenyülve* Oh, oh édes istenem.

HARANGLÁB Kapd el a nyakánál most.

KÁNTOR Kapd el a nyakánál most. Hö, hö...

ERZSÓK Oh, oh... édes... *fölcsattan* Mit kapsz el te nyüge?

HARANGLÁB Aknácskáikat az évek hiába fűrták...

KÁNTOR Akna csábíthat érted...

ERZSÓK Oh, óh! Tényleg mindjárt robbanok!

KÁNTOR Esedezem. Engedj közelebb.

Úgy jobban föloldódok a szép beszédre. *a kármentő közönség felé nyitott részéhez támoanyag s térdre esik Erzsók lábai előtt; majdnem zokogva* Nem bí-

rom tovább. Kimondom, egyszerű szavakkal, hogy megdöglök érted.

ERZSÓK De hogyan gondolod, hiszen harminc éve nő vagy.

KÁNTOR Vállalom. Mindent vállalom érted.

ERZSÓK Márta előtt is?

KÁNTOR Jaj, csak ezt ki ne ejtetted volna. Annak a becsületes, hűségben fedhetetlen asszonynak a nevét. *kihúzza magát* De előtte is vállalom, tudd meg. Vállalom... ha nem szerez róla tudomást.

ERZSÓK S a vőlegényem előtt, Oszkár! A hivatalosan is ötödik előtt. Csak a tapasztalatok után nyilatkozom majd. Győzz meg, Oszkár, De most és itt.

KÁNTOR *énekel, térdreesve*

Szemérmes Erzsók, asszonyaink

gyöngye,

ki ügyelsz a borra, pálinkára, sörre.

Én fordulok hozzád, senki még

hívebben:

lesz-e engedelem számomra szivedben?

Mindegy énnekem már, elhebegem

újra,

ami régóta az oldalamat fűrja,

erős szerelmem a tiédde vegyítsd el,

ahogy a borodat friss ártézi vízzel.

Mondd hát édes,

szenvedni hagysz-e folyvást,

avagy mégis

remélhetek viszonzást?

Bennem a vágy

gyertyái már lobognak.

a hú barát

elveszhet-e, óh mondjad?

Vagy velem élsz,

vagy hát a gyűlölt, a rongy

életemet a kétségbeesés

bunkósbotja üsse agyon...

7. jelenet

Előbbie

FEJENAGY *Beront. Elkapja Kántort. Énekel.*

Én ütlek agyon. Én!

Én vagyok a kétségbeesés!

Én morzsolom csontjaidat össze,

mint malomkő a búzaszemet.

óh, Erzsókom, de elébb még jössz te:

megcsufoltad-e szerelmemet?

A hűtlenség fekete posztója

vagy a tisztaság kendője fed,

s lelkedet, mint a patyolat ójja?
 Felelj, hihetek-e még neked?!
 BAGARJA *Fejenagyhoz* Adj isten, elnökünk, megjöttünk, megjöttünk?
 ERZSÓK *énekel* óh Jánosom, te széles tenyerű,
 helységünk éke, hires kalapácsa,
 csapra ütője szívem hordójának.
 ártatlan vagyok, lelkem isten látja.
 Csapraütője szívem hordójának
 Még kételkedsz-e?
 Ártatlan vagyok...
prózában mint az izé...
 KÁNTOR A példakép voltál nekem mindig. Intézzük el egymásközt a félreértést. Abban a hiszemben voltam, hogy Erzsók az egyetlen, aki elkerülte a figyelmet.
 FEJENAGY Még rágalmazol is, te nazarénus. *Gyopálni kezdi Kántort.*
 ERZSÓK Micsoda szégyen, micsoda szégyentelenség, hogy épp én kerültem volna el a figyelmet.
 CSEPŰ Hát az tényleg akkora csoda lett volna, mintha arról hallunk, hogy Siket Dombi bátyánk a kispadjával sikeresen földet ért a holdban.
 FEJENAGY Te csak ne üsd bele az orrod a nagyok dolgába, mert rosszul járhat. *Kántornak, énekelve*
 Beszéljen, no, Kántor uram, mentse magát,
 mindenkor meghallgatom az okos szót.
 HARANGLÁB Beszélj csak, hisz ketten vagyunk, tudhatod.
 BAGARJA *az asztal alá bújva* Bátorság, hisz hárman vagyunk, jól tudod.
 FEJENAGY *rámordul mérgesen*
 BAGARJA Én itt se vagyok, láthatod.
 FEJENAGY Na, beszélj hát, nyögj ki már, hogy mit tudsz mentségedre hozni? Meztelenre vetkeztetlek, békebonító, nyomorult, erkölcstelen, családrontó, minden széptől elvadult.
 KÁNTOR *énekel* Jaj, jaj, jaj, jaj
 Bűnös vagyok egyrészt,
 Nem tagadom el,
 megszerettem őt
 lángzó szerelemmel.
 Jaj, jaj, jaj, jaj...
 A szemérmes Erzsókot.
 Észrevette ezt
 a fondor Haranqláb,
 miért és honnan,
 ezt nem ismerem...

Jaj, jaj, jaj jaj – a gyötrelmes szerelem.
 FEJENAGY *Haranqlábhöz* Igazolja magát kend, vagy aképp vágom fültövön, hogy azonnal megsiketül bele.
 BAGARJA *az asztal alól* Mondtam, hogy meg kell várni az estét.
 HARANGLÁB Majd én igazolom magam, ha kell. Gyáva népség. Te, Kántor Oszkár, s te, Bagarja Lajos.
 FEJENAGY Te nyiszledék, mindent tudok rólad. Ellenem vagy?
 ERZSÓK *lelkiesen* Értem folyik a harc!
 HARANGLÁB *Fejenagynak* Utáltalak mindig, mint a kukoricagölgödint, te pióca.
 FEJENAGY Én, pióca? Aki mindig csak a közért fáradoztam.
 HARANGLÁB No, jó, számoljunk el egymással. *Ölremennek.*
 KÁNTOR *az asztal alá bújlik* Ne ijedj meg, Haranqláb!
 FEJENAGY Elverem a kobor kutyát Erzsók mellől.
 HARANGLÁB Kutyapécérnek még csak jó volnál.
 FEJENAGY Még a képességeimet is becsmérteni mered, te sündisznóképű?!
 HARANGLÁB Ha a szerzés képesség!
 BAGARJA *Ugyjátok abba az elszámolást.* Fő az egyetértés.
 FEJENAGY Itt békéről már nem lehet szó. Leszámolunk.
 CSEPŰ *a közönséghez* Nagyon helyes. Régóta várjuk ezt a pillanatot. Most úgyis együtt az egész kompánia.
 KÁNTOR *Fejenagynak* Te írtad alá.
 FEJENAGY *Haranqlábnak* Te engedélyezted.
 HARANGLÁB *Fejenagynak* Te meg zsebre vágta.
 FEJENAGY Mit vágta én zsebre?
 CSEPŰ *a közönséghez* Figyelem, figyelem, emberek. Most jön a nagy leleplezés.
 FEJENAGY Most? Mi jön most? Most egy vigat, Elemér.
(Zene, verekedés kezdődik újra)
 BAGARJA *ordítva* Ide karhatalom kell, nehogy valóságos emberölés legyen. *Elszalad.*

F ü g g ö n y

II. rész

1. jelenet

Utcarész megvilágítva, kocsmá homályban

CSEPŰ *megjelenik a színen*

Oh nagyon is jószívű közönség,

Különösen ti,

Szép lyánykái hazámnak,

Kiket annyira szeretek én.

Hanem akikből

Nem nyerek egy makulányi szerelmet,

Ha szépen kérlek benneteket:

Ugy-e nem fogtok haragudni rám,

Hogy a helybeli lágyszívű kántornak

Szerilemvasásától

S a tánc kellő közepéből

Drága figyelmeteket

A templom tájékára csigázom?

zene

Merre Bagarja uram,

Test-épületének

Élő oszlopain,

Oh merre szalad kend,

Gyors szaladással,

Mint a kugligolyóbis?

Hát férfihoz illik

Megfutamodni a harci veszélytől?

Lemondani a csatazajnak

Hősi jutalmáról,

A dicsőség tölgykoszrujáról?

Ne kárhoztassuk a jámbort!

A gondviselésnek

Választott embere ő...

Kisbíró, Kisbíróné, Márta, Rezes Péntek és Siket Dombi jönnek be jobb oldalról. A nótát fújják még. Mögöttük a két kisfiú, pajkosan utánozzák a két öreg járását. Szembetűt velük Bagarja kiabálva, lihegve. A nóta leáll.

BAGARJA *háromszor is körbeszaladja a csoportot ordítva* Mindennek vége. Vége mindennek. Segítség! Vér folyik a kocsmában. Megmondtam, ugye, megmondtam!

KISBÍRÓNÉ Persze a nagykest a kocsmában hagyta, Tivadar. Te gyagya, te böszme. Hogy ilyen teddide-teddoda embert kellett kapnom.

KISBÍRÓ *diadallal mutatja a kezt* Most már ki se adnám a kezemből.

BAGARJA Minden romokban.

MÁRTA Fél órája sincs, hogy eljöttünk. Mi történt? Beszéljen már világosan, Lajos bácsi.

BAGARJA *még mindig el-elfulladva* Az úgy volt, hogy a gyűlés után leültünk egy kicsit megnedvesíteni a kiszáradt torkunkat és tárgyalni kezdtük Kántorral és Haranglábbal, hogy a bogarak most már veszélyesen támadnak, tenni kéne valamit.

KISBÍRÓNÉ: Hogy ideje lenne már.

BAGARJA Nem.

KISBÍRÓ Hogy...

BAGARJA Nagyon elkéstünk.

KISBÍRÓ Kántor, persze, megint totojázott.

MÁRTA Hiába rágom a fülét, hogy legyen bátor, ha eltervez valamit.

KISBÍRÓNÉ A Haranglábbnál tartja a te urad a bátorságát.

BAGARJA Bár ne hallgatott volna a komájára! Most nem lennének nyakig a veszedelemben. *ordítja* Elpusztulnak!

MÁRTA Te jószágos ég! Megtámadták a kolorádók a helységet. A tűzoltók talán még segíthetnének.

BAGARJA Csak hivatalos személy jöhet számításba. *ordítja* Karhatalom!

SIKET DOMBI Minek a karhatalom, nászom?

REZES PÉNTEK A bogarokról van szó. SIKET DOMBI Letartóztatják őket?

MÁRTA Itt van Kisbíró, szaladjanak gyorsan. Kés is van nála.

KISBÍRÓNÉ Hogyisne. Menjen a te urad, ő még magasabb helyen van. Majd, hogy az én uram kerüljön veszélybe. BAGARJA Márta Oszkárja már ott van. Nyakig a veszedelemben. A rendőri megbízott kell, azért futottam éppen. Segítség! Segítség! *eliramlna újra, de Márta visszarántja.*

MÁRTA: Megrázom, mint Krisztus a vargát, ha nem mondja meg végre, mi is történik abban az átokverte kocsmában.

KISBÍRÓNÉ Az elnök csak rendet teremthetne.

BAGARJA Épp azt csinálja. Igazságot osztogat. De hogyan! Minden a feje tetején.

MÁRTA Jaj, csak nem az elnöknek?

BAGARJA Éppen hogy az uradnak.

MÁRTA Az én uram feje tetején?

BAGARJA Már volt az elnök, meg legalább két asztal és nyolc vagy kilenc szék. Hétiig számoltam.

MÁRTA Ezek szerint verekednek. De ki kivel és miért?

KISBÍRÓ Valami igazgatási ügy megint, biztosan.

BAGARJA Az Erzsók körül a félreértés s az okozta a borzasztó fölfordulást. Harangláb a maga sunyi mesterkedésével, hiszen ismeritek őt, világraszóló disznóságba keverte őket.

MÁRTA A huligán Harangláb. Megint azt a becsületes, csak igazán módjával sikkasztó, jó embert. Nem csodálom, hogy birokra mentek. Hiszen micsoda ereje van. Én csak tudom.

KISBÍRÓNÉ Meghiszem azt.

KISBÍRÓ Te honnan tudod az erejét Fejenagynak? *rátogja a Kisbírónéra a kést*

MÁRTA Ártatlan az az ember. Ezt az én Oszkárom is jól tudja, s mivel a legjobb barátok, nyilván a segítségére sietett. Mert ő olyan ember. Egyenes és nyíltszívű, illemtudó az én Oszkárom.

BAGARJA Büszke lehetsz rá Márta, ha jól meggondolom. Szerelemért manapság is dicső dolog vért ontani. Kár, hogy Fejenagy még egyszer olyan erős, mint a te Oszkárod, így aztán nagyon egyenlőtlen a küzdelmük.

MÁRTA Hát nem Haranglábót csupálja Fejenagy?

BAGARJA Mikor kiderült, hogy ő is sántikált a dologban, falazott a te uradnak, jutott neki is a maradékból. Csak ő jobban állja még mindig.

MÁRTA *megrázza Bagarját* Csak nem azt akarja mondani, hogy az én uram kevert valami hírt Erzsók körül?

BAGARJA Ha nem az élete forogna veszesélyben, elhallgatnám. De meg kell mentened, Márta!

MÁRTA Én ütöm agyon, ha igaz, hogy pletykált. Méghozzá az elnökre! Nem lehet ennyire kétszínű. Mindig nyugodtan ültem, vasaltam, kézimunkáltam otthon, hogy az én Oszkárom csak a becsületét növeszti. Tiszta lelkiismerettel ültem be suttyomban néha az elnök kocsijába is, hogy öközöttük soha még villongás se lehet, nemhogy késhegyig menő harag.

KISBÍRÓ Kell-e Márta mellé még karhatalom is?

BAGARJA Örültek, elpletykálgatjuk az időt, míg ott emberhalál is eshet. *kia-*

bál Segítség! Segítség, emberek! Ébresszük fel az önkéntes rendőrt!

MIND *énekelve az önkéntes rendőr ablaka alá vonulnak*

Késő van már, rég volt reggel,

Mihály bátyánk, ébredjen fel.

Gyorsan csákót a fejére,

kardját dugja hüvelyébe.

Ha nincs csákó, az se baj,

fussunk gyorsan, nagy a baj,

kard se fontos, jó a sip,

a kocsmában vér folyik.

MÁRTA Szaladok a nyirágsöprűmért!

Attól fél a legjobban. *el*

KISBÍRÓ Meg a karhatalomtól!

KISBÍRÓNÉ Már reggel is itt hortyogott. Igen mélyen alszik, aligha ébresztjük föl egykönnyen.

KISBÍRÓ Nemcsoda. Kifárasztja az állandó figyelés. Mindig előre várni, hogy történjék valami.

BAGARJA *Siket Dombinak* Maga hallja, mikor kiáltok? *ordít* Segítség!

SIKET DOMBI Itt vagyok fiam, nem kell úgy megijedned.

BAGARJA Akkor jól van, Mihálynak is meg kell hallani előbb-utóbb.

KISBÍRÓ Le kell az ilyen embert váltani. Erre az álomszuszékra bízni a közbiztonságot, nem mondom.

GOMBÓC *az önkéntes rendőr lép elő* Leváltás pedig nincs. Mi a probléma?

BAGARJA Mihály, gyere gyorsan. A kocsmában vér folyik, itéletnapja van. Végítélet.

GOMBÓC A trombitákat megfútták-e előtte, hogy megkezdődött?

BAGARJA Ne kérdezz semmit, rohanjunk. Csak te segíthetsz.

GOMBÓC Megfútták-e?

BAGARJA Nem fújták, dehogy fújták.

GOMBÓC Akkor végítélet nem lehet.

Arra különben sincs cikkkel.

KISBÍRÓ Valami oltári nagy verekedés tört ki. Menjünk, amíg nem késő.

GOMBÓC Miben nyilvánul meg?

BAGARJA Őlik egymást.

GOMBÓC Garázdaság. Megyek, csak fölöltözködöm.

BAGARJA Az isten áldjon meg, tetőtől talpig fel vagy öltözve.

GOMBÓC Fölveszem a karszalagot. *el*

MIND *énekelve*

Nyugalmunkra ügyel a rend öre,

ritkán is van nyugodt pihenője,

ha a nap süt vagy a hold világít,

mindig békés ezért a világ itt.
zene vége
KISBÍRÓNÉ Látod, Tivadar, Gombóc tudja a regulát. Sokra is vitte. Nem úgy, mint te.
KISBÍRÓ Ha nyugdíjba megyek, én is vállalom. Hogy ketten legyünk.
BAGARJA Ha a kitüntetéseit is föl akasztja, összedül a kocsmá.
KISBÍRÓNÉ Olyan erős hatásuk van?
BAGARJA Olyan sokáig eltart a cihelődése. Hát ne üsse meg az embert a guta, hogy ha segíteni akar, se tud.
KISBÍRÓ Ott, a kocsmában is megpróbáltad, persze. Csak kevés lehattél szál magadban.
BAGARJA *kihúzza magát* Birtam, amíg birtam, de beláttam, egyedül az egész kocsmánéppel szemben, s pusztá kézzel már nem megy.
MÁRTA *lélekszakadva fut* Mégse a nyírágot, hanem a ciroksóprút hoztam. S ha igaz, hogy bajkeverő, lerámolom annak a nyiszletnek, a teszefoszának, a hűtlennek még a katonaképét, meg az esküvoit is a falról. Pedig milyen szép búzakoszorút fontam köréje, mikor ő még a frontról küldözgette a csöpögős, szívdöglesztő tábori lapjait. Hol van az már? Az elnököt merte valami bajba keverni!? Megáll az eszem. Agyoncsapom. Mire várunk?
BAGARJA A hivatalos közegre. Mert úgy látom, ma Kántort meg kell védeni a nejétől, vagyis a te haragodtól.
COMBÓC *bejön* Mehetünk!
BAGARJA És hogy ne keltsünk a helységben mégse föltűnést, talán énekelhetnénk, mint az előbb. *Énekelve el*

2. jelenet

Erzsók, Harangláb, Kántor, Fejenagy és Csepű az összetört, felforgatott kocsmaszobában.
CSEPŰ *a közönséghez*
 Az enyészet gyászlobogója,
 Leng a szomorú csataterén.
 A kármentő lezúzva
 Úgy mered a levegőbe
 Mint valami sziklai vár,
 A tatárjárásnak utána.
 Tört asztalnak, s tört poharaknak
 Romjai lepték
 A véráztatta szobát.
 S a vérnek közepette

Búsongva tűnődött
 egy leharapott fül.
ERZSÓK *énekel*
 Az életem legtündöklőbb
 napját is megértem.
 Nem restek a kemény öklök
 akár ölni értem.
 Nem fogom már többé fújni,
 mi volt a múltam,
 a férfiakkal banni tudni
 jól megtanultam.
FEJENAGY Meg fogod még banni egyszer.
MIND Meg fogod még banni egyszer.
ERZSÓK Újra hajtott a lányságom
 tulipánja mára
 mert szunnyadt csak az ágyásban
 szívem ép hagyomája.
 Azt akarná most kitúrni
 két megvadult kan,
 (de) a férfiakkal banni tudni
 jól megtanultam.
FEJENAGY Meg fogod még banni egyszer.
MIND Meg fogod még banni egyszer.
ERZSÓK Az életem legboldogabb
 napja lett ez nékem:
 lábam előtt a férfiak
 fetrengnek a vérben.
 Minden csepp, mi fénylik, ott ni,
 a földre hulltan,
 azt hirdeti: férjet fogni
 jól megtanultam.
Zene vége.
HARANGLÁB Jaj, édesapám, jaj, édesanyám!
CSEPŰ *(először Kántorhoz hajol le, majd a többiek felé fordulva)*
rokkba fogott kabátujjával törli meg annak arcát, orrát.)
 Bizony elég a kár, de harminckét napon belül gyógyuló azért.
KÁNTOR *vékony, elgyötört hangon*
 Láttad, mekkorákat behúztam neki?
 Csak nem ütöttem agyon véletlenül?
mászni kezd kifelé az asztal alól
 Azt mégse akartam.
FEJENAGY Kuss, zsebrák. Folytatjuk még, ha mukkanni mersz.
KÁNTOR *visszamaszik* Az elszámolást Haranglábbal kezd.
CSEPŰ *Harangláb felé fordulva* Valami vel jobb, de...
HARANGLÁB *Fejenagynak* Akinek a neve helyett három keresztje van a számlákon, az jobb, ha nem akar elszámolni.

FEJENAGY A tudásomat is böcsmérelni mered, melák? Három egész héten át tanultam a tanfolyamon a vezetés magasabb tudományát. Megtanultam még autót is vezetni!

CSEPÜ *(hozzáér Harangláb vállához s az fölajdul tájdalmasan)* Csak nem törte el ez a dézsa a kulcsontját?

ERZSÓK Te jóságos ég! Hová lett az én gyönyörűséges mosogató dézsám? Közülünk a legártatlanabbnak kellett pusztulni.

FEJENAGY Mondasz valamit. Ahelyett, hogy ezt a piszkos, mosogatóedénynek se való Kántort intéztem volna el egyszer s mindenkorra. De nem végeztem vele, még nem derült ki az igazság.

KÁNTOR Az áldozat én vagyok. Erzsók fondorlatosságának egyedüli áldozata. Hitegetett és elárult.

ERZSÓK Hitegetett az a ladányi ménkü, amelyik idevágott a lábaim elé nyároggni a vágyakozásaidról. Meg hitegetett az a macskapofájú Harangláb. Köszönd meg neki a szíves fáradozását nyomorulttá tételedben.

HARANGLÁB Őszinte, baráti szívvel tettem.

KÁNTOR Nyomorulttá te tettél, Erzsók, mert kiraboltad a hitemet. Mért hagytál reménykedni éveken át?

ERZSÓK Mivel hitegettelek? Azzal még, hogy mélyen a szemedbe néztem, mikor itattam veled a vizezett boromat, csak a jövedelmemet gyarapítottam. Csak azt tettem, amit manapság minden valamire való kocsmárosné, aki megértette a mechanizmust a borforgalomban.

FEJENAGY *fölkapja a szeme elé a poharat és mustrálja* Szerencséd Kántor, hogy a jövődöbelim a stafirungját az én zsebemből is gyarapította. Ha nem ezt a csigert itatja velem, már régen a másvilágon lennél. Úgy látszik, ez gyöngített el.

ERZSÓK Megadtátok egymásnak, ami megjár. Most aztán pontkum. Milyen szégyent hoztatok volna a becsületemre, ha az egész helység előtt nem tisztázom, hogy kinek a pártján állok.

FEJENAGY Egyet még nem tisztáztál, méghozzá előttem. Azt, hogy Kántor Oszkár hogyan jutott a lábaid elé?

ERZSÓK Hogyan, hogyan? Ahogyan a többiek is. De János, csak nem gon-

dolod? Olyan tiszta vagyok, mint te. Ezt elhiheted.

KÁNTOR *Harangláb*nak Ferdinánd! Ugye megmondtam. Jól sejtettem.

HARANGLÁB Alighanem igazad van, Oszkár.

CSEPÜ Ha mindenki áttatlan, vagyis mindenki becsapott, jobban mondva mindenki rászedett, azaz mindenki jó szívvel tette, ami tett, akkor mit akarnak még? Valójában minden kiderült, minden elrendeződött.

ERZSÓK Most legalább bebizonyíthatam álhatatosságomat és menyasszonyi hűségemet. Egyszer s mindenkorra.

FEJENAGY Én meg, hogy ölni is tudnék érted, ha kell.

KÁNTOR Én pedig mehetek a fenébe. Álnok vagy, Erzsók. A haragosom!

ERZSÓK Ó, te bászli, te gügye, te papucshős. Nős ember vagy s bizonyítani se tudtad, hogy mit áldoztál volna értem.

KÁNTOR S te mit bizonyítottál irányomban, azon felül, hogy mindig rám mosolyogtál, mintha legény lettem volna.

ERZSÓK Még ha legény lennél. Talán, mondjuk. De tudd meg, a haragosod nem vagyok. Most is a pártodon voltam, mikor agyonverték a tyúkot.

KÁNTOR Agyonverték a tyúkot? Erzsók, akkor szabad vagyok! Légy te is az! Verjük agyon Fejenagyot.

MÁRTA *betoppan az asztal alól kibúvó Kántort elkapja* Mi vagy te? Szabad? *nagyot húz rá a söprűvel* Engem a tyúkodnak tartottál hát.
zene, verekedés

3. jelenet

Előbbiek, Gombóc, Bagarja, Kisbíró, Kisbíróné Siket Dombi, Rezes Péntek jönnek be.

GOMBÓC A karhatalom!

BAGARJA No, itt mindent helyére kell tennünk. *a nagy telfordulásra mutat* De hála az égnek, még életben vagytok!

GOMBÓC A tényállás nem világos. Igen, sok minden eldőlt. De mi okozta?

CSEPÜ Megrendült a helység, Mihály bátyám.

GOMBÓC A helység nem rendült meg, mert én nem ébredtem föl. Ezideig semmi rendellenességet nem tapasztal-

tam. Valami összegabalodott, amit nekünk ki kell bogoznunk!

CSEPÜ Keresse csak meg a fonál végét, ha föl akarja gombolyítani, rájön majd sok mindenre!

GOMBÓC Kisbíró, mint a dologban nem érdekelt s különben is hivatalos személy, gyere ide mellém. Én eddig még mindent kiderítettem.

KISBÍRÓ Az elnök kartárs engedelmevel, mivelhogy a beosztottja vagyok.

FEJENAGY Semmit sem kell kideríteni. Minden rendben. Én már elintéztam a dolgot.

ERZSÓK Marad minden a régiben. Kivéve a berendezést. Azt bizony ki kell cserélni.

MÁRTA Semmi sincs rendben. *megrázza a seprűt a feje fölött* Valami bűzlik, ha az én uram megsértette az elnököt. Ezt a becsületes embert.

HARANGLÁB *szagot fogott s kisomfordál*na É... é... én mint kívülálló...

ERZSÓK Coki, hé! Vissza, Harangláb!

MÁRTA *Harangláb*nak Te dúltad föl a mi békénket. Felelj, Ferdinánd.

HARANGLÁB Nem én adtam az okot Fejenagynak az elkeseredésre, a törni-zúzni hangulatra. Én csak súgtam. Egy szót se mondtam hangosan.

KÁNTOR Az úgy igaz.

ERZSÓK De ki uszította rám Oszkárt, ha nem Ferdinánd?

MÁRTA Most Erzsókra vagy az elnökre?

BAGARJA Hagyjátok; fő, hogy békesség van.

GOMBÓC Ezek szerint nincs tettes.

ERZSÓK Egyedül Harangláb. Bosszúból tette, elhitette Oszkárral, hogy nálam biztosra mehet.

MÁRTA *fejbeveri Kántort* Vén kecske! Már nálam, a feleségednél sincs sikered. *Erzsók felé* De kikaparom a szemedet, Erzsók, ha kiderül, hogy mégis.

ERZSÓK Nyugodt lehetsz, Márta, Mondom, hogy Harangláb bosszúja az egész, mivel szakítottam vele. Tegnap este már.

KISBÍRÓNÉ *feljajdulva* Ferdinánd, becsaptál. Hitegetted, hogy csak velem.

KISBÍRÓ Megöllek, hű de megöllek, Fáni! Te csaltál engem, az uradat. Megcsaltál. *ütni kezdi a nagylábossal* Leszámolok veled is, Harangláb.

KISBÍRÓNÉ *Erzsóknak* Te csömölletes,

te cafka! Süljön ki a szemed. *hajának esik* Volt lelked vele is, a titkos szertömmel?

FEJENAGY Tiltakozom. Megállni. Fáni, te jól átvertél engem. Hát nemcsak én voltam?

KISBÍRÓ Süllyedj el, elnök kartárs. *képenvágja Fejenagyot* Álnok róka. Hát még te is kikezdtél a nejemmel, Fánival?

ERZSÓK János, hát így voltál az én titkos vőlegényem! *pofo nvágja*

MÁRTA *nekiesik Fejenagynak* Kiraboltad a hitemet, Fejenagy. Azt mondtad, titokban csak engem szeretsz. Csak én vagyok a titkos egyedülid. S kiderül, hogy Erzsók is, *zokog* meg Fáni is.

KÁNTOR Márta! Egy világ dől össze bennem. *elkapja Mártától a seprűt s azzal kezdi csépelni* Hűtlen ringyó, Fejenagy babája.

MÁRTA *Erzsóknak* Ezért zalámboltál annyit a Tanácsházán. Áspiskigyó. Most már tudom, neked adta a többet Fejenagy. Ez a kurafi. Abból vetted a variádat. *hátra kap s kirántja Kántor kezéből a seprűt s fejbe veri Erzsókot* Rűfke, bűdös cemde.

ERZSÓK Hazudsz. nem is Fejenagytól, hanem Kisbírótól kaptam többet. Ő volt a gavallérosabb. Ugye Tivadar?

KISBÍRÓNÉ Te andocsi szüzanyám! *verni kezdi Kisbírot* Tivadar, Tivadar, azt hittem, nyugodt asszony lehettek.

FEJENAGY Hű, Kisbíró, ki vagy rúgva. Ezennel. Leleplezödtél. *belerűg*

KISBÍRÓ Csak egyszer adtam Erzsóknak. Mártának kétszer, míg jóban voltunk.

KISBÍRÓNÉ Megvan, hová tűnt el a zsírozóm, meg a menyasszonyi szoknyám alja. Csak átföstötted, te gané-alja. Te jó szomszéd! *elkapja Kisbíró-tól a lábost, s azzal esik Mártának. Pofo nok, szaladgálás*

KÁNTOR Szodoma-Gomorai parázna asszonya! *ő is nekiesik*

MÁRTA Harangláb, Ferdinándom édes, ha még nem felejtettél el, segíts.

FEJENAGY *Harangláb*nak Már három szeretőmért is tartozom neked *ütni kezdi*

ERZSÓK *Csepühöz tápolyog, míg óriási kavargásban mindenki mindenkit üt* Édesem, már csak benned a reményem. Ezért voltam én olyan jó. látod. A migrényem, megint a migrényem.

BAGARJA *Gombócnak* Lőjj egyet, Mihály, hogy abbahagyják!

GOMBÓC Az én patronom már rég elfogyott. Már csak a számmal. Durr! Durr! Durr! Úgy látszik, nem hallják. Ez is gyöngé már.

CSEPÜ *Erzsóknak* Még agyonütik Fejenagyot. Mindenki őt veri.

ERZSÓK Megmentem. Bevetem magamat. Még ez egyszer megbocsátok. Ilyen az én becsületes, hónszerető szívem. Nem rogyok össze azonnal, mint ezek a kétszínű mosogatórongyok. A látszattartók, a mézes-mázos hízelgők. Nem tudnak ezek még elidegenedni sem. Nem tudják, hogy az élet csupa szorongás, csupa hazugság. Ezért volt mindenki a szeretőm, aki csak ebben a kocsmában van. Ugye, Mihály bátyám?

GOMBÓC Már bocsáss meg, én most hivatalos személy vagyok.

MÁRTA *Gombóchoz megy* Süljön ki a szemed, nőcsábász!

CSEPÜ Érti már a tényállást, Mihály bátyám?

GOMBÓC Csak azt tudom, hogy mindenki... De ki kezdte ezt az országos botrányt?

ERZSÓK Még Siket Dombi bátyám harmincöt évvel ezelőtt.

GOMBÓC Az már régen elévült.

KISBÍRÓNÉ *Siketnek* Csalo, hűtlen gya-gya!

FEJENAGY *Gombócnak* Veled majd holnap számolok.

ERZSÓK Most egy vigat, Elemér! *Márta tejbe üti, összeesik*

KISBÍRÓ Erzsók összeesett. Emberhalál. Csepü, Bagarja, Gombóc segítsetek!

CSEPÜ Tivadar bátyám, a port! Erzsóknak megint migrénje van! Hozza, keresse meg valahol. Hozzák gyorsan a porát! A port!

KISBÍRÓ Menjen a vőlegénye, az elnök. Ő a járatosabb.

BAGARJA A por! A por! Én tudom legjobban, hol a por. Nálam van a kulcs.

FEJENAGY Megállj, Bagarja! Én ezt eddig nem is tudtam. Még csak ruhát se kaptál, Bagarja, máma!

KÁNTOR A főbűnös. Persze, lehet, hogy megint csak a bogárirító porára gondol. Még elpusztitana vele mindnyájunkat.

CSEPÜ Hát ami azt illeti, nem érett meg rá ez a népség? Gondoljanak csak arra,

ahogy ma bennünket lefestenek. Lajos bácsi okos ember.

HARANGLÁB Kamuki békeapostol. Mindent csak stikában csinál.

KISBÍRÓNÉ De milyen jól, istenem!

KISBÍRÓ Hol a késem, hol hagytam? De most már tényleg megöllek, Fáni!

MÁRTA Te cefet, te moslék! Bagarjám is kellett hát?!

GOMBÓC Mindenkit letartóztatok!

REZES A nászomat hazavezethetem? Engedj el bennünket, Mihály, ártatlanok vagyunk. A nászomnak le kell már fe-küdni.

MÁRTA Halljuk, kivel?

CSEPÜ De maga miért nem marad, Péntek bátyám? Ki tudja manapság? Nem kell röstellni.

GOMBÓC Gyilkosság történt. Majd kiderítjük ki ölte meg a kocsmárosnét? Azonnal jelentkezzen!

FEJENAGY Megölték Erzsókot!

MÁRTA Szerelmetes mindenhatóm!

KISBÍRÓNÉ Szűzanyám!

KÁNTOR Hogy pusztulnak a tikjaim! Délelőtt az egyik...

MÁRTA Coki, te, szegyetelen. Egy szavad se legyen!

HARANGLÁB Én pedig éppen ma akartam megadni a tartózást. Elkéstem.

SIKET Mi történt, nászom?

REZES Erzsókot magához szólította az úr.

SIKET Ellenőrzést kapott?

GOMBÓC Oszoljunk, emberek!

FEJENAGY Mi még várjunk, ő már úg-is elkezdte. *Erzsókra mutat* Hozd a gyertyát, Ferdinánd!

HARANGLÁB Megint csak én tartsam? *körbeveszik Erzsókot*

MÁRTA Milyen megrendítően szép. Hány éves is lehetett?

KISBÍRÓ Talán még csak 130 körül. De ezt ne firtassuk most. Inkább sirassuk el illendően!

CSEPÜ A mi drága Erzsókunkat.

BAGARJA Kezdd el hát, Fejenagy!

FEJENAGY *(énekel)*
Szemérmetes Erzsók, asszonyaink
gyöngye,
Ügyeltél a borra, pálinkára, sörre.
Hozzad fordulunk most, soha még
hívebben,
Van-e megbocsátás számunkra szíved-
ben?

de többet ütik, mint azt,
kinek kevés a millió.
ERZSÓK Nagy ügy, ha szerelemben
néha a másé csak a jó.
MIND De kiismerhetetlen
a napnál fényesebb való.
CSEPŰ Így élünk, lám, barátom,
a bűnnel, erénnyel vegyest.
MIND Túl hát az égi másón
Azt is figyeld: az életet
Mert nem minden kép jó ma,
amit a képzelet lefest.

ERZSÓK Dobjam felét pokolba
a divatosnak egyenest?
MIND Épp erre célzott volna
komédiánkkal ez az est!
*nagy táncba kezdenek, a zene telerősö-
dik, majd egy rövid időre lehalkul*
CSEPŰ És az asszonyokkal mi lesz?
GOMBÓC Legyünk gavallérok! Ők min-
dig mindenben ártatlanok.
MIND De úgy verik hírünket
mindig, ahogy a menny dörög.

Vége

Onnan itass

Egyre csak lobog
 és úgy takar a nád,
 mint ki csöszkunyhóban
 őriz koronát.
 Pannonok, kelták –
 hun, avar, magyar...
 Villog a lidérc.
 A berek takar...
 Elásni már nem!...
 Kunyhónk cölöpje
 is alig ér le
 abba a földbe.
 Lebeg, mint ingó
 szigettel a kunyhó...
 Nem láda, sás
 takarja, ha ki
 tapogat érte. –
 Néha, valaki...
 Elveszett itt-van!
 Nem öles várfal,
 keríti hét nap
 hajós mocsarával...
 Király-úr, Múzsza,
 Angyal és Sárkány
 karma közt s a lándzsán
 mindig a bárány...
 Nem vértben s lábon,
 hosszú tolófa
 hozza, ki értünk
 lép rá a tóra...
 Pannonok, kelták:
 úszik a sziget. –
 Hun, avar, magyar:
 nézi a vizet. –
 Méri és meri,
 marad-e?... Mennyi?...
 Kis pákász kunyhónak
 ez is tengernyi
 és az a fényes,
 bárhogy komorul,
 röjtökből, hálóból
 kisüt a mult!
 Szép, fényes maradj...
 Gyökér alatt.
 Mint pásztort a forrás,
 onnan itass...

„PETŐFI OLVASÁSA KÖZBEN...”

Martyn Ferenc rajzsorozata

A forradalmi költő látnoki arca, a szabadságharc táborhelye, a versekben elmondott történetek és megalkotott hősök Martyn Ferenc sorozatában a rajzoló művész elképzelésével párosulva születtek újjá. A jelenkori művész méltó tiszteletadása ez a sorozat Petőfi születésének évfordulójára.

Martyn Ferenc nem most foglalkozik először Petőfi Sándorral. 1961-ben, a Szépirodalmi Könyvkiadó megbízásából, a magyar és angol nyelven megjelent „Az apostol” kötethez készített nyolc színes tusrajzot. A feladat egyetlen költemény tolmácsolása volt. Am Martyn – mint irodalmi vonatkozású rajzaiban mindenkor – többre vállalkozott. „Az apostol” alakja mögött is a költőt kereste, s a szokványos illusztrálás helyett a történet hőisében a költő szellemiségét, hátterében a 48-as szabadságeszmét láttatta meg.

Az évfordulóra készült új sorozatában a művész a Petőfi-életmű különböző területeiről válogat – egyénisége és vonzalmi szerint –, a teljesség igénye nélkül. Több lap foglalkozik a „János vitéz” kalandos történetével, látjuk „Az apostol” továbbfejlesztett, újraértékelt változatait, a „Salgó”, a „Bolond Istók” egy-egy kompozícióját, az „Anyám tyúkjá”, a „Befordultam a konyhára” című versek Petőfijét. – És megrajzolta Martyn a verset író, gondolkodó költőt és a csataterén elmerengőt, majd a szabadságharc hőjét, a táborban lelkesítő, zászlót bontó és verset szavaló Petőfit.

A nagy költőt s az embert legalkalmasabban a portré idézheti. E ciklusban Martyn öt Petőfi arcot rajzolt. Valamennyire a mélyrenéző, sötét szempár jellemző, s az értelem, a tiszta gondolat sugárzása. Talán a legszebb e portrék között az „Anyám tyúkjá” című vers idézésére készült rajz. Mind a kompozíció zárt felépítése, mind a rajzi alakítás módja a Martyn-rajzokról már jól ismert magas technikai tudást bizonyítja, a rajzolás olyan fokú biztonságát, amely úgyszólván már magától értetődően alakítja az ábrázolt egyéniségét. Itt azonban többről van szó: nem egyszerűen az arc vagy a személyiség képzőművészeti eszközökkel megfogalmazható, leíró módszeréről, hisz nem akárkit: Petőfi Sándort kellett a rajzon a költészet, az irodalom, a legendás hagyományvilág s a létező egyetlen daguerrotypia nyomán hihető-hitelessé alakítani. Martyn egy lapra három arcot rajzolt – különböző nézetekből, különböző gondolatvilágot rejtő kifejezéssel. E kifejezések sokkal inkább az alkotás töprengéseire, mintsem a költemény derűjére utaló jellemzések. Az utóbbi szerepet a művész inkább a fejek elé rajzolt „tyúk anyó”-ra bízta, mely büszke tartásával valóban a versben oly meghitt szeretettel ábrázolt jószág megtestesítője. (A három fej közül a baloldali profil arckifejezése igencsak hasonlatos Martyn Ferenc gondolkodó, önmagáról feledkező tekintetével és ajk-mozdulatával. Talán – lehetséges – a művész alkotás közben átélt önmaga-vajúdása fogalmazódott át akaratlanul az ábrázolt költőarcra?)

A Petőfi életmű rajzokkal való érzékeltetésére Martyn Ferenc ezúttal több

lapon az összegezés sajátos módszerével élt. Olyan – nagyméretű – kompozíciókat alkotott, amelyek egy lapon egy-egy vers-ciklus több jelenetét ábrázolják, egyidejűleg, egymás mellett egymásba fonódva.

Ez a „szimultán-ábrázolás” Martyn elvont rajzain és festményein gyakori. A formák és színek egymáson való áthatolása, együttes szerepe és kölcsönös viszonya e művek idő- és térbeli összefüggéseinek kifejezője. A leíró, elbeszélő alkotások sorában először Joyce Ulysses-ének rajzi tolmácsolása során alkalmazta a szimultán-ábrázolást. E műnél a szerző: Joyce írói módszere már önmagában ösztönzött a rajzi kifejezés hasonló útkeresésére. Petőfi gondolatvilága és verselésé azonban igen messze van a Joyce-i szimultanizmustól, az utalásokkal, félig kimondott gondolatokkal terhes, burjánzó mondatfüzérektől. – Mégis, mi készíthette Martynt a hasonló rajzi megfogalmazásra? A sorozaton általában – e nagyméretű kompozíciókon különösen – barokkos áradást, hömpölygő mozgalmasságot, nyugtalan feszültséget érzünk. – S nem sajátja-e a nyugtalanság, a feszültség várákozás a korszaknak, melyben a költő élt? Maga a költő – lobogó tettvágyával, üstökösként feltűnő és lángoló életével, áradó költészetével nem önmaga megsokszorozója, a szimultán kifejezés egyfajta, sajátos megnyilvánulása-e? Petőfi költészete a képek végtelen sorozata. Verseinek úgyszólván minden szakasza megjeleníthető, önálló rajzzá alakítható. Amennyire segítség az ábrázoláshoz, megjelenítéshez a kínálkozó számtalan lehetőség, talán éppen annyira nehéz a döntés, a választás: mely epizód a legjellemzőbb a János Vitézre, a Bolond Istókra? – Sorbavenni mind – talán évek munkáját jelentené. S mégis – bár úgy tűnhet – az összegezéssel a művész a könnyebb utat választotta, valójában igen bonyolult, nehéz feladatra vállalkozott. Nemcsak azért, mert ilymódon egy lapon számos (15–20) alakot szerepeltet, valóságos és földöntúli lényeket (János Vitéz), hanem mert az időben és térben széles határok között mozgó tömeget, s az idézett történetek különböző jeleneteit egyazon kompozíció zárt, harmónikus egységébe kellett foglalnia. Martyn számára azonban a komponálás logikus tisztasága éppoly „természetes”, mint a rajzolás szépsége és érzékenysége. A bonyolultnak tűnő, mozgalmas lapokon is szigorú rendet tart. Kiemeli, amit meglátnunk a legfontosabb – akár központi elhelyezésével vagy méretével, akár finoman árnyaló lavírozással. Mindemellett ne gondoljuk, hogy egyetlen részlet vagy „mellékszereplő” megfogalmazásánál is engedett volna szigorú igényességéből! A rajzi érzékenység, a vonalvezetés biztonsága és finomsága a legbonyolultabb kompozíción is végigkövethető. Sajátos és különösen szép a rajzolásnak az a módja, amikor erőteljesen húzott vonalak sűrű tömege között vagy mellett a legérzékenyebb, a papírt épp hogy érintő, halvány vonalháló alakítja a formát. Ilyen a „Salgó” című kompozíció, öldöklő, egymásra rontó, bajvivó alakjaival. Elsőként itt az átlós irányban szerkesztett kompozíció középső három alakjának erőteljesen motivált fejére, arcára figyel tekintetünk, majd átsiklik a baloldali csoport végtelenül finom rajzú, karddal viaskodó férfi alakjaira. Hasonló felfogású a János Vitéz lovasjelenete. A lovakhoz oly jól értő Martyn Ferenc ezúttal sem mondott le a számára mindenkor kedves feladról. A rajz valóban reneszánsz-szépségű. A klasszikus háromszög-kompozíció előterében a fentebb említett, sűrűbb tömegű rajzzal fogalmazott fekvő lovat, felette térdelő lovat látunk. Az erőteljesen hangsúlyozott formák mellett különösen szép a háttérben elvonuló, feltartott kezű pár és az előre vágató, ágaskodó lovas halvány, áttetsző rajza. Hasonló felfogású és érzékenységű rajzot valóban csak középkori mestereink mappáiban találunk.

Kevés ma élő művész szán időt az ilyenfajta elmélyülésre. Lehet, hogy nem tűnik korszerűnek mai művész alkotását vizsgálva a reneszánsz és barokk előzményekre hivatkozni. Mégis – a rajzolás mesterségének lassú és folyamatos „kihalását” figyelve – és éppen Martyn Ferenc rajzai láttán – nem felesleges erről is beszélni. A művész, aki nap-nap után rajzol, az alakítás, kompozíció, vonalvezetés, arány-meghatározás olyan biztonságához jut el, amelynek birtokában a lényeglátás, elvonatkoztatás a képzőművészet minden területén megfelelően érvényesülhet. Martyn Ferenc egész életműve példa erre. Nem csupán született tehetsége, hanem szigorú önkontrollja és fáradhatatlan napi munkája eredményeként csodálhatjuk például az előbb idézett lovas kompozíció szerkesztési rendjét. A természeti hűséggel fogalmazott lovasok és alakok mértani formákba foglalható, zárt és pontos arányokat követnek, ahol a párhuzamos, az egymásra merőleges és átlós irányú egyenesek, a háromszögek láthatatlan szerkezetvonalai határozzák meg a karok, fejek, mozdulatok helyzetét. Jóllehet a rajzoló művészből mindez alkotás közben talán nem tudatos, a szemlélő ilyen boncolgató elemzést nem igényel. – De ha már arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a rajz mitől, vagy miért jó vagy szép – akkor a művész technikai tudása, belső érzékenysége, szerkesztési készsége látható vagy rejtett jeleit is észre kell vennünk.

Martyn Ferenc Petőfi Sándor szellemét és verseit idéző rajzsorozatával ezúttal is tudása, tehetsége legjavát adta. Úgy érezzük, ez a sorozat egyúttal összes eddigi illusztratív-irodalmi vonatkozású műveinek szintézise.

PETŐFI SÁRSZENTLŐRINCI KOSZORÚI

*Kelj, magyar ifjúság, légy te virág
magad!*

*Nem drótos tűzérbe görbitve –
légy szabad*

virág szabad földön...

Babits: Petőfi koszorúi

A sárszentlőrinciek arra büszkék, hogy a százados évforduló ünnepségeinek sorát ők kezdték meg. Könnyen teheték, mert Sárszentlőrincnek van egy saját, régen hagyományossá vált Petőfi-ünnepe is, amit csak itt ülnék meg, szeptember 24-e: 1831-ben ezen a napon iratták be Petrovics Sándort az iskolába.

A hagyomány gyökerei mélyre nyúlnak, mert Sárszentlőrincnek 1884-ben volt az első Petőfi-ünnepe, amit még az iskolatárs és későbbi barát, Sass István megyei orvos szervezett-rendezett. „Egyszerű földmivesek, meseteremberek, gazdatisztek, lelkészek, tanítók, tanárok, grófok és bárók, szegény nők és úrhölgyek, fiatalok és aggok jöttek el a költőnek megadni a tiszteletet” – írja a Vasárnapi Újság (1884. aug. 24.). Külsőségeiben is nagy ünnepség lehetett, harangzúgással, mozsár-durrogással, Rákóczi-indulóval, „ezrekre menő tömeggel”, de szorongással is, amit Lehr Albert, Petőfi sárszentlőrinci tanárának fia fogalmazott meg ünnepi beszédében: Minek Petőfi-emlék egy hitvány faluba, ahol együgyű szántóvetők laknak? A válaszadás joga is a derék Lehr Alberté:

– Emeld föl fejedet, jámbor atyámfia, becsületes magyar nép! s dob banjon meg a szíved! Mert tudd meg, hogy az a nagy költő, kinek híre-neve győz az időkön, úgy senkié, mint a tied! Tied eredetre, tied költészetre, tied érzésre nézve. S ha méltán áll nagyszerű ércszobra az ország fővárosában, hadd jelölje, de nem kevésbé méltán, dicső emlékezetét e zugoly is... Szeretett földművelő barátom! Valahányszor ez emlék mellett visz el utad, vedd le süvegedet s ne felelj áldást mondani annak a nevére, akinél, mióta áll a világ, nem volt, s nem lesz igazabb barátod, sorsodnak hübb osztályosa, javadnak lelkesebb munkálója.

*

Az iskolaépület új, nagyon is újnak, modernnek hat a régi házak között, a barokk templom szomszédságában. Ide járnak a környék gyerekei, Uzdról, Borjádról, Rácegresről; nevében körzeti iskola, a valóságban a hajdani puszták népe utódainak iskolája. Sárszentlőrinc ma is iskolaközpont, ahogy az volt 1806 óta, amikor megnyílt a schola triviális, a tiszta magyarság iskolája, melyről még 1807-ben írta a Bécsben kiadott Magyar Kurír: „A Dunántúl levő kerületben majd egy Ekklezsiánk sinsz, mely az ő népessége, pallérozottsága s nagyobb kiterjedése mellett szebb, tisztább Magyarsággal élne, mint a Sz. Lőrinczi Gyülekezet: hogy itt a deák mellett a tiszta magyarságban is

előmenetelesen gyarapodhat az ifjúság nem csak az Oskolában, hanem szállásain is."

– Úgy éreztük, ezt a hagyományt kötelességünk ápolni. Elsősorban Petőfiről van szó, akinek emléke – s ezt szó szerint kell érteni – mindig eleven volt nálunk. Tulajdonképpen minden őt idézi, a ház, ahol 1831–32-ben lakott, a hajdani schola, a templom, ahol ma is ugyanazok a padok állnak, melyekben ő ült. S mégis, nemcsak Petőfiről van szó. Így is mondhatnánk, a magyar oktatásügy történetének majd egy évszázadát őrzi a falu.

Renkecz József mondja ezt, az új iskola igazgatója, aki egy másik Petőfi-faluból, a szomszédos Uzdról került ide.

– Amikor a Petőfi-évfordulóval kapcsolatos ünnepségeket szervezni kezdtük, egy pillanatra se gondoltunk arra, hogy valami kampány-feladat áll előttünk. Egyszerűen nem tehattunk mást, a sárszentlőrinciek el se tűrnék, hogy épp itt ne történjék semmi. Ha szabad így mondanom: a falu nem évfordulókban gondolkodik, hanem Petőfiben. Szeptember 24-ről például minden évben megemlékezünk, pedig erre még soha senki nem biztatott bennünket. De itt élünk Petőfi környezetében, hisz a falu alig változott, legalábbis jellegében megmaradt olyannak, amilyennek ő látta. Skanzen? Eleven irodalommal van tele a falu, mert nemcsak Petőfink van, hanem Illyés Gyulánk is, – ne felejtse el!

*

Földesi János, az iskola igazgatóhelyettese, a Népfront helyi titkára, a hajdani Hittig-ház, a jövőbeli Petőfi-múzeum építésvezetője:

– Amikor elindult a Petőfi-évforduló gondolata, s megalakult az országos bizottság, megpróbáltunk mi is bekapcsolódni, de nem lehetett. Tudod, az a baj, hogy nálunk, amikor valami elkezdődik, mindenki pénzre gondol. Rólunk is azt hitték, hogy kegyeket kérünk, kivételezett bánásmódot, s főleg pénzt, sok pénzt. Pedig magunkban csak azt mondtuk: mindent, amit lehet, elvégezzünk. Van persze olyasmi, amihez nem elegendő az elhatározás, a jószándék. Például hiába vállalja a tsz, hogy az építőbrigádja helyreállítja a Hittig-házat, Petőfi első itteni szálláshelyét, mert műemlék, terv kell hozzá, egyébként lebontatják. Valami pénz is kell természetesen, de a megye igazán megértette, hogy mit akarunk, a Népfront javaslatára adott is 200 000 forintot. Arra elég, hogy kiegészítse, amit a társadalmi lelkesedés nem tud elvégezni.

Mert az országos ünnepség-sorozatba természetesen nem vettek be bennünket. Természetesen? Hallottuk, jónéhányszor, amit az elmúlt majd száz év alatt annyiszor a falu fejére olvastak: mit akarnak ezek Petőfi-múzeumot, ünnepséget? Minden elutasítás mögött az volt, hogy nem kapunk pénzt. De hisz nem is kértünk! Azt mondtuk, annyit végzünk, amennyit erőnkől tudunk, s valamire azért futja az erőnkől.

Közben Renkecz Jóska papírokat keres elő, följegyzéseket, leveleket; valamikor majd meg lehet írni belőlük a százötvenedik évforduló történetét. Mi is történt 1972 második felében Sárszentlőrincen?

Azzal kezdődött, hogy a Petőfi Tsz tagjai egy munkaegységet ajánlottak fel, a tanácsstagok pedig összeírták, hogy ki mit hajlandó segíteni az építkezéseknél. (Renkecz József: „Mindenkinek azt várja, hogy mikor kerül rá a sor. Elhúzódozott a múzeum építése és sokan már attól tartanak, nem dolgozhatnak.”)

Az Országos Műemléki Felügyelőség vállalta, hogy társadalmi munkával elkészíti a hajdani Hittig-ház tervrajzát. Igaz, hogy kezdetben nem ment minden úgy, ahogy szerették volna, de Mendele Ferenc irányításával most már rendszeresen dolgozhat a tsz építőbrigádja. Készen van a terv a falu közepén lévő térség parkosítására, a hajdani iskola környékének rendezésével már el is készültek, bizonyoságként álljon itt a jelenlegi tulajdonos levele, amit a Petőfi rajnak küldött:

Ezúton mondok köszönetet a Petőfi rajnak, akik a közelmúltban a volt Petőfi gimnázium környékét lelkes munkával kifogástalanul rendbe hozták. Csak elismeréssel állíthatom őket az elsők közé és öröm tölt el, hogy ilyen utánpótlás áll mögöttünk, akik már fiatalon is segítenek ott, ahol ezt szükségesnek látják. Azért külön dicséretet érdemelnek, hogy menet közben késő alkonyatig a szomszéd öreg házaspárnak is segítettek földhordásban és az udvar rendbe hozásában, amire talán előre nem is számítottak. Utoljára, de nem utolsó sorban köszönetet mondok azoknak a nevelőknek, akik ilyen fiatalokat nevelnek a jövő számára. Sárszentlőrinc, 1972. október 10.

Szücs János,
a régi „Petőfi” gimnázium
tulajdonosa

Egy másik levél is előkerül, ezt Kisfaludi Stróbl Zsigmond írta, akit a Petőfi-évfordulóval kapcsolatban megkerestek, hisz gyerekevei a szomszédos Borjádhoz kapcsolják. Ezzel a levéllel válaszolt:

Kedves Tanító Úr!

Február 3-i szíves soraira válaszolva közlöm Önnel, hogy örömmel vesznek részt Petőfi Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepségeiken.

Ha személyesen nem is lehetek talán jelen, egy Petőfi-portréval megajándékozom Sárszentlőrinc Petőfi-múzeumát.

Valóban nagyon közel áll szívemhez lánglelkű költő-óriásunk alakja, gyermekkorom romantikus szép helyét, Uzd-Borjádöt pedig legkedvesebb emlékeim között őrzöm.

Lelkes, szép munkájukhoz őszinte nagyrabecsüléssel kívánok erőt, egészséget és sok sikert.

Budapest, 1972. február 15.

Üdvözlettel
Kisfaludi Stróbl Zsigmond

Még egy levél, ezt én hoztam magammal; engem kértek meg közvetítőnek. Illyés Gyula a hévízi állami kórházból válaszolt.

„... Tudod, mennyire viszolygok minden nyilvános szerepléstől. Ezért a lőrinciek kedves meghívására sem merek igent mondani. Ha a körülmények úgy alakulnak, szívesen én is ott leszek, másokkal.

... Különben szíves örömmel állok a lőrincieknek szolgálatára. Tervüket szépen találom s megemlítem majd a bizottságban.

Ellenben igen fontos volna, ha a padlásokat, fészereket járó gyerekek Petőfi-diákkorabeli lőrinci tárgyakat (edényt, *szerszámot*, használati eszközöket, kaszát, kalapácsot, bútort) találnának, Borjádön pedig az 1840-es évekből. (Még ruhát, lábbelit stb. is.) ...”

*

Mit jelent Sárszentlőrinc neve? A magyar oktatásügy történetében valóban jelentős szerepe van, s a derék Lehr család megérdemli az emlékeztetést. De nemcsak ők. Itt született a tudós Balassa János, az első magyar sebész, akinek nevét kapta a székszárdi kórház; a kegyeletből itt eltemetett szüleinek is jut, sírjuk gondozását az úttörők vállalták. A falu fölött természetesen Petőfi csillaga világol, egyenletesen, biztosan. S aki innen néz vissza Petőfi életére, csak boldogságot lát, mert ez „nem a szokványos, gondtalan ifjúság – írja Illyés Gyula –, hanem az ő életében valóban az egyedüli, visszahozhatatlan s oly rövid boldog gyermekkor, amelyet már tizenhárom év múlva egy versében ötször ismételt, s ötféle változatban sirat majd, nagyon is indokoltan”.

Más is történt. Sárszentlőrinc a fölkészülést jelenti, nem általában az „életre”, ahogy az iskolákról szoktuk mondogatni, minden jövőbeli jóra alapot adott, „a hatalmas tölgynek itt ez az iskola hintette el csíráját” – emlékezik a hű Sass István, akitől azt is tudjuk, hogy a diákok egymás között csak latinul beszélhettek.

Ez volt „az első mennyország” – mondja Illyés Gyula, mert „Sárszentlőrincen volt jólét, megbecsülés, dicsőség és kitűnés az iskolában, életre-halálra szóló barátság, még szerelem is volt...” De tegyük hozzá, nemcsak Sárszentlőrinc volt, mert alig tíz év múlva ez a vidék, ezúttal a szomszédos Borjád, ismét a boldogság színeit fűsti föl rövid életének egére.

S ez már egy másik boldogság forrása, mert egy tavaszi reggel, „a küszöbön kuporogva”, gyanútlanul, testes könyvet olvas a szomszéd Rácegrespusztán egy kisfiú, akinek nevét 1902. november 2-án írták be a sárszentlőrinci anyakönyvbe, Illyés Gyula. „Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nemcsak lelki, de testi is. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor évekig itt élt Sárszentlőrincen... Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá. Ha villám csap belé, ha valamelyik kútban ott is megjelenik Szűz Mária, ami akkoriban arrafelé elég gyakran megesett – nincs olyan isteni csoda, mely csodálatosabbá, azonnali látásra érdemesebbé tette volna a falvat. Fölugrottam, s úgy ahogy voltam, hajadonfőtt, mezítláb megindultam. Két óra múlva ott álltam porosan és pihegve a falu térnek is beillő széles, gyönyörű főutca végén.”

A gyerek-Illyés egyszerre a csodával találkozott, s a belső élménnyel szembesített valóság snemmiben sem csalta meg: „Petőfi szelleme mindent bearányozott”. Mi is történt még ezen a délelőttön? „A táj megszépült, patinát és lelkeket kapott. Versek kerengtek benne fényesen, mint a fecskék.”

Azóta is. De aki ma jár ezen a tájon, nemcsak Petőfi verseit érzi látható-tapintható közelségben. Illyés versei is itt kerengenek, „mint a fecskék”.

Itt állunk hát „a térnek is beillő széles, gyönyörű főutca végén”, s tudjuk, hogy a történelemben állunk, a genius loci ihletettségében, s az emlékezés, két nagy költő gyerekeinek emléke, nemcsak a múltban jár, valójában előttünk is halad, a messze és még messzibb jövődöben, amikor már mások állnak majd itt, s ők is ugyanígy érzik, hogy valóban „gyönyörű” ez a főutca, mert az emlék befejezettségét és az elkövetkező sokféleségét jelenti, s ez a boldog tudat mindent megváltoztat körülöttünk, ragyog a falu a novemberi napsütésben, igazán „aranypor szállt rá”.

Renkecz Jóska a hajdani Hittig-házra mutat, ahol a szövetkezet kőművesei szorgoskodnak, s azon túlra, ahol kiszélesedik az utca, teret formál,

amit egyelőre csak a képzelet ültet be fákkal, virágokkal. A tavaszra az is meglesz, a múzeum is elkészül; természetesen nekem is meg kell néznem.

A múzeum! Renkecz József és Földesi János az elmúlt másfél évben jó-néhány kézlegyintést látott és felejtett el: minek egy ilyen semmi falunak múzeum?

– Azt is hallottuk: most mindenütt Petőfi-házat akarnak, emléktáblát, ünnepséget. Jól tudjuk, hogy ebben a kis országban gyakran van alkalom, néha ok nélkül is, az ünneplésre. De . . . – s másról kezdünk beszélni. Arról, hogy meg se maradhatnának a faluban, ha épp ők maradnának ki, midőn az egész ország ünnepel. S arról, hogy önmaguk előtt is szégyenkeznének, ha Petőfi sárszentlőrinci koszorúit csak a Hivatal helyezné el, egy országos feladat részeként.

A program-tervezet, – de itt meg is kell állnom, mert a „tervezet”, amit Sárszentlőrincen kaptam, már részben múlt: sok minden meg is valósult belőle. Az egy esztendő műsort a diákok kezdték, s majd azok is fejezik be. Ami közben van: előadássorozatok, kulturális seregszemle, író–olvasó találkozó, Petőfi emléktúra. Az események középpontjában a Petőfi-ház és a benne otthonra találó új könyvtár fölavatása áll.

– Nem akarunk a nagy múzeumokkal versenyezni, miért is akarnánk? De már eddig is egybehordott a falu, meg a környék lakossága egy múzeumra való népművészeti lárgyat, szerszámokat, egyszóval a régi élet emlékeit. A községi tanács értéke és szorgalmazója mindennek, Petőfi-köteteket vásárol, mert szeretnénk a régi kiadásokból minél nagyobb gyűjteményt összeállítani. Az meg csak természetes, hogy igyekszünk megszerezni minden könyvet, ami a faluval, környékével foglalkozik, mert jó lenne, ha a könyvtárunknak lenne egy speciális része is, ami a későbbi kutatómunkát is segítené.

Renkecz József és Földesi János mondja el ezeket, szinte egymás szavába vágva, s azt is tőlük tudom meg, hogy Csepregi Béla, a falu múltjának tudós kutatója, már összeállította Petőfi diákoskodásának történetét, s most írja a Lehr családról szóló monográfiát. Ez is az ünnephez tartozik, minél többet tudni a múltból, s minél többet adni a jövőnek.

Még mindig az utcán állunk, a „gyönyörű” utcán, már nem is a jelen, hanem a jövő bűvöletében. Itt vonult el 1884-ben az első, talán az országban is első Petőfi-ünnepség menete, itt beszélt az „ezrekre menő tömegnek” Lehr Albert, Sass István, Baksay Sándor, Sántha Károly, a századvég sárszentlőrinci papköltője, aki így ünnepelte Petőfit ama hajdani ünnepen:

Aldás, dicsőség a Dicső nevére!
Gyöngyként ragyog, hol járt, a porszem is.
Szent az a hely, hol elfolyt ifjú vére,
S hol keble lángolt, szentelt e hely is!

S emlékezzünk meg későbbi sárszentlőrinci költőtársáról is, Szabó György „polgáremberről”, ahogy a Tolnamegyei Újság írta 1922 szeptemberében, aki ugyancsak itt szavalta el versét a centenáriumkor:

Vadvirágos mezőn, délibábos rónán,
Száz év repült már el, az idő gyors szárnyán,
Száz éve, hogy feltűnt egy csillag az égen,
Fénye még itt ragyog, pedig lehullt régen.

Sárguló kéziratán ott az aláírása s alatta ez a két szó: „Sárszentlőrinczi földmíves”. Az öregebbek közül még sokan emlékeznek rá.

*

Bemegyünk a templomba is; az oltár mögötti padosorokban volt hajdan a diákok helye. A hosszú prédikációk alatt előkerültek a bicskák és sokan megörökítették nevüket. Egy helyen a Lehr név pontosan kiolvasható, egy Sasst is föl lehet fedezni. A sor végén P. S. – a kegyes legenda száz év óta úgy tudja, hogy a diák Petőfi véste ide nevének kezdőbetűit. Nem lehet bizonyítani, bár az ellenkezőjét sem. De Sárszentlőrincen nem kételkedik benne senki.

H É R A Z O L T Á N

Hontalan, otthontalan

Petőfi Ostffyasszonyfán

*Hányatva, úzve egykor itt,
ő, a hontalan, otthontalan,
kotolva zátonyon, árréteken,
körülzsiszegve szelektől, gunaroktól,
állva a pulykaorr lila dühét
s a palakék esők haragját –
hontalan, otthontalan.
Allva a próbát, a bajt,
nézve galambörvénylést, gólyakanyargást,
a fővény fényébe fogózva,
a nyárfák egébe gyökerezve,
csak azért se sírva, csak azért se futva,
szíve őrségét megkettőzve,
itt, itt egykor az otthontalan,
törösen, megérő tüskéivel,
útban a választott úthoz –
a baka-bakancshoz, faköpanyeghez?
Az örömhöz, öröméhez,
hontalan deleken, strázsás éjeken át.*

Rönkökön gördül...

*Rönkökön gördül, amit látott –
sárban, hóban térdig a vándorlások,
a ceruza-lábúak, a papír-tehér telekre
sorokat író gyaloglások,
deréknél vastagabb
rönkökön görgő falvak, mezőségek,
pipázva
szalmakucsmát szemöldig rántó
csárdák hasábtákon guruló
ég alatt, görgő
alföldi sík, mintha tenger vonulna
Pest-Buda felé,
aztán a nyikorgó tanyák,
siró tengelyeken
közélgő országrészek,
szakadt, foszló gúnyájú erdők,
mint egy mezítlábas sereg,
a Bakony, Mátra, Kárpátok felől,
más irányból
négy ballagó ökör
álmokkal megrakott szekérrel,
felettük alkonyoknál
surrogóbb szárnyu griffmadár
köröz Petőfi Vitézzel,
még a kastélyok épek,
címerekre hajdu vigyáz,
még úton van,
kátyukon, zötyögőkön át igyekszik,
csatakosra hajszott,
váltott lovakkal
a Pilvax elé érkezik,
beront ajtaján a történelem.*

PETŐFI A DÉLSZLÁVOKNÁL

„Petőfi a délszlávoknál” – ezt a címet mindenekelőtt szó szerint kell értenünk. Tudjuk, hogy emberi és költői pályafutásának egyik első szakaszát Szlovéniában és Horvátországban élte át. Igaz, nem egészen saját akaratából, hanem mint a 48. gyalogezred katonája. Az ismert életrajzi lexikonok és irodalomtörténeti kézikönyvek nyomán idézzük fel ennek a „délszláv útnak” főbb mozzanatait. Az ifjú Petőfi 1839 szeptemberében Sopronban katonának áll. Osztrák vezetésű, német vezényleti nyelvű ezredét 1840 márciusában Grácba irányítják, majd tovább Dél felé, Zágrábba. Útban Horvátország felé azonban Szlovéniát is érinteniök kellett, s így jutott el az ezred a Dráva partján fekvő szép szlovén városba, Mariborba. (Petőfi – korának németes nyelvhasználatát követve – „Marburg”-nak nevezi a várost).

Amikor néhány évvel ezelőtt magunk is jártunk Mariborban, a Galéria igazgatója, Branko Rudolf – akivel többnyire magyarul beszélgettünk – felhívta figyelmünket: az ifjú Petőfi egyik első versét itt Mariborban, a Dráva partján írta. Rudolfról, mint kitűnő szlovén Petőfi-fordítóról később még szólnunk, idézzük azonban most Petőfinek azt az ifjúkori versét, amely *A Drávánál* címet viseli, és keltezése: Marburg, 1840. – Elégge sajnálatos, hogy ezt a szép költeményt a szabványos Petőfi-kiadások rendszerint a függelékben közlik, az „ifjúkori zsengek” közt, pedig a későbbi nagy költő számos vonása már benne van. Íme, a háromstrófás vers:

Zúgó habjaidba szórom	Bárha dúlt lesz akkorára
E virágfüzért,	Dísze s hervadott,
Dráva! Hajtsd alá, s a partra	És özönnel kelyhe nem hint
Tedd, midőn hazámba ért.	Szerte éden-illatot.

S mondjad: ilyen a honáért
Lángoló kebel,
Melyet a sors zivatarja
Tőle messze sodra el.

Ez még a „biedermeier Petőfi” – bár tudjuk, Zolnai Béla és Szerb Antal azon a véleményen voltak, hogy biedermeier-vonások Petőfi poézisének későbbi rétegeiben is kimutathatóak –, benne van már azonban ugyanakkor a költő mély, őszinte hazaszeretete, életművének, emberi alkatának egyik alapvonása.

Horvátországban nehéz heteket-hónapokat élt át. A karlovaci (károlyvárosi) hadgyakorlatokon súlyosan megbetegedett – előzőleg már Grácban is gyengélkedett –, s így a zágrábi katonai kórházba szállították, ahol 1840 szeptemberétől 1841 januárjáig feküdt. Állapota ekkor javult, de további szolgálatra már nem volt alkalmas, ezért 1841 februárjában Sopronba vitték, ahol aztán elbocsátották őt a katonaságtól.

Petőfi ifjúkori művei közt van egy vers, amelyet nem datált, nem látott

el hely-megjelöléssel, mindjárt az intonációból azonban arra következtethetünk, hogy a zágrábi kórházban keletkezett. Címe: *Álom*, első versszaka pedig így hangzik:

Kór valék, fájdalmaimnak
Szenvedém nagy kinjait;
Jött az éj szeliden végre,
S könyörülve békességre
Almaim karába vitt.

A további versszakok álmokképeiben a „szőke lány” képe merül fel, aki valószínűleg nem más, mint Tóth Rózsa, a Vas megyei földbirtokos-lány, a fiatal költő reménytelen szerelme. Szerelmi boldogságot már csak az álmok ígér.

Szinte sajnálhatjuk, hogy Petőfi ezekben a fiatal években még nem írt „úti leveleket”. Igaz, Mariborban, Karlovacban vagy Zágrábban erre sem alkalma, sem hangulata nem lehetett. Mégis, érdekesek volnának ilyen dokumentumok, mert megtudhatnók belőlük: hogyan látta az ifjú költő a szlovén és horvát tájakat, városokat, embereket.

*

Alig múlik el néhány év, és megindul a szerbek érdeklődése az immár híres költővé fejlődött Petőfi iránt. Ez a szerb Petőfi-kultusz aztán napjainkig tart, úgy hogy elmondhatjuk: bár a horvát és szlovén Petőfi-recepció sem volt jelentéktelen, sőt útját olyan nevek jelzik, mint Miroslav Krleža és France Bevk, legmélyebben azonban ügylátszik a szerb irodalmi tudatba hatolt be nagy költőnk egyénisége és opusza. Igaz, ennek eleinte bizonyos szubjektív okai is voltak: a XIX. századi szerbek abban a hitben éltek, hogy a Petrovics familia, amelyből költőnk származott, szerb eredetű volt. 1900-ban aztán maga a szerb Petőfi-kutató és fordító, Blagoje Brancić – róla még ismételten szó lesz – cáfolta meg egyik tanulmányában ezt a hamis elméletet, s bebizonyította: a Petrovicsok nem szerb, hanem szlovák származásúak voltak. Ez ma is elfogadott vélemény.

Jakov Ignjatović, a „szentendrei rebellis”, a szerb realizmus első nagy írója (1822–1889) azonban még szerb ivadéknak tartotta Petőfit, s érezteti is önéletrajzában abban a tartózkodó, fenntartásokkal élő, ugyanakkor elismerését sem tagadó részletében, ahol beszámol arról: mint találkozott Petőfivel 1848 elején egy pesti sörkertben. Idézzünk néhány mondatot Csuka Zoltán fordításában:

„Rám nem tett valami kellemes benyomást; amit mondott, túlzónak, túláradónak tartottam... Petőfi pályája gyorsan ívelt a magasba, én azonban akkor még nem olvastam a műveit, az utána következő években pedig sokkal több mindenféle elfoglaltságom volt, semhogy versekkel foglalkozhattam volna; csak később olvastam ezeket a gyönyörű költeményeket. Valami mégis szemembe tűnt, mégpedig arcának és fejének szerb jellegzetessége... Az nem volt lényeges kérdés számomra, vajon Petőfinek vagy Petrovicsnak hívják-e, a fontos az, hogy dicsőséget szerzett saját magának és hazájának... Hogy aztán Petőfi családjilag olvadt-e be a magyar fajtába, vagy valamelyik őseire ütött, avagy a szerbek és magyarok hasonlítanak-e egymásra, más kérdés, elég az hozzá, hogy Petőfi tisztára szerbnek látszott, gyöngé és erős olda-

laival együtt, habár a magyarok épp ebben szinte egyenlőek a szerbekkel . . .”

A „szerb Petőfi” legendájától eleinte még Blagoje Brančić (1860–1915) újvidéki tanár, műfordító és filológus sem tudott szabadulni. Vladislava Polit, akivel még foglalkozni fogunk, *Petőfi a szerbeknél* (Újvidék, 1912) című diszsertációjában prózai parafrázisban közli a fiatal Brančić egyik versét, amelynek címe: *Petőfi szobra előtt*. Ezeket olvassuk:

„Szobrot állítottak neked, hatalmasat és szépet, hatalmas szellemednek megfelelőt, mert hiszen mindnyájan bámulunk tégedet. Én is bámulak és hódolok költészetednek, vizsgálgatva arcvonásaidat, szomorkodnom kell. Miért nem maradtál a mienk, mikor az voltál? De hát megnyugszom bele, mivel te az egész világnak költöttél, tehát nekünk is. Megvigasztalódom, mert hiszen nem veszítettünk el egészen.”

A „szerb Petőfi” elméletét néhány évvel később aztán maga Brančić cáfolta meg. Sokat foglalkozott Petőfivel és általában a magyar irodalommal. Nyelvünket jól bírta, hiszen az újvidéki szerb gimnáziumban is a magyart és a latint tanította. Vladislava Polit körülbelül 150–200 Brančić-féle Petőfi-fordításról tud. Ezek egyrésze, Berzsényi-, Kisfaludy-, Vörösmarty-, Arany- és Gyulai-fordításokkal együtt meg is jelent. 1906-ban Újvidéken. Brančić műfordítás-antológiájában. Címe: *Iz madjarskog perivoja* (A magyar virágoskertből). Habár mai szemmel nézve ezek a fordítások inkább parafrázisok és átköltések, a maguk korában sokat tettek a magyar–szerb irodalmi kapcsolatok ügyének.

Brančićhoz hasonlóan a „szép hűtlenek” kategóriájába tartozik a legnagyobb szerb Petőfi-fordító, Jovan Jovanović Zmaj (1833–1904) – egyébként maga is egyike a legjelentősebb szerb költőknek. Ő is jól tudott magyarul, hiszen a halasi és pozsonyi gimnáziumok diákja volt, majd Pesten jogot tanult, s prágai és bécsi egyetemi évek után ismét Budapesten szerzett orvosi diplomát. Mladen Leskovac újvidéki professzor – akiről ugyancsak még szó lesz – dicséri Zmaj fordításait, megállapítja, hogy a szerb költő mind Petőfi, mind Arany verseinek atmoszféráját át tudta ültetni, és idézi Zmajnak Arannyal kapcsolatos nyilatkozatát: „Azon erőlködtem, hogy jól elszerbesítem, de ugyanakkor ne magyartalanítsam el.”

Vladislava Polit ugyancsak nagyon dicséri Zmaj Petőfi-fordításait. Ezeket írja a műfordító Zmajról: „Mint lírikus par excellence legjobban a legnagyobb magyar lírikus szellemét érezte át és fordításai rendkívül sikerültek, olyannyira, hogy ezek a fordítások Petőfi költeményei maradnak, csak a szerb nyelv öltezetét öltik magukra.”

Mai szemléletünkkel kissé kritikusabbak lehetünk, s – Zmaj érdemeit nem csorbítva – inkább parafrázisokról, átköltésekről beszélhetünk. A *Falu végén kurta kocsmá* átköltésében a szerb író már a metrumot is megváltoztatja: Petőfi nyolcszótagos sorai tizszótagosakká válnak. Igaz, ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a tizszótagos *deseterac* a szerb költészet kedvelt metruma. Ha azonban Zmaj tolmácsolásának első két strófáját prózában visszafordítjuk magyarra, akkor a *Falu végén* így kezdődik:

Az utca végén kormos csapszék,
nádtetejű, fésületlen fejjel,
megtántorodott a nehéz italtól,
ez a falusi ágrólszakadtak háza.

Sötét az éj, az egész falu alszik.
A toronyból éjfél ut az óra.
És miért üt? Gondoljon valaki is az órákra!
Az órák csak azoknak ütnek, akik szokott dolgukat végzik.

Vitatható ez a fordítói eljárás, vitathatatlan azonban Zmaj őszinte lelkesedése az ember, a költő és nem utolsó sorban a *forradalmár* Petőfi iránt. Tudjuk: a haladás gondolatai egész életében lelkesítették Zmajt, s bár nemzetének, szerb népének mindig hűséges fia maradt, megértette és méltányolta más népek progresszióját, méltányolta Petőfit, mint a *világszabuaság* költőjét. Amikor budapesti szobrát leleplezik, Zmaj – egyébként a Kisfaludy-társaság tagja – ott áll az ünneplők sorában. Ő azonban már nem az állítólag „szerb Petőfit” siratja, hanem – a strófát Csuka Zoltán fordításában idézve –, ezeket írja:

Ó Petőfi, ritka lény, te!
Meteornak szabad fénye,
te a szabadságért éltél,
de nem ezért, az ilyenért.
Te a szabadságért haltál,
de egy másért, egy csodásért,
egy jobb s nagyobb szabadságért.

Ebből a versszakból világosan kiderül: Zmaj szabadság-koncepciója közelebb állt a demokrata radikalizmushoz, mintsem korának polgári liberalizmusához. Ezért szerette és ezért értékelte a vele sokban azonos gondolkodású Petőfit, s ez a szeretet, értékelés és kongeniális rokonszenv feledtetni velünk a fordítások formai megoldásának tökéletlenségét. Zmaj különben is máig élő, ható erőtenyező a szerb irodalomban. Nem szabad tehát minimizálnunk azt a szerepet, amit nagy költőnk szerb befogadásának érdekében végzett.

Ugyanakkor hányatott sorsú kortársának, Djura Jakšićnak nevét sem szabad elhallgatnunk. Jakšić (1832–1878) a szerb forradalmi romantikának egyik kiemelkedő képviselője, festményeivel és költészetével egyaránt. Sokoldalú tehetség volt, s viszontagságos, néha egyenesen nyomorúságos életsorsa sem gátolhatta meg abban, hogy a XIX. századi szerb műveltség nagyjai közé emelkedjék.

Božidar Kovaček, az előadásai révén Pécsen is jól ismert újvidéki filológus, aki *A szerbhorvát irodalom kistükre* (Budapest, 1969) című antológiában a Jakšić – fejezet bevezetését írta, méltán állapíthatta meg: „Petőfi költészete, melyet ismert és szeretett, némely elemeivel hatással volt költészetére.” – Az antológiában közölt három Jakšić – vers közül elsősorban a Dudás Kálmán fordításában olvasható *Iszom* című érezteti a petőfies atmoszféra közelségét, de Petőfi – visszhangot érzünk az *Este* egynémely részletében is – ezt a verset Pór Judit tolmácsolta.

*

A XX. század elején, kevéssel az első világháború előtt jelenik meg Vladislava Polit már idézett könyvecskéje, *Petőfi a szerbekenél*. Feltehetően Riedl Frigyeshez benyújtott irodalomtörténeti disszertáció volt: a szerzőnő ugyanis többször hivatkozik „Riedl tanár” megállapításaira. (Tudjuk, Riedl nem szerette, ha „professzornak” titulálják; megelégedett a szerényebb „tanár” elnevezéssel.)

Vladislava Polit könyve mindenestre nagyon érdekes olvasmány: a szerb Petőfi-recepciónak nemcsak összefoglalása, hanem *dokumentuma is*. A szerző nyilván bácskai szerb fölbirtokos-lány lehetett: erre utal, hogy parkjukról beszél, saját háttéréről s apjával együtt a montenegrói királyi udvarban tett látogatásáról. Életrajzáról a lexikonokban, kézikönyvekben nem találtunk adatokat, azonban nagyon valószínű, hogy apja Mihailo Polit-Desančić (1833–1920) volt, a vajdasági szerb liberális politikus, aki sokáig a budapesti országgyűlés képviselője volt, és a magyar–szerb közeledés útjait kereste.

A kis disszertációban sok a szubjektív elem, ami azt bizonyítja, hogy a temperamentumos szerző mint embert is közel érezte magához Petőfi Sándor. A mű előszava így kezdődik: „Midőn még gyermekkoromban tekintetem végig járta kedves Bácskánk rónáit; midőn a termékeny mezőket láttam, a melyeken az érett gabona illata terjed; midőn a méneseiből csikók nyerítése s csengettyűk hangja a gulyából ért füleimhez, – igen, még akkor úgy tetszett, mintha ezek alföldi üdvözlések hangjai volnának, a melyeket Petőfi küld nekünk. Hányszor ábrándoztam a parkban, Petőfi költeményeivel a kezemben, mind arról, a mit ő költészetében oly művészi juttatott kifejezésre! Oh, hányszor tolmácsolta ő még azokat az érzelmeinket is, a melyekről nem is tudjuk, hogy léteznek bennünk!”

A lelkesedés egészen az egzaltáltság állapotáig fokozódik, hiszen a következő mondatokban ilyesfélét olvashatunk: „kifutottam a parkból... felnyergeltem lovamat s száguldtam, rohantam kedves Bácskánk síkságán.” Vladislava Polit Petőfi-rajongásában van tehát egy bizonyos irracionális elem, olyan elem, amely egyébként más magyar szerzők például Madách Imre – szerb fordítóinál is megjelenik. Idézzünk megint, most már a disszertáció fő-szövegéből:

„Az irodalom révén a nemzetek egymást ismerik, értik. Minél hasonlóbbak egymáshoz a nemzetek temperamentumai és jellemei, annál jobban értik egymást, egymásra hatnak. És minthogy a magyarok és szerbek véralkatai és jellemei nagyon hasonlóak, sőt összeillenek, egészen természetes dolog, hogy mi szerbek Petőfit legjobban értjük, s hogy ő reánk legtöbb befolyást gyakorolt.”

A magyar és szerb „véralkat és jellem” hasonlósága, sőt azonossága: olyan gondolat ez, amellyel szinte a második világháborúig találkozunk, első sorban a Vajdaság magyar érdeklődésű szerb literátorainak és kulturfilozófusainak sorában. Ma hűvösebb fejjel nézzük a problematikát. Nem tagadjuk a magyar és szerb népi karakter sok rokonvonalát, ezek a rokonvonalak azonban nem valami misztikus „véralkatnak”, hanem a konkrét társadalmi-történelmi fejlődésnek, a két nép kölcsönös ozmózisának és fluktuációjának eredményei.

Szubjektív rajongása, irracionalista felhangjai ellenére Vladislava Polit könyvecskéje becses dokumentum. Zmajra és Brančičra – ez utóbbinak úgy látszik tanítványa volt az újvidéki gimnáziumban – vonatkozó adatainkat jó részt neki köszönhetjük, s figyelmet érdemel az is, amit a kisebb jelentőségű fordítókról ír.

A szerb Petőfi-befogadás történetének szempontjából fontos az a – megint kissé szubjektív színezetű – két részlet, ahol a szerző 1910-ben, apja kíséretében tett montenegrói útjáról számol be, és elmondja: a trónörökös, Danilo, nagy lelkesedéssel nyilatkozott Petőfiről, akinek verseit szerb fordításban olvasta; visszatérésük után pedig egy közeli bácskai faluban,

Pirosban, tamburica-kísérettel hallotta szerb paraszt-fiatalok ajkáról Petőfi egyik dalát, történetesen éppen a *Falu végén kurta kocsmát*. – Ehhez aztán a következő reflexiót fűzi:

„Két év előtt a szerbség legtávolabb vidékén, a büszke Montenegro magaslatain egy királyfi ajkairól hallottam Petőfi magasztalását és íme most itt Bácsbodrog megye legkisebb faluinak egyikében a szerb körtáncban a nép ajkairól hallom Petőfi költeményét. – Ez legeclatásabb bizonyítéka annak, hogy Petőfi milyen népszerű a szerbeknél.”

*

Ez a népszerűség két világháború nyomasztó megpróbáltatásait is átélte. Dokumentumként hivatkozunk Mladen Leskovac és Dobrivoje Nadjvinski újabb dolgozataira. – Az 1904-ben született Leskovac, az újvidéki egyetem professzora, 1949-ben adta ki kötetét, *Članci i eseji* (Cikkek és esszék) címmel. Két tanulmány is foglalkozik Petőfivel. Az első Budapesten tartott, előadás formájában 1947 áprilisában, erről a témáról: „Petőfi a szerb irodalomban”. Kiderül belőle, hogy már 1858-ban fordítottak szerbre Petőfi-verseket kidomborodnak Zmaj és Jakšić érdemei, látjuk Petőfi állandó jelenlétét a szerb irodalmi tudatban, de Leskovac azt sem hallgatja el, hogy még sok a tennivaló a teljes és korszerű Petőfi-recepció érdekében.

A szerző másik tanulmányának szerb címe egyszerűen: *Petefi*. (A cirillbetűs írás ugyanis kénytelen *e*-vel reprodukálni az *ő* hangot!) Az alcim elárulja, hogy a tanulmány 1949-ben készült, a költő halálának századik évfordulójára. A nagy újvidéki kulturális intézmény, a *Matica srpska* orgánumban is akkor jelent meg először. Pályaképet rajzol a magyar költőről: kiindul Petőfi és Bem kapcsolatából és Petőfi hősi halálából, majd végigtekint az életpálya állomásait, a költő küzdelmeit, összeütközéseit környezetével, s ebbe az anyagba szövi bele a művek rövid, ámde igen találó jellemzését.

Leskovac Petőfi-képét talán legtömörebben alábbi mondatai foglalják össze: „Az ő költészetében valóban először szólalt meg a magyar nép, mint lehetőség, mint valóság. Költészetében a magyar nép mintha fölébredne a hosszú álmából, kíváncsian kezdene körülnézni maga körül, hazájában is, a világban is, kutató szemmél pillantva sajátmagába is, sajátmagát először világosan megismerve.”

Rokonszenves és érdekes Petőfi-szemlélet ez. Leskovac érdeme annál is nagyobb, mert ez a nemcsak tárgyilagossággal, hanem szeretettel is megírt tanulmány a magyar–jugoszláv kapcsolatoknak egyik igen kritikus szakaszában jelent meg.

Az újvidéki *Matica srpska* levéltárosa, Dobrivoje Nadjvinski az *Enciklopedija Jugoslavije* 1965-ben megjelent VI. kötete számára írta meg a Petőfi-címzót. Igen alapos és rendszeres munkát végzett. Először életrajzot ad, majd Petőfi költészetét elemzi: a bordalokat csakúgy, mint az alföldi képeket, a szerelmi lírát csakúgy, mint hazafias verseit. Ez utóbbiakról így ír: „Ezek a költemények, a nemzeti forradalom és a radikális demokrácia követeléseivel úgy hangzanak, mint általános, szuggesztív jelszavak és egy egész nemzedéket hoznak nemzeti-forradalmi lelkesedésbe.”

Petőfi Nadjvinski szemében ugyanakkor nemcsak az 1848–49-es magyar forradalom költői kifejezése, hanem „kétségtelenül a magyar romantika központi egyénisége” is. A magyar és a délszláv romantika párhuzamos fejlő-

désének tulajdonítja az újvidéki tudós, hogy Petőfi eredeti és erős költői alakja annyira inspirálhatta témáival, motívumaival, sőt még verstehnikájával is a szerb és a horvát romantika költészetét. Zmaj és Jakšić mellett, sőt még előttük említi a legnagyobb szerb romantikus, Branko Radičević nevét. Hozzáteszi: sok kisebb költőt is inspirált Petőfi, de Petőfi XIX. századi szerb és horvát fogadtatásának története lényegében ma sincs megírva. Felsorolja a műfordítókat is. Zmajt és Branciót természetesen említi, de szerepel a fordítók sorában Djordje Lazić, Nikola Milutinović, Ivan és Milan Popović is.

A bibliográfia kilenc jugoszláv szerző írását sorolja fel. Brancić és Leskovac természetesen nem hiányzik, de szerepel ez a három név is: Miroslav Krleža, Božidar Borko és Vilko Novak. Ezzel pedig átléptünk a horvát és a szlovén Petőfi-recepció területére.

*

A horvát Petőfi-kultusznak központi alakja kétségtelenül Križna, akinek – sajátos módon – éppen Petőfi emlékévében, 1973-ban ünnepeljük 80. születésnapját. Petőfiről és Adyról, „a magyar irodalom két lobogójáról” szóló cikkét 1922-ben adta ki a zágrábi *Nova Evropa* című folyóirat: Petőfivel és Adyval azonban napjainkig foglalkozott és foglalkozik. Sőt Petőfivel már ifjúkorában, 1908 és 1911 közt, a pécsi hadapródiskolában is sokat foglalkozott: tudjuk, hogy *Az apostolt* fordítani kezdte. Későbbi magyar tárgyú cikkeiben, memoár-részleteiben is fel-felbukkannak Petőfire való utalások, néha egész versek fordításai.

A Krleža–Petőfi-kapcsolat számára nagyon érdekes dokumentum Predrag Matvejević zágrábi docens 1971-ben megjelent könyve: *Razgovori s Miroslavom Krležom* (Beszélgetések Miroslav Krležával). A beszélgetések során felmerülnek a pécsi évek – Pécs képét a nagy horvát író igen gyakran idézi fel újabb írásaiban! – és szó esik a Petőfi-élményről is. Krleža ezeket mondja Matvejevićnek:

„Petőfi volt első magyar olvasmányom, tizenöt éves koromban. Amikor majdnem húsz évvel később írtam róla, megpróbáltam kifejezni első lelkesedésemet Kossuth forradalmának e tragikus bárdja iránt.” – Néhány sorral később hozzáteszi: ekkor ő maga is *košutovac*-nak, azaz Kossuth hívének érezte magát. Ebből a Petőfi–Kossuth-atmoszférából aztán sok felszívódott Krleža szépirodalmi alkotásaiba is. Ha egyszer megjelenik *Izlet u Madjarsku* (Kirándulás Magyarországra) címmel tervezett kötete, akkor remélhetőleg majd összegyűjtve olvashatjuk magyar tárgyú esszéit, jegyzeteit.

Krleža Petőfi–Ady-cikkét 1922-ben nyilván a küszöbön álló századik évforduló (1923) is inspirálta. De 1922-ben jelent meg a *Tabor* című folyóiratban a szlovén kritika egyik legtekintélyesebb alakjának, az 1896-ban született Božidar Borko-nak írása is Petőfiről. A szlovén Petőfi-kultusz alakjai közt szerepel aztán a néprajzos, kritikus és műfordító Vilko Novak (szül. 1909), aki más vonatkozásban is nagyon sokat tett a magyar–szlovén irodalmi, művelődési és emberi kapcsolatok elmélyítésének érdekében. Novak cikke a *Slovenec* című újság 1936. évfolyamában jelent meg, és Petőfi maribori tartózkodásával foglalkozik.

*

A szlovén Petőfi-recepció legjelentősebb képviselői az 1890-ben született France Bevk és a Leskovaccal egyidős Branko Rudolf. – Bevk a két világ-

háború alatt Szlovéniának akkor Olaszországhoz tartozó részein élt, és az ottani szlovén irodalmi élet egyik vezére volt. Szlovén meggyőződése, baloldali felfogása miatt a fasiszta olasz hatóságok sokat üldözték. Többször volt börtönben, egy ízben Nápoly környékére száműzték, s a második világháború internáló-táborából csak Mussolini bukása után szabadult ki, hogy aztán a szlovén partizánok soraiba álljon.

Nem meglepő, hogy ilyen ember Petőfit fordít, még hozzá *A hóhér kötelét*, ezt a lázadó mondanivalóval telített regényt. Maga a fordítás ténye mindennél többet mond, főleg ha hozzátesszük, hogy Bevknek volt bátorsága ezt a fordítást szlovén nyelven 1934-ben *Triesztben* kiadni, tehát a fasiszta Olaszország egyik városában.

Bevk mellett Alojzij Benkovič és Franc Murčič nevét is említi Pavel Agoston, a jeles szombathelyi szlavista *Újabb szlovén Petőfi-fordítások* (Dunántúli Szemle, 1943) című cikkében. Aztán Branko Rudolf jellemzésére tér rá: „Most egy fiatal költő és kiváló esztétikus, Branko Rudolf gimnáziumi tanár is beállott a fordítók közé. A jugoszláv összeomlás után a megszállt Szlovéniából felesége szüleihez Magyarországra menekült. A szíves vendéglátást avval hálálta meg, hogy megtanult magyarul és hogy Petőfi költeményeit – nagy kongenialitással – fordítja szlovénra.” Utána négy Petőfi-szöveg, Rudolf szlovén tolmácsolásában: *Még alig volt reggel; Itt állok a rónaközépen; A farkasok dala; Véres napokról álmodom*.

A fordítások valóban kitűnőek: a legjobbak közé tartoznak valamennyi délszláv Petőfi-tolmácsolás sorában. Rudolf messzemenően törekedett a filológiai pontosságra, ugyanakkor a költői atmoszférát is szuverén módon tudta megragadni és a szlovén nyelv közegébe ültetni. Jellemző a válogatás is, főleg az utolsó két vers. És jellemző a megjelenés időpontja: 1943 kései nyara. Ekkor – az olasz fasizmus bukása után – Pavel is, baráti köre is (benne Rudolf és Novak) bízott már abban, hogy előbb-utóbb eljön magyarok és szlovének haladó szellemű, demokratikus együttműködésének kora.

*

Befejezésül fölmerül a kérdés: hogy lehet az, hogy a gazdag szerb és az eléggé sokoldalú szlovén Petőfi-recepció mellett a horvát Petőfi-kultusz – ha Krleža hatalmas alakjától eltekinthetünk – látszólag csak a harmadik helyre szorul? – Ez egyfelől valóban csak látszat. A szerb és a horvát nyelv lényegében azonos, így tehát a szerb fordításokat horvát földön is olvasták, sőt szavalták. Zmaj például arról is gondoskodott, hogy műfordításait latinbetűs helyesírással is kiadják. A befogadásnak tehát ezen a téren nem volt akadály. Azonkívül vitathatatlan, hogy Petőfi horvát utóélete még nincs annyira feldolgozva, mint a „Petőfi a szerbknél” – komplexus. Itt még további, igen alapos kutatásokra van szükség. Végül azt se felejtjük el: Petőfi szerb tolmácsolói jórészt *vajdasági* emberek voltak, akikhez már táji-földrajzi okokból is közelebb állt Petőfi Alföld-költészete, mint például a horvát Zagorje vagy a Tengermellék lakóihoz. Amit azonban Krleža tett Petőfiért, lényeges és fontos. Elmondhatjuk: a délszláv népek Petőfi-kultuszának legnagyobb alakjai a szerb Zmaj és Jakšić, a horvát Krleža, a szlovén Bevk és Rudolf. Jelentős nevek ezek, s bizonyítják: Petőfi géniuszának tisztelete ott élt és ott él a délszláv népek szívében.

PETŐFI ÉS A ROMÁNIAI MAGYARSÁG

Petőfi Sándor alakjának, költészetének és tanításának igazi jelentőségét viszonylag későn fedezte fel a romániai magyar irodalom. A nemzetiségi kultúra első mestere inkább Ady volt, akiben a korszerű, demokrata politikust és a nagy modern költőt ünnepelték Erdélyben; aki, minthogy maga is a Romániához csatolt Partium szülőtte volt, némiképp a kialakuló művelődés közvetlen elődei és tanítói között szerepelt; s aki klasszikus programban fogalmazta meg a dunai népek testvériségének, egymásra utaltságának gondolatát. Ady vállálásában és követésében egységes volt a romániai magyar művelődés a „transzilvánistáktól” a Korunk köréig, Makkai Sándortól Gaál Gáborig. S Ady tiszteletében, „kultuszában” a román szellemi élet, például Octavian Goga vagy Emil Isac is osztozott.

Segesvár nagy halottja ekkor árnyékban maradt; ha nem is árnyékban, de távol az országos érdeklődés fényszóróitól. A romániai magyarság nem tőle tanulta az új életre való berendezkedés, a fennmaradás és az együttélés eszményeit. Sütő András tömören foglalja össze Petőfi utókorát, ennek az utóknak az erdélyi eseményeit is: „Petőfi-kultusz, napjaink művelődésforradalmi értelmében nem volt, nem is lehetett. Annyi talán, amennyit önnön-magának teremtett negyedszázadonként figyelmeztető évfordulóival... Avagy Petőfi-kultusznak nevezhető, hogy kisiparosbál elképzelhetetlen az operettbe plántált János vitéz édes dallamai nélkül? Valóban: ő kapta a legtöbb szobrot a Petőfi tereken. Ő vezet abban is, hogy a legtöbb szobrárt döntötték le. A történelem groteszk fíntoraként: együtt a Mária Teréziáéval.”

A Petőfi-kultuszt a második világháború előestéje hozta el. A fasizmus kezdeti sikerei, a dolgozó osztályokkal szemben érvényesülő elnyomó politika és a dunai nemzetek együttélésének parancsoló szükségszerűsége új érdeklődést támasztott a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás eszméit jelképszerű erővel egyesítő költő iránt. Már az 1937-es Marosvásárhelyi Találkozó körül és után megjelent Petőfi neve a romániai magyar írók tollán, 1939 nyarán, Petőfi halálának kilencvenedik évfordulóján pedig már megfogalmazódtak azok az igazságok és követelések, amelyek éppen a negyvennyolcas forradalom emlékét idézve foglalták össze a kor feladatait. Két irányból is megélénkült az érdeklődés a forradalom költője iránt. Egyrészt a magyar népkisebbségi szervezet részéről, amely éppen Petőfit ünnepelve hangoztatta a magyar nemzetiség jogait. 1939-ben Románia a „királyi diktatúra” szorításában élt, megindult az a folyamat, amely az országot Hitler csatlósává tette, s végsőkéig feszültek a társadalom belső ellentétei. A magyar és román politika összeütközése nyomán pedig erőszakosabbá vált a magyar nemzetiséget sújtó elnyomás. A magyar kisebbségi politika polgári vezetői: Bánffy Miklós és köre éppen ezért a nemzetiségi ellenállás demonstratív alkalmának szánták a Petőfi-ünnepet.

S ugyanakkor demonstrációnak szánta az erdélyi magyar munkásság is, s ennek illegalitásba szorult, kommunista irányítás alatt dolgozó szervezete:

a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége). Az erdélyi magyar munkásmozgalom Petőfi-kultusza a román munkások együttérzésével találkozott. Nagy István *A munkásság Petőfije* című írásában a következőkben fejtette ki a költő eszméinek időszerűségét: „Nincs mit csodálni... azon, ha az ország érdeke Erdély munkásságának ma is azt a magatartást írja elő, amit a múltban tanúsított. Az se tűnjék kérdésnek, hogy a munkásság ma a legfontosabb tényezőnek érzi magát a 48-as eszmék kijelentése körül s a megvalósítás terén magát tekinti az egyetlen olyan társadalmi osztálynak, amelynek Petőfi követésében nincsenek semmiféle gátlásai sem. Ezenkívül az itt élő nemzetiségek felé szintén egyetlen olyan fontos és nélkülözhetetlen kapocs, amely **48-ban a reális érzelmi és anyagi megbékélés feltételeként** annyira hiányzott.” Ilyen módon Petőfi neve és tanítása, miként a magyarországi antifasiszta népfront számára, Erdélyben is jelképpé vált. Jelképpé, amely egyszerre jelentette a nemzeti-nemzetiségi jogok védeimét, a társadalmi haladást, a demokratizmust és a dunai népek antifasiszta egységének elvét.

Az 1939-es Petőfi-ünnepségek során valóságos népfront alakult ki a romániai magyarság sorai között. Újra erőre kapott a Vásárhelyi Találkozó gondolata. Kolozsvárt, Nagyváradon, Szatmáron és Fehéregyházán, a költő hősi halálának színhelyén sorra szólaltak fel a magyar népkisebbségi szervezők vezetői és a munkásság, a baloldal küldöttei: Teleki Ádám és Asztalos Sándor mellett Józsa Béla, Nagy István, Jordáky Lajos és Méliusz József. „Több ez az országszerte zajló Petőfi-ünnepély – mondotta Szatmáron Méliusz –, mint csupán ünnepség: a nép jogaiért való új és nagyarányú harc kezdetét jelenti Petőfi szellemében. Az eszmék, amiket mi Petőfi vezérletével követünk, lehetővé teszik a testvérnépekkel való hátsó gondolat nélküli találkozást. A mi magyarságunk nem lehet más, mint Petőfi magyarsága, s ha ehhez hűek maradunk, nem pusztíthat el a hitleri ellenség.” Józsa Béla, a kommunista mozgalom későbbi vértanú halált halt egyik vezetője pedig a fehéregyházi emlékműnél mondotta a következő szavakat: „Bennünk izzik a szláv ősi Petőfi magyarsága, amely most 90 esztendő után is korbácsként vág végig a megvesztett fajkutatókon... Valljuk a testvériséget a román nép fiaival, akik mellettünk a gyárakban, műhelyekben, szervezetekben küzdöttek és küzdenek sokszor megszükitett jogainkért és az egyenlőségért.” A Fehéregyházán tartott emlékünnep valóságos népi demonstrációvá és találkozóvá alakult: Erdély minden tájáról jöttek a munkások, földművesek, értelmiségiek, brassói, szászrégeni, segesvári, medgyesi, udvarhelyi és csiki dalárdák, zenekarok és szavalókórusok. És jelen voltak a román progresszió küldöttei is, az emlékműnél Tina Francisc a román munkások nevében beszélt, Mihai Beniuc pedig az Erdélyi Magyar Szó című lapban tolmácsolta a haladó román irodalom üzenetét.

Az 1939-es Petőfi-ünnep lendületében születtek azután a későbbi megemlékezések is. Józsa Béla füzete: a *Petőfi és az 1848–1849-es magyar szabadságharc* még 1939 nyarán foglalta össze a költő tanításának időszerű elveit; hirdette meg a kelet-közép-európai kis népek nemzeti függetlenségének és egymásra utaltságának gondolatát. Ezek a gondolatok, sajnos, akkor csak erkölcsi tökéletet jelentettek: a fasiszta német politika, amely a hagyományos „divide et impera” elvét vallotta, sikerrel uszította egymásnak a Duna-völgyi népeket, s a második bécsi döntéssel hosszú időre éket vert a román és magyar nemzet közé. Am ekkor is akadtak vállalkozók, akik a testvériség gondolatát hirdették, és éppen a magyar 48 és Petőfi érveivel. Krenner Miklós (Spectator), aki az erdélyi magyarság haladó szellemű, polgári radikális közírójaként

tevékenykedett, s akinek jelentős szerep jutott a magyar antifasiszta nemzeti összefogás Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette küzdelseiben is, 1943-ban jelentette meg a *48-as Erdély* című kötetet, amely Petőfit, Kossuthot, Bemet és Tancsicsot idézve, népfrontos szerzők: Jordáky Lajos, Nagy István, Kovács György, Balogh Edgár, Szentimrei Jenő, Szenczei László, Reményik Sándor, Berde Mária és mások megszólaltatásával figyelmeztetett a nemzeti függetlenség, a demokratikus haladás és a magyar-román összefogás eszméire. Vagyis egy olyan atmoszférában, olyan időben, amidőn mindezek az eszmék szellemi, cselekvő ellenállást jelentettek, az antifasiszta küzdelmet erősítették, s a népfront politikáját szólaltatták meg. Ennek a bátor (és ma már alig említett) vállalkozásnak a lobogója: Petőfi volt.

Mint ahogy Petőfi neve jelképezte a felszabadulást követő forradalmat is Erdélyben. Az első Petőfiről szóló sajtóközlemény Illyés Gyula Petőfi-életrajzának egy fejezete volt, amely az 1848-as agrárreform-terveket ismertette, és amely a romániai magyarság demokratikus szervezete: a Magyar Népi Szövetség lapjában: a Népi Egységben (1944. november 26.) jelent meg. S Petőfi arcképét vitték az első kolozsvári felvonuláson is, a tömegek előtt. Mint Balogh Edgár mondja, a magyar forradalmár költő arcának emléke ekkor vésődött be a román tömegek tudatába. A Petőfi-ünnepségek, legalábbis 1949-ig, ekkor váltak rendszeressé minden évben két alkalommal is: március 15-én és július 31-én, a költő halálának napján. Az első ünnepségre 1945. március 15-én került sor, amely egyben a romániai magyar demokrácia kibontakozásának és a román progresszióval kötött szövetségének ünnepe lett.

A július végi ünnepség még több fénnel készült: Kós Károly, Szentimrei Jenő és Méliusz József részvételével előkészítő bizottság alakult, majd Kolozsvárt, Vásárhelyen és Segesvárott hatalmas tömegek jelenlétében folytak le az ünnepségek. Közülük a segesvári ünnepi gyűlésnek nemzetközi, kelet-közép-európai jelentősége volt. A romániai magyar írók nevében Nagy István, a román írók nevében N. D. Cocea és Mihai Beniuc beszélt. A román kormány üdvözlését Szenkovics Sándor, a szakszervezeti tanács elnöke, a Kommunista Pártét Iosif Rangheț tolmácsolta. „Ez az első eset, hogy a romániai magyarság szabadon ünnepel, hogy kezét ad a román nép küldötteinek, a munkásoknak parasztoknak” – mondotta. Petru Groza, a román kormány elnöke, aki mindig a román-magyar együttműködés harcosa volt, üzenetben köszöntötte az egybegyűlteket. „Petőfi műve – írta – az egész emberiségnek értékes kincse. A mindenkori elnyomás, a bármilyen formában visszatérő despotizmus és a népek munkájának kiaknázása elleni harcban örök időkre forrás, amelyből erőt, lelkesedést merítenek a szabadság, testvériség küzdői.” A hazai írók nevében pedig Illyés Gyula beszélt, aki azután Farkas Ferenc nemzetgyűlési képviselő társaságában felszólalt a Brassóban rendezett ünnepségen is.

A Petőfi-ünnepet köszöntötte az újjászülető erdélyi magyar könyvkiadás. Három Petőfi-kötet is napvilágot látott: a *János vitéz* megjelenésének századik évfordulóján a kolozsvári diákszövetkezet kiadásában, Faragó József, a neves folklorista és irodalomtudós bevezetőjével és Gy. Szabó Béla metszeteivel jelent meg a híres költemény. Ugyancsak a diákszövetkezet jelentette meg Faragó gondozásában *Az apostolt*, amellyel a forradalmár költőre kívánta felhívni a figyelmet. A kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégium pedig Bözödi György bevezetőjével adta ki *Lapok Petőfi Sándor naplójából*

címmel a Napló-töredéket és a Históriai jegyzeteket. Mindezek a kiadványok az országos Petőfi-ünnep tiszteletére kerültek az olvasó elé. S újra megjelent Józsa Béla tanulmánya, megjelent Jordáky Lajos még 1942–1943-ban készült, de akkor betiltott könyve: *A márciusi ifjúság*, majd az ehhez csatlakozó szöveggyűjtemény: *A márciusi ifjúság a márciusi gondolatról* című, Petőfi, Irinyi, Jókai, Vasvári, Vajda János, Sárossy Gyula, Pálffy Albert stb. gondolatait és írásait felsorakoztató kötet.

A Petőfi-ünnepségek ezután egészen 1949-ig hagyományosakká váltak. Különösen az 1948-as és 1949-es centenáriumi megemlékezések nyertek országos méreteket. Ekkor már Romániában megdőlt a királyi hatalom, az ország megindult a szocialista társadalmi berendezkedés felé. A 48-as március 15-e százéves fordulóján Kós Károly és Bányai László beszélt a kolozsvári ünnepen. Országos Petőfi Verseny néven népi táncosok, színjátszók és dalárdák versengése kezdődött, amely a népi kultúra megújításáért folytatott munka része lett. A verseny mérlegét felállító jelentés szerint 13 megyében 10 000 színjátszó, táncos és dalos szerepelt 100 000 főnyi közönség előtt. Az 1949-es évben pedig, midőn Petőfi halálának századik évfordulóját ülte a romániai magyarság, Segesvárott és Fehéregyházán rendeztek közös magyar–román megemlékezést. Ezen az ünnepségen Zaharia Stancu, a romániai írószövetség elnöke, Kacsó Sándor és Zelk Zoltán beszélt. De hivatalos ünnepségeket tartottak Bukarestben is, ahol Stancu és Mihai Beniuc mondta az ünnepi szónoklatokat. „Ma Petőfi a miénk és minden népé – hangsúlyozta Beniuc –, mely a szabadságért, a békéért és a szocializmus építéséért harcol.” A könyvkiadás ebben az évben is több kötettel tisztelgett a nagy forradalmár költő emléke előtt: megjelentek kétnyelvű kiadásban *Válogatott versei* (Eugen Jebeleanu fordításában), megjelent Marosi Péter: *Fényesebb a láncnál a kard* című munkája és Aszódi János egy könyve, amely a román olvasókkal ismertette meg Petőfi forradalmi jelentőségét.

Ezután csendesebb évek következtek; a márciusi ünneplés elmaradt, s a július végi–augusztus eleji megemlékezés is csak arra szorítkozott, hogy a magyar nyelvű sajtó egy-egy rövidebb cikkben méltatta Petőfi érdemeit. Két évtizeden át (1949–1969) csak ezek a megemlékezések s néhány irodalomtörténeti szaktanulmány, irodalompublicisztikai írás idézte fel a költő alakját. (A legértékesebb tanulmányok, cikkek Gaál Gábor, Molter Károly, Gagy László, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor, Faragó József, Szabó Zoltán, Könczei Ádám és Dávid Gyula nevéhez fűződnek. Több tanulmányt román szerzők: Eugen Jebeleanu, dr. Alexandru Culcer, Dorothea Sasu jelentettek meg Petőfiről. S ekkor derítették fel filológiai teljességgel a költő és a román irodalom kapcsolatait is.) Közben azonban sorra jelentek meg magyarul és románul a Petőfi-kötetek: 1955-ben a *János vitéz*, 1957-ben *Válogatott prózai írásai*, 1960-ban az *Elbeszélő költemények*, 1961-ben a *Költemények* (ez később több kiadásban is). Mindez persze igen kevésnek bizonyult a szükségletekhez képest. Petőfi versei Erdélyben mindig hiánycikket jelentettek, az érdeklődés oly széles körű. Ezért panaszolja Sütő András 1969-ben, a segesvári hősi halál 120 éves fordulóján: „Művelődési szomjáról híres kisvárosunk – Székelyudvarhely – rogyásig teli könyvesboltjában Petőfi verseit kéri a kisdíák. A válasz évek óta: »nincs«... Klasszikusaink sorozatai még mindig csak ígéretet.”

A Romániában folyó, Petőfivel kapcsolatos tudományos munkának volt egy vállalkozása, amely az egész Petőfi-kutatásra, sőt az egész magyar tudo-

mányos életre kihatott. A Petőfi sirjának felkutatására indított vizsgálatra gondolok. A sir felkutatása a magyar tudományosság évszázados vágya és vállalt feladata volt, újabban magyar részről különösen Dienes András, a korán elhunyt kitűnő kutató foglalkozott vele. Román részről Alexandru Culcer, a kolozsvári Művészeti Főiskola tanára kezdeményezte 1955-ben a kutatást. Ezt követte Culcer és Dienes egy-egy cikke 1956 júniusában a kolozsvári Utunk hasábjain, majd a sir felkutatására kiküldött munkaközösség (Culcer, Dienes, Barta János debreceni, Szabédi László kolozsvári egyetemi tanár, V. Nyilassy Vilma, a pesti Petőfi Múzeum akkori főigazgató helyettese) munkája 1956 augusztusában Segesvár és Fehéregyháza környékén, amely a sir és a tetem fellelésére volt hivatott. Mint tudjuk, a költő végső nyugvóhelyét sajnos nem találták meg a bizottság által kezdeményezett feltárás ásatásai, ám a Petőfi sírhelyét érintő kutatásban így is kimondták a végső szót, megerősítették Dienes András addig is vallott és kifejtett állításait.

Az 1956-os kutatás után hosszú időre ismét elcsendesült az erdélyi Petőfi-irodalom. 1969-ben viszont addig soha nem tapasztalt élénkség és vállalkozás vette körül a költő halálának százhuszadik évfordulóját. Ez a vállalkozó kedv és hagyományt idéző buzgalom bizonyára összefügg azzal a megújulással, amely 1967–68-tól kezdődően járta át a romániai magyarság szellemi életét. E megújulást részben a hagyományok, a történelmi és irodalmi örökség felfedezése és gondozása jelenti; s ennek az örökséget gondozó munkának a sodrában született a Petőfi-évfordulón kibontakozó mozgalom is. A romániai magyar folyóiratok és lapok: az Előrc, az Utunk, az Igaz Szó és a Korunk külön számokban tettek hitet a magyar irodalom és történelem egyik legnagyobb alakja mellett. Az Előrében Méliusz József, az Utunkban egész sor költő és író, a Korunkban Szilágyi Domokos, Király László és Dávid Gyula közölt verseket, tanulmányokat. Az Igaz Szó pedig az évforduló legjelentősebb vállalkozását, valóságos „emlékkönyvet”: egy 240 oldal terjedelmű Petőfi-számot tett az olvasó elé. Ebben a számban jelen voltak a romániai magyar művelődés kitűnő képviselői: Sütő András, Kányádi Sándor, Nagy István, Horváth Imre, Balogh Edgár, Székely János, Bözödi György, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Szabó Zoltán és Kántor Lajos (a többi között), jelen voltak román írók: Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Veronica Porumbacu, magyarországi írók és tudósok: Illyés Gyula, Németh László, Benjámin László, Sötér István, Martinkó András, Lukácsy Sándor és mások, sőt szerepeltek olyan Petőfi-értő külföldiek is, mint a francia Paul Chaulot vagy a szlovák Emil Boleslav Lukács. Valamennyien a költő korszerűségét vizsgálták, azokat a gondolatokat elemezték, amelyeket Petőfi a jelen olvasójának, fiataljainak üzen.

A Petőfi-kultusz azóta is töretlenül él a romániai magyar (és a román) közönség, szellemi élet körében. Cikkek és tanulmányok jelennek meg, új Petőfi-kiadások kerülnek az olvasó elé, a költő születésének 150. évfordulójára Petőfi erdélyi tartózkodását felelevenítő könyv készül. A három évtized (1939–1969) során mindig újra felfedezett költő véglegesen elfoglalta helyét a romániai magyarság nemzeti és internacionalista pantheonjában, a történelmi örökség legjobbjai között. Ezt a helyet időtállóan Sütő András figyelmeztetése jelölte ki: „Jövönk annyit ígér, amennyire a Petőfi nevével fémjelzett múltunkat becsüljük”.

Petőfi

*Mert virág nőtt ujjá hegyén,
vázába nem állitható. A kör
szétrobban, ha ő a centrum.
Tört abroncsok kunhalmát lelöki,
ünnep képletéből faköppönyeges
hétköznapiokba lép.
Méri magához a hazát,
a hazához lélegzetemet,
lélegzetemhez szeretőimet,
legyek külön, legyek magam.
Nem a szobor. Nézz a tükörbe!
A kéz utazásai, sáncai,
a láb a keresztútnál,
a világ fölé görbülő gerinc,
az ingázás a múzeumlépcső
és Segesvár között.
Nem a példa! csak mi beépült
a részletek rugóiba
belőle, hogy már neve sincs,
a vér lüktető kokárdái
a pillanat csatáiban,
a felelős száz két elem
mozdulása a feleletben,
a fűszál, ahonnan naponta
bejárható a világ,
az örökös most vagy soha,
a tükör, ha belenézhetsz,
az őrzi őt.
Tudod-e önmagad
nyitott tenyérrel ünnepelni?*

PETŐFI A TANKÖNYVEKBEN

A „ki a klasszikus?” fogalmának meghatározásába, bár nem hangzik valami tudományosan, talán az is bevehető: „akit az iskolában tanítanak”. A „legértékesebb, példaadó, művészileg tökéletes, maradandó” műveknek azok látszanak, amelyek megütik az iskola mércéjét, azaz szerepelnek a tankönyvekben.

Másfelől – különösen ha élő alkotók vallomását hallgatjuk – alig látszik valami távolibbnak az igazán értékes művektől, mint az iskola, alig idegenkednek az írók valamitől jobban, mint attól, hogy tananyaggá lépjenek elő, hogy művük pad alatti olvasmányból kötelező olvasmánnyá váljék. Úgy tetszik, alig árthat valami többet a valóban példaadó és tökéletes műveknek, mint az, ha fonnyadt virágként tankönyvbe préselik őket.

Petőfi – „a legnagyobb magyar költő, aki a világirodalom legjelesebb remekírói között foglal helyet” (jellegzetes tankönyvirői fogalmazás) – sem kerülhette el sorsát: művei a kiegyezés óta az iskolai magyar tankönyvekben szerepelnek. Ez tény. Hasznát, szükségességét fölösleges lenne vitatni. Amit vizsgálni érdemes: milyen az a kép, amit a tankönyvek és az iskola Petőfiről kialakítanak és továbbbadnak?

Az alábbi dolgozat kísérlet: a felszabadulás után megjelent három, az általános iskola nyolcadik illetve hetedik osztályában használatos magyar irodalmi olvasókönyv Petőfiről szóló fejezeteinek összehasonlítására vállalkozik. A vizsgálódás határait az igény és a kényszerűség szabta meg. Szeretnénk elkerülni a sokat markolás veszélyét, tehát nem teljes tankönyvbírálatot adunk, s nem törekszünk nagyobb távot átfogó tankönyvtörténetre sem. Választásunk azért esett az utóbbi évtizedekben használt, általános iskolai felső tagozatos tankönyvekre, mert ezek azok a könyvek, amelyek alapvetően és sok ember számára végérvényesen meghatározzák a költőről bennük élő képet. Az általános iskolát végzett fiataloknak csak egy része tanul tovább, a másik, a nagyobb hányada egy életre azt a benyomást viszi magával, amit az általános iskola adott Petőfiről. Aki például az ötvenes évek elején használt tankönyvekből ismerte meg a költőt, ha olvasó marad, még a XXI. században is talán azokat az igényeket, előítéleteket kéri számon a költészeten, amelyeket egykor Petőfi ürügyén megtanult.

Vizsgálódásunk a diakronikus tankönyvelemzésre kísérlet. Nincs nagy hagyománya nálunk az effajta vizsgálódásnak, bár haszna és szükségessége aligha vitatható. Nem a tankönyvek szerzőit kívánjuk bírálni; a tankönyvek szellemét, a tankönyvírás szemléletét vizsgáljuk. Főként számszerű, mennyiségi kapcsolatokat keressük, de csak azért, hogy belőlük általános következtetéseket vonhassunk le. Nem a mai követelményeket akarjuk visszavetíteni és a régi tankönyveken számonkérni, hanem a tények pusztá megállapításán túl a mára is érvényes tanulságokat szeretnénk felmutatni.

(*Arányok*) Három tankönyv van előttem. Az első címe: Magyar könyv az általános iskola VIII. osztálya számára. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Budapest, 1948. (A könyv Király István, Deme László, Szabolcsi Miklós munkája.) Terjedelme 356 oldal, végig – a szemelvények is, a tankönyvi szövegek is – apróbetűs szedés. Az első rápillantásra megállapítható, hogy gazdag, talán túlgazdag anyagot tartalmaz: időrendben bemutatja a világ- és a magyar irodalom számos nagy alakját Platontól Nexóig, a *Halotti beszéd*től Kassák Lajosig. Az irodalomtörténeti szemelvényekhez nyelvtani (nyelvtörténeti, leíró nyelvtani) ismeretek csatlakoznak. Petőfivel A nép nevében fejezetcím és Irodalmunk az 1848-as forradalom és szabad-

ságharc korában alcim alatt foglalkozik Kossuth után és Arany, Jókai, Mikszáth, Kemény, Madách előtt, kb. huszonkét oldal terjedelemben. A fejezet mottója Petőfi 1848 című versének két szakasza. A tankönyv tizenhat Petőfi-művet közöl és tárgyal. Ami ma sokat markolásnak, maximalizmusnak hat, akkor az első szabad lélegzetvétel örömeiből fakadt. A tankönyv túlméretezettségét enyhíti, hogy a tartalomjegyzékben csillaggal jelöli azokat a műveket, amelyeknek tárgyalását fontosnak tartja. Ezek: Utazás a Hegyalján (részlet az *Úti levelekből*), *Szabadság, szerelem, A bánat? egy nagy óceán...*, *Ha térfi vagy, légy térfi...*, *Pál mester, Fürdik a holdvilág...*, *Reszket a bokor, mert...*, *A nép, Egy gondolat bánt engemet...*, *Föltámadott a tenger...*, *A vén zászlótartó*. Ajánlott művek: *Befordultam a konyhára...*, *Szeptember végén, A XIX. század költői, Csatában, Az apostol* (részlet), valamint Révai József Petőfi-tanulmányának részlete. A tankönyv javára írható az is, hogy igen kevés benne a megtanulandó tankönyvi szöveg, helyett igen sokféle kérdést és feladatot talált a szemelvények után az egykori diák.

A második könyv címlapja leszakadt, csak a könyv gerincéről és az impreszszumból állapítható meg címe: Magyar könyv, s az általános iskola VIII. osztályában használták. A Tankönyvkiadó Vállalat adta ki 1955-ben. A könyv az 1954. évi harmadik kiadás alapján készült, tehát 1952 óta volt forgalomban. Terjedelme csaknem megegyezik az előző könyv terjedelmével, 338 oldal, ám a tankönyvi szöveg és a szemelvények egy részét nagy betűvel szedték, tehát a valóságos szövegterjedelme kevesebb, mint az előbbi könyvé. Ez a „kevesebb” azonban csak látszólagos: a tankönyv nem nyújt lehetőséget a választásra, tipográfiai megkülönböztetést vagy csillagot nem használ, minden szemelvényt és tankönyvi szöveget kötelezően megtanulandónak ítél. A tankönyv fejezetei: Magyar írók műveiből Balassitól József Attiláig (ez alig valamivel több, mint a tankönyv fele), Szovjet írók műveiből, Mai magyar írók műveiből (Darvas Józseftől Zelk Zoltánig), Irodalomelméleti összefoglalás. Az arány tehát erősen eltolódott az élő magyar irodalom felé; a világirodalomból csak Gorkij és Majakovszkij maradt meg, illetve Nexót egy Zsdanov-idézet szorította ki; s a könyv végén a nyelvtani ismereteket irodalomelméleti összefoglaló váltotta fel. A tárgyalás sorrendjében Petőfit ezúttal Vörösmarty előzi meg és Kossuth követi. A Petőfivel foglalkozó tankönyvi fejezet terjedelme tizennégy oldal. Ennek zöme irodalomtörténeti méltatás, pályarajz, mert a könyvben szemelvényként mindössze három Petőfi-vers található: a *Szeptember végén*, az *Egy gondolat bánt engemet...* és *A nép nevében*. Ehhez csatlakozik még Horváth Márton *Lobogónk Petőfi* című tanulmányának egy hosszabb részlete. Érdekes megjegyezni, hogy amíg 1948-ban csak részletet olvastak a tanulók *Az apostol*ból, az ötvenes években az általános iskola nyolcadik osztályában már az egész elbeszélő költeményt kötelező házi olvasmányként kellett feldolgozni.

A harmadik tankönyvet, ami előttem van, az általános iskolában ma is használják. Címe: Magyar irodalmi olvasókönyv az általános iskola 7. osztálya számára. Sokan babáskodtak körülötte. Készült a művelődésiügyi miniszter rendeletére az MM közoktatási főosztálya és az Országos Pedagógiai Intézet irányításával. Aszódi Lászlóné, dr. Horváth Gedeonné, Megyer Szabolcs munkája. Bírálták: – és a kettőspont után még további négy személynév és négy testület neve olvasható. A hetedik kiadás van előttem, tehát a tankönyvet 1966 óta használják. Terjedelme 278 oldal, a szöveg zöme jól olvasható nagybetűs szedés, csak a szemelvények után található tankönyvírói magyarázatokat és feladatokat szedték petíttel. A tankönyv jelentős – látszólag csak formai, valójában tartalmi – újítása, hogy elkülönül benne a tulajdonképpeni tankönyvi rész (mindössze 196 oldal!) és a függelékben található, szabadon választható, ajánlott olvasmányok köre. Visszatért tehát a választhatóság elve, s ez valóban jelentős mértékű tananyagcsökkentést eredményezett. A tankönyvben az olvasásra buzdító néhány idézet után a magyar irodalomnak a kuruc költészet-től Jókaiig terjedő szakaszából talál szemelvényeket a tanuló. (Egyik tankönyv sem „irodalomtörténet”, de a szövegek elrendezésében mindegyik a történetiség elvét követi. Alkalmazása, bármily messzi múltba visszanyúló hagyománya van nálunk

a tankönyvirásban, erősen vitatható.) Vörösmarty után a Petőfivel foglalkozó részt mindössze kétoldalas életrajzi ismertető vezeti be, ezután szemelvények következnek: egy-egy részlet Illyés Petőfi-életrajzából, Teleki Sándor emlékezéséből és Dienes András Petőfi-könyvéből, majd további három, tekintélyt adó idézet Heinétől, Gaucherontól és Tyihonovtól. Kötelező feldolgozásra az alábbi tíz Petőfi-művet közli a tankönyv: *A virágnak megtiltani nem lehet...*, *Alku*, *A téli esték*, *Pató Pál úr*, *A nép nevében*, *Föltámadott a tenger...*, *Egy gondolat bánt engemet...*, Petőfi negyedik levele Arany Jánoshoz, *Reszket a bokor*, *mert...*, *Szeptember végén*. Az ajánlott olvasmányok között további kilenc Petőfi-művet találunk: *Egy estém ott-hon*, *A négyökrös szekér*, *Kutyakaparó*, *Orbán*, *Szabadság, szerelem!*, *A magyar nemes*, *A kutyák dala*, *A farkasok dala*, 1848; valamint egy Petőfiről szóló remek Krúdy-szemelvényt és Bronyiszláv Kezsun *Petőfi szobra Budapesten* című versét (melyet a költő bizonyára nem magyarul írt, pedig a vers alól és a tartalomjegyzékből is hiányzik a fordító neve). Az *apostol* immár nem kötelező olvasmány: bölcs belátás, alig valószínű, hogy a tizenhárom-tizennégy éves gyerekeket valaha is megfogta a mű. Helyette a *Bolond Istókot* kellene „fölfedezni”.

Milyen tanulságokat kínálnak a pusztá terjedelmi arányok, a tankönyvekben szereplő versek körének, a versválasztás szempontjainak egybevetése? (A továbbiakban a tankönyveket rövidítve, első kiadásuk évszámával jelölve idézzük; tehát 1948-as, 1952-es és 1966-os tankönyvről beszélünk.)

Bár az 1948-as és az 1966-os tankönyv között egy-egy szemelvényt Petőfi prózájából, ez a szám kevésnek látszik. Petőfi prózája hangsúlyosabb, érdekesebb, jelentősebb annál, mintsem egyetlen részlettel megelégedhetnénk. 1948-ban a *Pál mester* még a kötelező versek között képviselte Petőfi humorát. Később a Petőfi-kép elkomorult, s az 1966-os tankönyvben is csak az ajánlott olvasmányok között van az *Orbán*. Három Petőfi-verset találunk, amely a három tankönyv közül legalább kettőben szerepel (*Reszket a bokor*, *mert...*, *Föltámadott a tenger...*, *A nép nevében*) és két olyan verse, amelyet mindegyik tankönyv közöl: *Egy gondolat bánt engemet...* és *Szeptember végén*. Furcsa, hogy éppen ez a két vers jutott tankönyvi halhatatlanságra és bizonyult maradandónak tizenhárom-tizennégy éves fiatalok számára: az egyik a közeli halál víziójával, a másik a féltékenységet legyőző, a halálon túl is hű szerelem ígéretével. Aligha valószínű, hogy e költemények valóságos tartalmait meg tudja érteni az általános iskolás diák. (Ezt mutatja egyébként a versek után található kérdések bizonytalankodó megfogalmazása. De erről majd később!)

Meghökkenítő tanulság: bár az 1952-es tankönyv mindössze három Petőfi-verset elemez, s az 1966-os tartalmazza a legtöbb Petőfi-verset és a költőről szóló legtöbb szemelvényt, mégis ma az előbbi hat a leginkább maximalistának s az 1966-os könyv látszik a legkevésbé annak. Az 1950-es években a három vers mellett tíz oldal megtanulandó tankönyvi szöveget talált a diák. Ma tankönyvi szöveg, magyarázat alig terheli a szemelvényeket, a pályarajz mindössze két oldal. Viszont a vers-választás lehetősége most a legtágabb. Kitűnő ötlet *A téli esték*, *A négyökrös szekér*, a *Kutyakaparó* fölvétele a tárgyalható versek jegyzékére. Ugyanakkor ez az a tankönyv, amely az önállóság mellett a legnagyobb felelősséget igényli, amely a diákot a választás igényességére neveli, amely a tanártól alapos felkészülést, tájékozottságot, gondolkodásbeli frissiséget kíván.

Úgy látszik, végre a Petőfiről szóló szemelvények közül is a legillőbbek kerültek a tankönyvbe. Az 1966-os tankönyvben a rövid életrajzot jól egészíti ki az Illyés-szemelvény természetes közvetlensége, jól hat Krúdy humora, és őszinte megilletődést váltanak ki Dienes András sorai. Talán a tekintély-elvet szolgáló és Petőfi világirodalmi értékét deklaráló idézetek helyett kellene meggyőzőbbeket keresni. Meg a Petőfiről szóló lírai vallomások közül kellene frissebbet választani. A pesti Duna-parton álló, romantikus Petőfi-szobrot eszményítő strófák helyett mennyivel hitelesebb például Juhász Ferenc vallomása Ferenczy Béni megrendítő Petőfi-szobráról: „Szabadság törekeny istene, hitünk vérlángú-csillaga, a babérkoszorúra-tipró Bús-keség, a nyitott-ingű, liliomnyakú Tisztaság, a tétovázókra-sújtó sápadt Ököl, a forra-

dalom ágyútüzének tűz-hörgéseiben kicsontosodó szigorú Arc, Homlok, amelynek árnyékaiban népek sirja van . . .”

(*Eszmék*) Milyen eszmerendszer hordozójának láttatja Petőfit az általános iskola? Milyen Petőfi-képet sugároznak a tankönyvekbe emelt szemelvények és a hozzájuk kapcsolódó magyarázatok? Változik-e, s ha igen, milyen irányban változik ez a kép?

Lássunk először egy apró életrajzi adatot. Egy 1947-es tankönyv azt írta Petőfiről: „iparoscsaládból született”. 1948-ban Petőfi „Petrovics István mészáros és egy egyszerű, tanulatlan cseléd lány fia”. 1952-ben az apa „mészárosmester”, az anya „férjhezmenetele előtt mosónő és cseléd lány”. 1966-ban ezt olvassuk: „apja mészáros, majd kocsmáros, anyja férjhezmenetele előtt cseléd lány”, továbbá „a család jó anyagi körülmények között él”. Ahhoz képest, hogy mindössze az életrajz egy apró mozzanatáról van szó, elég sok a bizonytalanság.

A versek, annak ellenére, hogy a könyvek nem irodalomtörténeti munkák, általában időrendben sorakoznak. Ettől még az 1948-as tankönyv sem tér el, amely a műfaji és tematikai csoportosítást helyezi előtérbe (leíró versek, népies költemények, szerelmi versek, forradalmi költemények), mivel ezek a témák és műfajok nagyjában időrendben követik egymást Petőfi költészetében. A történeti megközelítést az 1952-es tankönyv érvényesíti a legkövetkezetesebben már-már irodalomtörténeti kompendiummá redukált szövegével: Petőfi élete cím alatt teljes írói pályaképet rajzol, irodalomtörténeti értékelést nyújt.

Az 1948-as tankönyv a Petőfi-portré két vonását emeli ki. Egyrészt a becsületes szegények és az élőlésködő gazdagok, a nép és az urak ellentétét; másrészt Petőfi költészetének forradalmiságát. Ennek a célnak rendeli alá a tankönyv a szemelvények (pl. a betyárversek) kiválasztását, ezt szolgálja a költő önvallomásából vett idézet („Óh az én életem dúsgazdag volt a sanyarúságban . . .”) és a versekhez fűzött kommentár. Ebben a tankönyvben kap először helyet a „Petőfi a nép költője” megfogalmazás, és itt történik az első kísérlet Petőfi eszméinek aktualizálására. („Ma is vannak emberek, akik a társadalom kérdéseivel nem törődnek, s csak a saját kényelmükre gondolnak. Írjatok egy ilyen ismerősötkről!”)

A ma is értékelhető nyilvánvaló tartalmi pozitívumok mellett azonban a szegény-gazdag ellentét igen elvontan jelentkezik a tankönyvben, s a forradalmiság korszerű tartalma is rejtve marad. A nép fogalmát túlzott általánosságban használja a könyv, Petőfi aktualizálása pedig direkt, már-már sematikus módon történik.

Amit az 1948-as tankönyv a tartalmas és a költő értékelését jól összefoglaló Révai-szövegbe ágyazottan idéz – „Petőfi a népforradalom viharadára”, – azt az 1952-es tankönyv szinte nagybetűkkel a fejezet homlokára írja. A Petőfit tárgyaló rész mottója, *A XIX. század költői* két sora – „Előre hát mind, aki költő, – A néppel tűzön-vízen át!” – itt jelszóvá lesz, s a tankönyvben megrajzolt Petőfi-kép egyetlen uralkodó vonását hangsúlyozza. A tankönyvi szöveg ugyan hivatkozik Arany Jánosra, Ady Endrére, Illyés Gyulára, de a Petőfitől választott idézetek (a *Magyarország*, *A csárda romjai*, a *Levél Várad Antalhoz*, a *Sors, nyiss nekem tért . . .*, *A mágnásokhoz*, a *Nemzeti dal* című költeményekből) mind ezt a „harcos” képet erősítik. A fejezetet Horváth Márton *Lobogóknak Petőfi* c. tanulmányából kiragadott idézet zárja, amelyben „a világirodalom legbátrabb költőjének legmerészebb álmai” és a „nagy vezér”, Rákosi Mátyás neve kerülnek egymás mellé. Ráadásul még egy feladattal is arra buzdít a tankönyv: „Figyeljétek meg Horváth Márton gondolatmenetét, hogy jut el Petőfi korától a mi korunkig, a tanulságok levonásáig.” (A Habsburg Ottóra, Hám érsekre, Mindszentyre való hivatkozáson keresztül . . .)

A terjedelmes fejezet komor és problémátlan képet rajzol a költőről. Hiányzik belőle az utalás Petőfi gazdag humorára, elhallgatja a költői pálya válságos szakaszait. Hol van már a *Pál mester* és az idézet a *Felhők*-ciklusból? Megszépíti Petőfi vándoréletemét (mintha nem ő írta volna a *Deák-pályám* és *A jó tanító* című verseket), meghamisítja a költő és az apa kapcsolatát (a keserű tény, hogy Petrovics a fiát kitagadta, a tankönyv így aposztrofálja: „apja nem tudta anyagilag tovább

támogatni"). Annál többet olvashatunk a fiatal költő „nagy buzgalmáról”, harcias természetéről („ütésre ütéssel válaszolt”), a reakciós kritika egyre fokozódó támadásáról. Természetesen nem állíthatjuk, hogy hiányzott a harc a költő életéből, de Petőfi költészetének erre való poentírozása („csatázik”, „ostorozza”, „követeli”) egyoldalú beállítást, és annak az ideológiai áramlatnak a tankönyvi tükröződése, amely az osztályharc állandó élesedésének teóriáját hirdette.

Az 1962-es tankönyvben az előzőhöz képest meglehetősen kevés a tankönyvi szöveg, az irodalomtörténeti kommentár. A költő életének elmondását, pályája egy-egy fordulatainak bemutatását a tankönyv a klasszikus értékű és kedvcsináló szemelvényekre bízta. A fejezetcím („A néppel tűzön vízen át”) és a mottó („Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek – Az emberiségért valamit!”) dialektikusan kiegészíti egymást, s Petőfi világképének két uralkodó, egymást föltételező eszméjére, népszerűségére és világszabadság-szeretetére utal.

A „tételt” a tankönyv nem didaktikus szöveggel, hanem a versek megválasztásával bizonyítja. A szemelvények egymásutánja hitelesen dokumentálja Petőfi világnézetének főbb vonásait, s az olvasó elé rajzolja azt az eszmei utat, amelyet a költő megtett. Ennek a fejlődésnek a tankönyvi összefoglalóban summázott mozzanatai: 1. a maradiság kritikája (*Pató Pál úr*), 2. jogot követel az elnyomottaknak (*A nép nevében*), 3. a nemzeti forradalomra buzdít (*Föltámadott a tenger...*), 4. a világszabadság kivívását tűzi ki célul (*Egy gondolat bánt engemet...*). Kár, hogy ebbe a tisztán kirajzolódó eszmei-világnézeti képbe nem elég hatásosan illeszkedik – s az összefoglalásból is kimarad – a költőnek a népköltéssel való kapcsolata, Petőfi magánemberi arca, személyes megnyilatkozásai, humora, emberszeretete, boldogságvágya, a barátság és a szerelem motívuma.

(*Módszer*) Az anyag feldolgozásának módszerét tekintve a három tankönyv meglepő rokonságot mutat. A szemelvényeket a költő életpályáját ismertető szöveg vezeti be, majd a szemelvények után a vers keletkezési körülményeit feltáró magyarázatot, valamint különféle kérdéseket és feladatokat találunk. A szemelvényekben előforduló idegen szavakat igen szűkszavú lábjegyzet magyarázza. E didaktikai részek elkülönülését a tipográfia is tükrözi, illetve segíti. A Petőfi-fejezetek didaktikai felépítése azonban a három könyvben csak látszólag azonos. Korábban foglalkoztunk a szemelvények és a tankönyvi szövegrészek különböző arányával és az ebből fakadó tartalmi módosulásokkal, most a feldolgozás információs tartalmának különbözőségére, valamint a kérdés (a verselemzés, az anyagfeldolgozás) eltérő típusaira kell rámutatni.

A legtöbb tárgyi ismeret az 1948-as tankönyvbe épült. Szinte zsúfolt a könyv. Az új ismereteket azonban nem direkt módon közli, hanem kérdések alapján kell többnyire kikövetkeztetni. A közlő és a kérdező anyagrészek nemcsak Petőfire és műveire vonatkoznak, hanem általános irodalomelméleti (műfaji és verstani), valamint nyelvtani ismereteket is érintenek. A Petőfi-fejezetben belül szóba kerülnek a leíró költészet fajtái (zsánerkép, életkép, tájkép), a mottó, az epigramma, a rapszódia fogalma; beszél a tankönyv az időmértékes verselésről és a rím fajtáiról; kérdést találunk a névátvitelre, az indulatszóra, a különféle stíluseszközökre (ellentét, fokozás, hasonlat stb.). A kérdések folyamatosan, tagolatlanul záporoznak a versek után, s csak a feladatokat foglalja pontokba a tankönyv. (Egy-egy szám így is több feladatot jelöl.) A kérdések frissek, játékosak, asszociációs tartalmuk gazdag, a tanulókat cselekvésre serkentik, a tizenhárom-tizennégyéves gyerekek érdeklődésének mindenben megfelelőek. A *Pál mester* után például ezeket a kérdéseket találjuk: „Hogyan váltakozott Pál mester hangulata? Milyen jellegzetes mozdulattal érezteti jó kedvét, s milyennel rossz kedvét? Véleményetek szerint, milyen hibáin kellene változtatnia hősünknek? Mért érezzük úgy, mintha mindegyik versszak ugyanannak a tozszaknak a változata, variációja lenne? Mit akart vajon elérni a költő ezzel a játékos szerkesztéssel? Mondjatok néhány esetet, amikor ti is megfigyeltétek, hogy nevetségessé tesz valakit, ha gyakran ismétli ugyanazokat a szavakat vagy mozdul-

latokat! Adjak találó gúnynevet Pál mesternek! Mondja el valamelyikötök a verset feltett kalappal, és igyekezzék közben minél hívebben utánozni Pál mestert!”

Persze ha már maga a vers ellenáll az általános iskolai szintű megközelítésnek, kérdezni is nehéz rá. Így bizonytalanodik el és válik nehézkessé a fogalmazás, és csúszik általánosságokba a tankönyv, amikor a *Szeptember végén*ről beszél: „Írjátok le, minél színesebben, a költőtől szemlélt szeptembervégi tájat!” (Ominózus dolgozatcím: Az őszi táj. Leírás. Hozzá még Petőfinél is „színesebben”...) „Mire emlékezteti Petőfit ez a koraőszi táj? Melyik szép sorban fogalmazza meg azt a nagy, komoly gondolatot, amely merengése közben támadt benne? Milyen képeket idéz fel képzelete ennek a gondolatnak a hatása alatt?”

Az 1952-es tankönyv főként irodalomtörténeti ismereteket nyújt, azokat is direkt, közlő formában megfogalmazva. Leginkább a művek keletkezési körülményeit részletezi. A kérdések és a feladatok száma megfogyatkozott, a kérdések tartalma és a kérdezős mód megmerevedett, elszürkült. A *Szeptember végén*ben a tankönyv csak a „hangulatot” hajlandó meglátni; *A nép nevében* és az *Egy gonodolatot* prakticista módon közelíti meg („Milyen gyakorlati megoldásokat követel...”, „Mi ez a program?”); a versek stílusával, műfajával kapcsolatos kérdéseket csak kávéskánálal adagolja.

A meglevő, már korábban megszerzett ismeretekkel a kapcsolat megteremtésére az 1948-as tankönyv is törekedett (Petőfit például Berzsenyihez, Adyhoz kötötte). Ezt az elvet következetesen az 1966-os tankönyv valósítja meg. („Soroljátok fel, milyen tájverseit ismeritek Petőfinek!” „5. osztályban olvastátok Arany János *Családi kör* című életképét. Hasonlítsátok össze *A téli estékkel*.” Stb.) Kötődése a tanult anyaghoz oly erős, hogy a tankönyv új információk helyett inkább összefoglaló, rendszerező képet ad Petőfiről. Új ismeretek helyett itt az önálló verselemzés módszere kerül előtérbe, s elsősorban a tanárra hárul a feladat, hogy a tankönyvi kérdésekben kissé mereven alkalmazott tartalmi-formai elemzést étellel töltsé meg, hogy a művek megközelítését hajlékonyan és rugalmasan irányítsa. A tanárnak kell föltárni, hogy mit jelent például *A téli esték*ben a filmszerű ábrázolás. („Az első két versszakban mintha egy filmfelvétel villantaná elénk a falu téli képét...”) És neki kell feloldani a szöveget, ahol a versek mondanivalóját kissé tételelesen közli a tankönyv. Láthatóan már az általános iskola is a korszerű verselemzési módszer kialakítására törekszik, de a tartalom és a forma, a mondanivaló és a kép kapcsolatát feltáró elemzésnek még kissé leegyszerűsített alkalmazását sugallja. („Magyarázzátok meg az első és második versszak mozgalmas természeti képeinek és a költő lelkiállapotának kapcsolatát!” – szólít fel a tankönyv a *Reszket a bokor, mert...* után.)

Az új tankönyvben azt is tapasztalni kell, hogy milyen nehéz jól kérdezni, hogy kérdezni szinte nehezebb, mint válaszolni, hogy jó választ csak jó kérdésre lehet kapni. Az 1948-as tankönyv játékos, dúsan burjánzó, eleven, friss kérdéseit sóhajtjuk vissza, amikor az 1966-os tankönyvben például *A téli esték* után ezeket a után fogalmazott, csikorgó feladatokat találjuk: „1. Mondjátok el, milyen képet idéznek a költő bevezető kérdései? 2. A kép ellentéte a téli falu leírása. a) Kihez hasonlítja ezt a költő? b) Milyen hangulatot árasztanak a téli kép megismerésének lépései? 3. Költői kérdés vizs a kegyetlen téli tájból a barátságos szobai jelenetbe. Meséljétek el ezt a jelenetet!” A kérdések nem elég gondolkodtatók, nem indítanak önállóságra, nem hagynak a válaszadásban variációs lehetőségeket, túlságosan céltudatosak, a képzelet egyetlen irányba lendítik, „lecsontozottak”, egyféle választ várók. Anakronisztikus, „művi” kérdés: „Készítetek felszólalást Petőfi nép- és nemesábrázolásáról!” (Hol kellene ez ügyben felszólalni manapság?) Erőltetett és őszintetlenségre csábító feladat: „Írjátok levelet barátotoknak, melyben közvetlen hangon, őszintén kifejezitek baráti érzelmeiteket!” (Pedig a tankönyvírók bizonyára ismerik Kosztolányi *Házi dolgozatát*...)

(*Stílus*) A kvantitatív tartalomelemzés módszere leginkább a tankönyvek stílusvizsgálatában kamatoztatható. (Lásd erről bővebben Hankiss Elemér: A modern mű-

elemző módszerekről, a verskritikáról és a tankönyvekről. Jelenkor, 1971. 9. sz.) A mennyiségi mutatók, a jelzők, a kulcsszavak előfordulási aránya, a visszatérő stereotíp fordulatok és szókapcsolatok gyakorisága meglepően árulkodnak a tankönyvek szemléletéről, rejtett értékítéletéről, módszeréről, arról a képről, amit tárgyukról – jelen esetben Petőfiről – ki akarnak alakítani. S természetesen vallanak arról a korról, amelyben a tankönyvek megszülettek.

Az 1948-as tankönyv két kulcsszava a „szép” és a „kis”. Itt minduntalan „szép lírai költemény”-ről, „szép sor”-ról, „szép ellentét”-ről, „szép szerelmes levél”-ről, „szép fekvésű kastély”-ről, „szép, barna lány”-ről, „szép forradalmi vers”-ről, sőt „szép csatadal”-ról olvashatunk. Amennyire jók, elevenek a tankönyv kérdései, épp annyira egyhangúak a közlő tankönyvi szövegrészek. Az értékelés jóformán egyetlen jelzője a szép. Az *Egy gondolattal* kapcsolatban háromszor írja le: „szép lírai költemény”, „szép, művészi képek”, „szép látomás”. A szép szinonimái is kedveli a tankönyv. A *Szeptember végén*: „gyönyörű szerelmi költemény”. A *XIX. század költői*: „gyönyörű, szenvedélyes költői szónoklat”. Tíz sorban találjuk ezt a négy jelzőt: „csodálatos napok”, „szép forradalmi vers”, „boldogan ujjongó költemény”, „szép ellentét”. De olvashatunk „csodálatos idők”-ről, „vonzó emberi tulajdonság”-ról, „nagy-nagy szomorúság”-ról, „igazi férfi”-ről is. Ha a szép változatai elfogynak, akkor a felsőfokok következnek: „szebbnél-szebb vers”, „nagyon szép hasonlat”, „nagyon szép szóhalmozás”, „legmélyebb érzés”, „legigazibb vágy”, „legidőszzerűbb”, „legszenvedélyesebb”, „leglágyabb”, „legfenségebb”... Ha pedig nem talál (vagy nem keres) dicsérő jelzőt a könyv, akkor azt írja (egyetlen verssel, a *Pál mesterrel* kapcsolatban): „jellemző költemény”, „jellemző mozzanat”, „jellegzetes mozzulat”, és még egyszer: „jellegzetes mozzulat”.

A könyv másik kedvelt szava a „kis”. „Kis vers”, „kis költemény”, „kis dal” – olvassuk minduntalan. Gyanakszunk: aligha a terjedelmet kifejező jelző lehetett a szó 1948-ban, mert „kis vers” a hatsoros *Szabadság, szerelem!* mottó, „kis vers” a tizenhatsoros *Fürdik a holdvilág*... és „kis vers” a huszonegyesoros *Reszket a bokor, mert*... is. Inkább a becézésnek, a kedveskedésnek, a tetszésnek, végső soron az esztétikai értékelésnek lehetett a kulcsszava 1948-ban. (Később majd ugyanígy változik meg a jelentése és válik divat-szóvá a „nagy”. Az 1952-es tankönyvben már nem terjedelmet jelöl, hanem értékítéletet. Azóta derűre-borúra használjuk: „nagy vers”, „nagy művészet”, „nagy líra”...)

1952-re elkopnak a dicsérő jelzők, megfakul a stílus, Petőfi nem ír már „szép” verseket. A költő minősítésében egy másfajta felsőfok uralkodik el: az igéssel kifejezett dicséret és magasztalás. A „szép” legalább esztétikai ízű jelző volt. Petőfi életrajza most a szentek életrajzához kezd hasonlítani. Példás magaviseletű gyermek, kitűnő tanuló, s talán már a bölcsőben a népért lelkesedik. „Nagyon szeret tanulni...” „Szívesen olvas...” „Itt is nagy buzgalommal...” „Már ekkor kezd írni is...” „Tevékenyen részt vett...” „Ekkor kezdett alaposabban...” „Élénken érdeklődött...” – olvassuk a gyerek-Petőfiről. Ennek a túlzó, deklarativ dicséretnek árulkodó határozószava a „már” („Már ekkor...”), leleplező kötőszava az „is” („Itt is...”). Később a harcos vonások erősödnek meg az arcképen, s csak úgy pattognak a képmény, súlyos igék: „vallotta”, „harcol”, „ostorozza”, „követeli”, „követelte”, „hirdette”, „kereste”, „meglátta”, „üdvözölte”, „kifejti”, „tudta” (többször is), „leleplezte”, „az egyetlen helyes következtetést vont le”, „nyíltan fenyegette”... Pár oldalon ennyi eufémizmus! – Az 1962-es tankönyv Petőfi költészetében főként a népforradalmár hitét hangsúlyozza; ezért amilyen kulcsszó volt négy évvel korábban a „szép”, most épp olyan gyakran írja le a tankönyv a „nép” szót. Hat sorban – különféle szókapcsolatban – hatszor fordul elő: „népszerűség”, „a nép hangja”, „népdal”, „a nép élete”, „a nép”, „népi költészet”.

Ha az 1966-os tankönyv stílusára valami jellemző, akkor az a dísztelenség, a puritán egyszerűség. Szükszavúan közli a versekkel kapcsolatos tudnivalókat. Következtetései egyirányúak; mondatait „ezért”, „tehát”, „mert” kötőszavakkal vezeti be. Említettük, hogy az anyagfeldolgozás lehetséges módszerei közül a műelemzést ál-

litja előtérbe. Amíg az 1952-es könyv például a *Szeptember végén* feldolgozása során minden figyelmet a hangulatra koncentrált (a vers után álló négy kérdésben hatszor írja le a hangulat szót), addig az 1966-os könyv már teljes magától értetődéssel használja ezeket a fogalmakat: kép, hatás, hang, mondanivaló. Azonban amilyen örvendetes a műközpontú irodalomoktatás behatolása az általános iskolába, épp annyira veszélyes a tartalom és a forma egységében történő elemzésnek valamiféle mechanikus alkalmazása. Sajnos az 1966-os tankönyv erre a veszélyre is figyelmeztet. Ugyanis megszületett két szó, a mondanivaló és a kép, és a tankönyv a műelemzés „egyedül üdvözítő” kulcsszavává teszi őket. Szó van ugyan a könyvben a költemények műfajáról, ritmusáról, a versbeli stílusesszközökről, de az elmaradhatatlan, visszatérő megállapítás (vagy kérdés) ez: „Mondanivalóját...” „A vers legfőbb mondanivalója...” „A képek a költő lelkiállapotához kapcsolódnak...” „Az első kép...” „A második kép...” Sőt kép a négyzetben: „Az első kép feikiáltása elutasítja a lassú halál gondolatát, amelyet a költő képekben, hasonlatokban állít elének.” Aligha kétséges, hogy a versnek van mondanivalója, mondandója, divatosabb szóval: üzenete, s az is nyilvánvaló, hogy a legfontosabb költői-nyelvi eszköz a kép. Az irodalmi mű azonban e két „szempont” alkalmazásánál gazdagabb, árnyaltabb megközelítést kíván. Az is aggodalomra ad okot, hogy a tankönyvben sehol nem leljük a költői kép természetének, minémiségének a kifejtését, valamint a költői képalkotás lehetséges formáinak, változatainak a megmutatását. Félő, ha a versekkel kapcsolatban leggyakrabban leírt két szó – mondanivaló, kép – leegyszerűsített tartalma és mechanikus összekapcsolása súlykolódik a tudatba, csak a költészettel kapcsolatos előítéletek száma szaporodik.

(*Szemléltetés*) Képet mindhárom tankönyvben találunk. Az 1948-asban Szentgyörgyi Kornél hat rajza látható: az egyik a költő kiskörösi szülőházát ábrázolja, a másik az erdődi „várat”, a többi négy: versek mellé készített gyenge illusztráció, ezeken a költő alakja is fel-feltűnik suta, színpadias beállításban. Az 1952-es tankönyv mindössze két rajzot közöl: a költő arcképét és művei orosz nyelvű kiadásának a címlapját. Bár a könyv fél ívnyi mélynyomó mellékletet is tartalmaz, a költő arcképét vonalas rajzban mutatja be. Az 1966-os könyv kitűnő grafikust kapott, Würtz Ádámot. A gyerekkönyvek kiváló illusztrátora ezúttal a technikai kötöttségeket is legyőzte: vonalas, fekete-fehér, egész oldalas, igényes, érzékeny illusztrációt készített négy Petőfi-vershez, továbbá megrajzolta a költő szülőházát és arcképét. Amennyire örvendetes a tankönyvekben a Petőfi-versek mellett az illusztrációs anyag egyre színvonalasabbá válása, épp annyira csüggesztő, hogy a tankönyvek sorozatosan lemondanak az egyetlen hiteles – és már hosszú évek óta ismert – Petőfi-arckép közléséről. A tankönyvek dicséretes házi feladatra buzdítják a tanulókat: készítsetek térképet Petőfi nyomában címmel, de eltitkolják, hogy birtokunkban van a költő arcvonásait hitelesen őrző daguerrotípija. A gyenge minőségű átrajzolásoknál, a naiv és gyermeteg stilizációknál még az is jobb volna, ha a tankönyvek semmiféle Petőfi-arcképet nem közölnének. Akkor még bízni lehetne, hogy a tanár talán megmutatja Kisfaludi Stróbl Zsigmond gyalogló Petőfi-szobrának vagy Ferenczy Béni remek Petőfi-szobrának fotómásolatát. „Ő, ez a szobor – írja Juhász Ferenc Ferenczy Béni alkotásáról – legalább annyit mond el alkotójáról is, mint Petőfiről, mert csak az tudja ilyen döbbenetes igazsággal és pontossággal, ilyen csodálatos megértéssel és szeretettel megformálni a költőt, akiben a szabadság olyan hite él, és olyan gyönyörű mámore az emberiségnek, mint Petőfié.”

Mindhárom tankönyv beszél Petőfi és a népköltészet kapcsolatáról, megzenésített Petőfi-versekről, arról, hogy Petőfi számos költeménye népdallá vált. 1948-ban a tankönyv még biztatta a diákot a *Belordultam a konyhára*... után. „Énekeljétek el ezt a kis dalt!” 1966 óta már csak az irodalomtörténeti tényt közli a könyv: Az *Alku* „Petőfi egyik legnépszerűbb, a nép körében szinte népdalként elterjedt dala.” S azt, hogy a megzenésített, dallammal bíró Petőfi-verseket az iskolában, az osztályban, együttesen énekelni is lehetne, gondosan elhallgatja. Persze hogyan is ismerné meg a diák ezeket a dallamokat, ha a tankönyv nem közöl kottát.

(Következtetés) Az iskola nem tudományt tanít, de tudományosan megalapozott ismereteket. A tankönyv nem szaktudományi alkotás, hanem ismeretterjesztő mű. Ebből származik legfőbb sajátossága. A tankönyv nem laboratórium, nem tudományos műhely, nem kísérletezési eszköz, a tankönyv nem akar új felfedezéseket tenni. Nyíltan vállalja a fáziseltolódást a szaktudománytól. Irodalmi tankönyv és irodalomtudomány szükségszerű aszinkronitásban van egymással.

Ha ebből a nézőpontból közelítünk a három tankönyvhöz, egyszerre lehetünk elégedettek és elégedetlenek. Bár az 1948-as tankönyv „nem tud” Illyés Gyula nagyszerű Petőfi-könyvéről (a tanulmány 1936-ban jelent meg először!), de bőven idéz Révai József időtálló Petőfi-értékeléséből. Az 1952-es tankönyv, igaz, legfőbb orákulummá Horváth Mártont lépteti elő, de a szövegbe szövi már Illyést. Az 1966-os tankönyv hivatkozik a legszélesebb körű Petőfi-irodalomra. A *Szeptember végén*-nel kapcsolatban Kosztolányit idézi, hosszabb szemelvényt közöl Illyés Gyulától, Hatvany dokumentum-gyűjteményéből veszi át Teleki Sándor emlékezését, s tud Dienes András könyvéről, *A legendák Petőfijéről*. E tankönyv módszerében, az anyag feldolgozásában is a korszerű irodalomszemléletet, a műközpontúságot igyekszik követni.

Aligha mondható hát e könyvekről, hogy elmaradtak koruktól, hogy idejétmúlt megállapításokat közölnek a költőről. Ellenkezőleg. Amiben dicsérni kellene őket, abban vétkesek. Ami látszólagos erényük, abból fakad gyengeségük. Mert a tankönyvnek nemcsak arra kell ügyelni, hogy ne maradjon el korától, hanem arra is, hogy ne vegyen át megemésztetlen ismereteket. A tankönyv erénye lehet a kellő távolságtartás éppúgy, mint a korszerűség. Nevek és megállapítások, amelyek nem állják ki az idő próbáját, éppúgy veszélyeztetik a tankönyv értékét, mint a rég megcáfolt tévedések balzsamozása.

E tankönyvek hibája nem konzervativizmusukból, hanem túlzott és rosszul értelmezett „korszerűségükből” fakad. Révai József Petőfi-értékelése ma is helytálló. De azon a serénységen, amellyel az 1949-ben elmondott Horváth Márton-beszédet a tankönyv már 1952-ben szövegébe illesztette (illetve hogy még 1955-ben is őrizte), ma már csodálkozunk. E túlzott aktualitásból származik e tankönyvben az egész Petőfi-portré elrajzolása, a költő szavait háttérbe szorító kommentátori hang, a versek prakticista megközelítése. A tanulságok óvatosságra intenek más tekintetben is. Amennyire helyes ma a műközpontú irodalomszemlélet alkalmazása az iskolai irodalomoktatásban, épp annyira veszélyes lehet néhány műelemző szakkifejezés neofita buzgóságból fakadó átvétele és tankönyvi használata.

Úgy látszik, egy iskolai tankönyv is bír azzal az erénnyel, hogy tükrözze korát, hogy „fölmutassa... maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”.

De nem lehet elmarasztalóbb egy tankönyvre, mint ha azt mondják róla: csupán korának pillanatnyi viszonyait tükrözte.

A Petőfi-kép tankönyvről tankönyvre szükségképpen változik, módosul. De a kommentár hangja sosem nyomhatja el Petőfi szavát. Az alkalmazkodás az időhöz sosem lehet akkora, hogy elhomályosítsa a költő igazát, ami a legrosszabb tankönyvből is megmarad, amit a legjobb tankönyv is csak alázattal szolgálhat.

KORTÁRSÁK PETŐFIRŐL

Kiegészítő sajtóadalekok Endrődi: *Petőfi napjai*
és Hatvany: *Igy élt Petőfi* című műveihez

a) „PETŐFI NAPJAI”

1911-ben a Petőfi Könyvtár c. sorozat egyik köteteként jelent meg Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849* c. összeállítása. Azóta ez a mű nélkülözhetetlen forrása és segédeszköze a Petőfi-kutatásoknak. Bevezetőjét a költő életrajzának neves szerzője, Ferenczi Zoltán írta, s ebben megállapította, hogy „Magában foglalja ez a kötet kritikai és bibliográfiai pontossággal mindazt, ami a nagy költő rövid élet-ideje alatt *tőle* és *rőla* az egykorú magyar lapokban megjelent... Közli a költő minden, életében megjelent költeményének, egyéb műveinek, bárminő kis cikkének és minden rávonatkozó közleménynek pontos bibliográfiai adatát, ugyanakkor közli az összes rávonatkozó egykorú bírálatokat, azokat a kisebb cikkeket, melyekkel a költő a napi élet harcaiban részt vett, a hozzá és ellene írt verseket, úgy, hogy az olvasó szinte benne él a negyvenes évek irodalmi levegőjében és csetepatéiban, melyeknek középpontja Petőfi és művei voltak.”

Egyéb irodalomtörténeti tanulmányaim során azonban tapasztaltam, hogy Endrődi nagyszerű könyve mégis hiányos: az alábbi egykorú híradásokat olyan hirlapokban és folyóiratokban találtam (kivéve a *Világból* átvett néhány közleményt), amelyeket Endrődi is átvizsgált anyagának gyűjtésekor, tehát műve még az általa megjelölt forrásanyag felhasználása szempontjából sem teljes. Ha pedig hozzávesszük még azt is, hogy Endrődi Petőfi korának nem is minden sajtótermékét nézte át (pl. a *Világot* vagy az *Órangyalt*, nem említi továbbá forrásjegyzékében a *Jelenkort*, az *Esti Lapokat*, vagy a *Munkások Újsága* címűeket, bár anyagának egy részét ezekből vette, de talán nem tervszerű kutatás eredményeképpen), nyilvánvalóvá válik, hogy Endrődi alapvetően fontos művének kiegészítése a Petőfi-kutatások egyik sürgős feladata.¹

Az alábbi – minden tervszerűség nélkül gyűjtött és szinte véletlenül felbukkant – adalekok egyik érdekessége az, hogy nagyobb részük Petőfi 1848-as szerepléséhez fűződik. Úgy látszik, ezen a téren még vannak további fehér foltok. Az egyik érdekes sajtóhír pedig fényt vet Petőfi és a *Nemzeti dal* nagy népszerűségének vidéki megnyilvánulásaira. Ez a békési hír arra hívja fel a figyelmet, hogy Petőfi vidéki fogadtatásának felkutatása még különösen sok tennivalót igényel. (Pl. a vidéki lapok gondos tanulmányozását is.)

Az alábbi sajtóadalekok egy része inkább csak szaktudományos érdekű; vannak azonban közöttük, amelyeknek a megismerése a nagyközönség számára is érdekes és hasznos lehet. Endrődi könyvének szisztémája és rendje szerint közöljük őket.

1843

Július 19. Világ. A „Hiriapi kalászkok” között: „Az Athenaeum II. kötetének 1. füzeté is megjelent... Költemény van három: *Halálvágy* Petőfi Sándortól, *Tavaszi rügyek* Somorjay Károlytól, *Mentség* Laukától.”

Október 14. Világ. A „Fővárosi hírek s események” között: „Megjelent szinte a „Magyar Életképek” II. kötetének III. füzeté; tartalma: *Az utolsó Korondi Szabó* Richardtól, *Természet szava* (ballada) Jámbor Páltól, *A váltó* (beszély) Ney Ferencről, *Az utolsó alamizsna* (román) Petőfitől.”

Október 21. Világ. A „Fővárosi hírek és események” között: „Egy német napilapunk ismerteti a Magyar Életképek II. kötetének III. füzetét, s benne 4 novelláról ír, holott ezek közül az egyik ballada, a másik románc.” (Az utóbbi Petőfi verse: *Az utolsó alamizsna.*)

1844

Június 1. Világ. A „Fővárosi hírek s események” között: „A napokban megjelent mint Hartleben Konrad A. sajátja a Kisfaludy Társaságtól megindított s kiadott *Külföldi Regénytár* XXIV. kötete. Tartalma *Robinhood* című angol regénynek II. része. Írta James György, fordította Petőfi. Ezen kötetrel a gyűjtemény be van fejezve.” (A továbbiakban közli, hogy a következő év júniusában megindul majd az „Új külföldi regénytár” első füzeté.)

November 30. Honderű. 22. sz. 358. l.: „Szépirodalom. Beöthy., Czuczor G., Gaál J., Garay J., b. Jósika, Kovács P., Nagy I., Tóth L., Vachot S., Petőfi, Vörösmarty M. urak és alulírt szövetségbe léptek, „Szépek könyve” című almanach alapítására, mely honi elmeművek jobbjából fűzve a korszaki ízlés tisztult pompájában leendő kiállítva, s megnyitja hölgykép-sorát azon nevesb szellemeknek, kik nemzeti átváltozásunk történetében a polgárnői erény és tökély jeles rendébe emelék magukat. A vállalkozó egyesület testvéri őszinteséggel nyitja meg könyvét a szépirodalom képviselőinek, kik azt lelkes műveikkel gazdagítani hajlandók; tisztelettel kérve, hogy kézírataikat február végéig bérmentesen alulírtához (Szarka utca B. Forray ház) juttatni szíveskedjenek. – Pesten, őszutó 21. 1844. Kuthy Lajos mk. szerkesztő”²

December. Honi Irodalmi Hirdető. II. évf. 1844. 11. sz. A novemberben megjelent könyvek között: „Petőfi Sándor versei, 1842–1844. 12 r. Budán, 1844. A magyar kir. Egyetem betűivel. (Eggenberger J. és fiai bizományában.) 192 lap, velinen, bor. fűzve 1 f. 12 kr.”

1845

November 18. Honderű. 1845. II. k. 20. sz. 399. l.: „Ugyanazon lap³ azt írja, hogy egyik „legjelesebb magyar költő” a tollat szuronnyal cserélte fel s katonává lőn. Mondják, e költő-bajnok vagy bajnokköltő más nem, mint Petőfi.”

November 26. Nemzeti Újság, 775. l.: A „Vegyes újdonságok” között: „Petőfy (!) Sándort barátai és tisztelői maradandó becsű emlékek kívánnak meglepni.”

November 28. Nemzeti Újság. 762. l.: „A pesti lapok egymás után kürtölgetik, hogy Petőfy (!) Sándor fáklyás zenével tiszteltetett meg Pesten, s csak az a kár, hogy egyúttal nem szónokolatnak neki, s le nem írják az egész menetet is: hol kezdődött és hol végződött. Pedig dehogy csináltak, dehogy csináltak – legfőbb is csak papíroson csináltak, ha csináltak, mint már egyszer említettük. De ha ezen mindentudó fáklyás zenészek hirdetői néhánynak akaratát valóságnak veszik, ám legyen nekik az ő hitük szerint. Mi legalább azt tartjuk, hogy az ily ráfogott megtiszteltetésekre lehetetlen az illetőnek el nem szégyenülnie, – pedig Petőfy (!) azt tőlünk meg nem érdemlé.”

1847

November 14. Magyar Szépirodalmi Szemle. 20. sz. 318. l.: Közli az Unio c. zsebkönyv folytatólagos bírálatát, s ebben többek között ezt is: „A verses részt Kemény, Mentovich, Pap Endre, Petőfi és Riskó költeményei emelik.” (Később részletezi a Petőfi-verseket, ez Endrődi munkájában megjelent.)

1848

Március 17. Társalkodó. 11. sz. 82. l.: Közli a Pest város közönsége által választott „a teendők iránt intézkedő választmány” határozatát a polgárőrség számának emeléséről. Az aláírások: Rottenbiller Leopold elnök, Klauzál Gábor, Nyáry Pál, Eggressy, Irinyi József, Staffenberger István, Molnár György, Irányi Dániel, Vasváry

Pál, Petőfy (!) Sándor, Tóth Gáspár, Gyurkovits Máté, Kacs Kovics Lajos. „Kelt Pesten 1848. mart. ho 15-én.”

Március 18. Pesti Hírlap. 2. sz. 229. l.: Ismerteti a 17-i eseményeket. „Visszatérve a kivilágításra: megjegyzést érdemel, hogy a nádori lak, Mátyás palotája is ki volt világítva, mi mások nem szokott lenni... Emich Gusztáv könyvkereskedése előtt Petőfi Sándor költőnk transzparent képe életnagyságban, alatta egy sajtó képe s ezen felírás: „Szabadság, béke, egyetértés” igen sok nézőt vont egybe.”

Március 19. Pesti Hírlap. 3. sz. 234. l.: (Tévesen március 18-i jelzéssel.) Közli „a választmány megszorított tagjainak mostani névsorát.” Petőfi Sándor ezen a névsoron is szerepel. (A választmánynak most „Központi Közcseudi Választmány” a neve.)

Az Endrődiben közölt márc. 18-i hirdetés Petőfi verseinek új, népszerű kiadásáról ebben a számban is megjelent a 242. oldalon.

Március 24. Pesti Hírlap. 8. sz. 252. l.: „Pest követi által az országgyűlésről leküldött sajtótörvényjavaslat tegnap d. u. 3 órakor a város tanácstermében tartott közgyűlésben rendkívül ingerültséget idézett elő. A temérdek hallgatóság, mely még a szomszéd termeket, előcsarnokokat, sőt a felvezető lépcsőzeteket is elfoglalta, még felolvasás közben, tehát tárgyalás előtt, zajosan kívánta azon javaslatnak a Szabadság teréni megégetését. – Szóltak a tárgyhoz Irinyi, Pulszky, Petőfi, Irányi, Egressi G., Farkas János, Vasvári, Nyári Pál és Klauzál.”

Ugyanazon szám 253. oldala beszámol Pest megye márc. 21-i közgyűléséről, amelyen többek között elhatározták: „2. A nemzeti őrségnek felszólítás és szabad hozzájárulás útján az egész megyében azonnali felállítás rendeltetik. 3. E nemzetőrségnek alakítása és rendezése, nemkülönben a törvényes rend és csend fönntartása figyelemmel Nyáry Pál rendes elnökle és Patay József, Klauzál Gábor alelnökle alatt... (44 név) honpolgárok (köztük Petőfi is) azon hozzáadással bíznak meg, hogy amennyiben a körülmények a tagok szaporítását igényelnék, azt önmagok eszközölnék.”

Március 31. Pesti Hírlap. 151. sz. 279. l.: Közli, hogy „Sajtó alatt van »A pesti forradalom története« c. mű. Írta: Kléh István.” Majd így folytatja: „Magyar Mihály könyvtára is »A magyar forradalom napjai« című munkát adand ki e napokban, arcképekkel, melyek a mozgalom élén állott fiatal hazafiakat, mint Petőfit, Jókait, Vasvárit, Bulyovszkit s többeket híven találva adandják vissza. A szöveget többen írják, mindnyájan szemtanúk. Ára igen olcsó, s az arcképek külön is kaphatók lesznek.”

Április 2. Pesti Hírlap. 17. sz. 297. l.: A lap tudósítást közöl arról, hogy Békés megyében, Szarvason március 23-án lelkes gyűlésen fogadták el a 12 pontot. Este a szarvasi, komlósi, gyomai és tarcasai küldöttek Csabára érkeztek s ott közös vacsorán vettek részt. „Az öröm s lelkesedés minden arcra sugárzott – folytatja a tudósító –, s csak azt sajnáltuk, hogy Petőfy (!) »Nemzeti dalát«, nem tudván rá alkalmas dallamot (melodiát), nem zengedeztethetjük, de ezen is segített Csaba városának lelkes elnöke, mondván, miképp ő szerzett erre egy melódiát, ha úgy tetszik, fogadjuk el azt, míg Pestről megkapnók az eredetét; mely a dal tartalmát minden árnyalatában kifejezvé, közlekedéssel fogadtatott, s az egész vendégereg rögtön betanulta, s midőn e sorokat veendi, már alkalmasint több helységekben zengedez, s melyre gyermekeinket is iskolákban kívánjuk megtaníttatni. A hideg bölcsnek, ki lenézőleg mosolyogná lelkesedésünket, mi bölcseségét nem irigyeljük.”

Április 3. Pesti Hírlap. 18. sz. 290. l.: „Pest ápr. 2-án. A népgyűlés, mely márc. 31-én a Múzeum téren és a lapok 16. számában megjelent proklamáció meghallása végett összegyűlt, számra és lelkesedésre nézve felülmúlt minden eddigieket, keveset s csak hozzávetőleg mondván – jelen volt mintegy 15 000 ember. Hölgyek is nagy számmal. – Nyáry Pál örömet fejez ki azon, hogy a haza e komoly pillanatában szép számú egyéneit látja azon elemnek, mely XIX. század óriási gyermekét, a magyar

ipart pártolja. Petőfi olvasá fel a proklamáció magyar, Irányi pedig annak német szövegét. A nép lelkes felkiáltással kísérte mindkét felolvasást.”

Június 6. Pesti Hírlap. 75. sz. 518. l. Folyóíratszemle: „Életképek nem jobb, mint ez előtt, s ez a legnagyobb dicséret, mit róla mondhatunk. Két szerkesztője: Jókai és Petőfi, a márc. 15-i pesti mozgalom fővezetői. A lap minden belletrisztikai lapjaink közt legérdekesebb. Különösen emelik az Életképek becsét Petőfinek versei, melyek kizárólag ott jelennek meg.”

b) „ÍGY ÉLT PETŐFI”

Hatvany Lajos 1955-ben megjelent öt kötetnyi, gazdag tartalmú könyve tulajdonképpen Endrődi könyvét folytatja: Petőfi kortársainak a halott költőről írt, folyóiratokban, önálló kötetekben megjelent, vagy a levéltárakban fellelhető emlékezéseit tartalmazza. Gyűjteménye természetesen még kevésbé lehet teljes, mint Endrődié. Mindenképpen érdemes a még itt-ott előbukkanó újabb dokumentumokat kiegészítésként közzétenni. A következőkben a Hatvany-könyv jellegét, szerkezetét, anyagközlő módszerét követve ilyenekből közlünk néhányat. Ezek sem tervszerű gyűjtés, hanem ugyancsak másirányú kutatómunka során bukkantak elő. Mindegyik Petőfi életének utolsó mozzanataival kapcsolatos.

Petőfi Vizaknán

Stummer György

Adatok az 1849-i hadjáratról.
(Honvédek könyve. III. k. Pest
1861. 71. l.)

„Mire visszajöttem, mintegy 10 nap múlva, már Bem hadseregét Vizaknán leltem. 1849. febr. 2-án reggel hadgyakorlaton valánk. Ezen alkalommal láttam Bem tábornoki tisztjei között Petőfy (!) S. költőnk is lovon, honvédszázados egyenruhában. Később hallottam barátaimtól verseket énekelni a vizaknai csatáról, állítólag Petőfytól: »Vizaknától Dévágig négy napig dörgött az ágyú...“⁴

Három-négy nappal a segesvári ütközet előtt⁵

Bárá Schleinitz Vilmosné, Toldalagi Róza

Sorsunk, 1942. nov.–dec. 657. l.

„E háborús időkből két érdemes személy maradt meg máig jól emlékezetemben. Anastasius Grün és Petőfi. Mindketten nálunk voltak elszállásolva. Grün mint aulista, tizennégy bajtársával, fantasztikus kalábriai egyenruhában – sötét kabát, háromszínű övvel –, szinte mind vidám, mókás fiatalemberek. Grün volt a legidősebb, és valamennyien különbség nélkül bátor harcosok és általános tisztelet tárgyai voltak. Petőfi a segesvári ütközet előtt – ahol elesett – három vagy négy nappal nálunk volt ebéden. Szintén érdekes ember. Attiláját katonátlanul nyitva hordta, le-türt inggalért, hosszú haját viselt, tömpe orra volt, arca nem volt magyaros. Nagyon élénken és vidámul viselkedett, szegény sejtellemmel sem bírt róla, hogy olyan közel van halála.”

Petőfi utolsó estéjéről

Pécsi Figyelő, 1897. júl. 30.

„Holnap, júl. 30-án éppen 48 éve annak, hogy a segesvári ütközet előtti estén, Székely-Keresztúron báró Gamerra Gusztáv akkori térparancsnoknál vacsorázott és halt meg Bem tábornok és hadsegéde, Petőfi Sándor.⁶ Az egész vacsora alatt igen komor, szótalan s gondolatokba merült volt, mintha érezte volna közelgő halálát. Reggel rövid, de érzékeny búcsúzás után visszautazott a táborba. Petőfi kezét csókolta az akkor menyecske bárónénak, aki most egy éve ülte meg férjével aranymenyegzőjét. A báróné kérte, hogy a biztosan bekövetkező csatában óvja meg életét, mint a nemzet közkincsét. Gamerra báró lekísérte vendégeit Héjasfalváig, s válás közben ismételte neje kérelmét. Az ütközet megtörtént, s Bem estére Gamerráékhoz menekült – mint ismeretes – a költő nem élkül. Itt rejtve tartották négy napig, mikor is a bá-

rő házigazda saját fogatán küldte a hős tábornagyot Vásárhelyre. A nemes báróné maig is kegyelettel gondol legnagyobb lírikusunk kézcsókjára, férjével együtt, aki külön koszorúval megy a segesvári Petőfi-ünnepélyre.”

Petőfi halála

Hergler Antal

(Honvédek Könyve, II. k. 134–36. l. Pest, 1861.)

„Ezután a tábornok két 6 fontos és három fontos ágyút ránk bízván, Petőfi Sándor és Zeik Domokos törzstisztek kíséretében a balszárnyról eltávozott. Délután két óráig az idő minden megemlíthető esemény nélkül telt el, midőn nagy sokaságú kozák s két üteg ágyú balszárnnyunkra élénk tüzelést kezdett. Ezt látván, Bem rögtön mellettünk termett, s helytállni buzdított. Azután a golyók zápora között rossz lován elindult az ellenállást megszemlélni. Útjában hirtelen hat kozák vette körül, s már el is fogta, midőn három főtiszt, név szerint Petőfi Sándor, Zeik Domokos és gróf Lázár Béla őt nélkülözvén, keresni indult. Ezek az öreg úr kellemetlen helyzetét csakhamar felismerték, s hozzá vágattak. Az öreg úr addig lovagló korbáccsal védte magát. Két pisztolylövés történt a megtámadás első percében, s fájdalom, egyik Petőfit terítette földre.⁷ Zeik és Lázár tigrisként rohantak a kozákokra. Zeiknek sikerült az egyik muszka fejét lecsapni, mire négy kozák Zeikre rontott, azt az alkalmat felhasználta Lázár s a még Bem mellett maradt egyetlen kozákot levágta, s a tábornokot megmentette. Zeik Domokos pedig védte magát a négy kozák ellen, s a vitéz honvéd le is terített még kettőt közülük, de ezalatt annyi sebet kapott, hogy tökéletesen kimerült, s így történt, hogy kardját az egyik kozák felé dobván, s dacára annak, hogy egy odaérkezett volt muszka törzstiszt magyarul néven szólította őt, biztosítván, hogy ha föladja magát, semmi bántódása nem leend. pisztolyt rántott elő, s ezt e szavakkal: »Rám, míg élek, nem teszi kezét«, saját szájába sütötte...

... Így lett július 31-e a magyar szabadság egyik legszomorúbb napja, melyen lángeszű költőjét (Petőfit) s legbátrabb katonáját (Zeik Domokost) veszítette el a haza. Azért csudálva olvasom némelyek állítását, hogy Petőfit a segesvári csata után látták, mert ő ott esett el gr. Lázár Béla közelében, ki bizonyoságot is tehet erről. Ó, bár ne volna igaz! Hisz Petőfiért jó szívvel hazudnánk, szívesen elengednénk azt is, ha csel miatt vetette volna le magát a lórul, mit arról feltenni nem lehet, ki személyes bátorságát annyiszor bebizonyította, s ki oly elszántsággal rohant a tábornok megszabadítására.”

Jegyzetek

1. A kötetből teljesen hiányoznak az egykorú német sajtóviasshang adatai. Ezek 1844-től 1846-ig terjedő anyagát Kiss József összegyűjtötte és közölte *Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban 1844–1846. c. tanulmányában*. (L. a *Tanulmányok Petőfiről* c. kötet 91–133. lapjain. Ak. Kiadó 1962. It. Kvtár 9.) Munkája közben Kiss József is talált néhány magyar sajtóadaleköt, amelyek kimaradtak a *Petőfi napjaiból*, s ezeket jegyzeteiben közölte.

Endrődi összeállításának egyéb fogyatékoságai is vannak. Kisebb tévedésekre, sajtó- és időrendi hibákra, téves értelmezésekre a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár által Petőfi születésének 150. évfordulója tiszteletére megjelentetett hasonmás-kiadás függeléként közölt „Helyreigazítások, adatkiegészítések” c. fejezete hívja fel a figyelmet. A kimaradt sajtóadalekötök, szövegek pótlására azonban ez a kiadvány nem vállalkozott.

2. Az ügyről l. bővebbet Kolta Ferenc: *Adatok a „Szépek Könyve” történetéhez* c. dolgozatában. Kny. a Pécsi Pedagógiai Főiskola 1958–59. évkönyvéből. 65–71. l.

3. Az utalás az *Ungar* c. lapra vonatkozik.

4. A vers kezdősorai pontosan:

Négy nap dörgött az ágyú
Vizakna s Déva közt.

5. Az emlékiratot R. Berde Mária ismertette a Sorsunk jelzett számában. Az idézett részt a német nyelvű eredeti másolatából készített fordításában közölte. Petőfi ruhájának

leírása egyébként nagyon valószínűvé teszi a visszaemlékezés hitelességét. A költő őrnagyi rangját csak július 29-én kapta vissza Bemtől, tehát – több téves visszaemlékezéssel ellentétben – Marosvásárhelyen még nem hordhatott egyenruhát. A „katonátlanul” nyitva hordott atilla is valóban jellemző volt 2–4 nappal eltűnése előtt. Petőfi egyébként július 22-én késő este érkezett Marosvásárhelyre, onnan 23-án már tovább ment, majd július 28-án ismét oda tért vissza. 29-én kapta vissza az őrnagyi rangot, 30-án pedig elindult Bemmel Székelykeresztúrra.

6. Nem felel meg a valóságnak. Ma már bizonyított tény, hogy Petőfi július 30-án 2–3 óra között valóban a térparancsnoknál ebédelt, vacsoraidőben azonban Vargha Zsigmondéknál volt. Este 11 órakor betért a Szakáll-korcsmában mulatozó tisztársak közé, s valószínűleg ott is tartózkodott reggelig, amíg az ébresztőt nem fújták. A kézcsoók is alighanem kitalálás, a századvégi Petőfi-kultusz egyik izetlen megnyilvánulása. – Gammerra Gusztáv visszaemlékezései egyébként is megbízhatatlanok. (Vö.: Hatvany V. kötet 496. lapján Lázár Ádám közleményét és Hatvany hozzáfűzött magyarázatait.)

7. Íme: a Petőfi haláláról elterjedt tévedések és hamisítások egyik érdekes, mások által tudtommal nem említett változata. Ilyen szempontból érdekes ez a valótlan-ságot tartalmazó visszaemlékezés.

PETŐFI NYOMÁBAN 1844-BEN

Kardos István szalkszentmártoni naplójegyzetei

Vaskos borítékot hozott a posta, feladója Szigetszentmiklós szent embere, a csaknem nyolcvanéves Kincse Józsi bácsi, Bajcsy-Zsilinszky Endre barátja, a Történelmi Emlékbizottság 1942-es szentmiklói szervezője, a helyi falumúzeum alapítója. Szóval ma is a község lelke, legjobb ismerője szülőfaluja múltjának. Levelében küldi Kardos István múlt századi szigetszentmiklói tanító naplójának másolatát, aki 1846-tól több mint negyven éven át töltötte a tudományt a miklósi diákok fejébe, és az elszállt évtizedek hétköznapijait gondosan összeírta „Az én családom” című kéziratába. A naplót természetesen Józsi bácsi kerítette meg a dedunokától, aki ma is gondosan őrzi, a miklósiak számára kedves eseményekről Csiba Jolán tanárnő készített másolatot. Idézzük hát az 1844-es dunavecsei napok feljegyzéseit.

„Pünkösöd napján mi sz. mártóniak, úgy mint Végh Ferencz, Nyikos Péter s Kovács István káplánok és én a legatussal, Fördös Károllyal összejövetelt rendeztünk a Vadas pusztán levő vendéglőben a Dunavecseiekkel, kik is ezek voltak: Balla István tanító káplán, Szűcs János rektor, Oláh Károly preceptor, hozván magukkal a már akkor hírre kapott költőt és a Pesti Divatlap szerkesztőjét, Petőfi Sándort, kinek atyja Petrovics István Dunavecsén mészáros volt. Mulattunk, ettünk, ittunk, muzsikáltattunk. Majd aztán daloltunk, s mikor a többek között daloltunk ezt a nótát: „Hát nekem már vigasztalást mi sem ad! Bánatomban le kell innom magamat! stb., Petőfi azt mondta: ezt a dalt ő szerezte! Én felelém. „Nem! mert azt Pönögei Kis Pál írta!” „Hiszen – mondá ő – én vagyok az! Ez az én irodalmi álnevem!” Így ismerkedtem meg Petőfivel, kinek atyja 1844-ik év őszén Sz. mártónba került lakni, s itt volt vendéglős és mészáros. Petőfi néhány hétre kijött Sz(alkszent) mártónba, s itt írogatott buzgóan és hűségesen úgy éjjel is fönn volt. Az iskolaudvart csak egy deszkakerítés választotta el a vendéglőtől, s ezen ő alkonyat tájon majd mindennap átlépett hozzánk, tanítókhoz beszélgetni vagy egypár preferáncz kártyapartiet játszani. A mi munkát írt, azt impurumban átadta nekünk olvasás végett. Itt írta – amint emlékszem – „Hóhérkötele” (!) című regényét, azután „Zöld Marcz”, „Tigris és Hiéna” című színművét és számos sok verseit, melyek részint a „Pesti Divatlapban” jelentek meg, részint a censura miatt asztalfiókjába tétettek le, – mint az „Örült” és a „papokról írt legenda” stb. – Innen Sz(alkszent) mártónból rándult át Kunszentmiklóstra, hol öccse, Pista székálló legény volt, és a hol a fiatalság Bankós Károly vezérlete alatt bankettet rendezett számára, – a mely alkalommal rögtönözve írt a K. Sz. Miklósi fiatalsághoz egy költeményt, mely így kezdődik: „Fáj az én jobbkezem véghetetlen!” Szentmártonban rendezte eddigi verseit, melyeket sajtó alá velem íratott le s jutalmul a nyomtatványból egy példánt ajándékozott nekem. Maig sajnálom, hogy valamellyik töllem kölcsönözni szokott olvasó rossz akarata miatt töllem elveszett a becses munka!”

Ezután szétvált a költő üstökösi és Kardos István preceptor polgári szorgalmú pályája. Kardos 1845 augusztusában mutatkozott be énektudásával a szentmiklói református templomban, a következő évben meg is hívták kántortanítónak. „1846-ik év tavaszán lelkészünk... hírül hozta nekem, miszerint a szigetszentmiklósiak fiútanítóul kéri mostani leánytanítójukat, Balla Lajost, engem pedig ennek helyébe leánytanítóul.” Ettől kezdve Kardos élete Szigetszentmiklóshoz kötődött. Naplójában felfigyel a franciaországi változásokra, de a Csepel-szigeten minden csendes.

„Mi, jámbor falusi nép csendes együgyűségben folytattuk munkánkat... Azonban öcsém, a ki akkor Pesten lakott, március 15-ike után tudósított engemet, hogy nagy mozgalom van Pesteni A plakátokat és proklamációkat is kiküldte! Én már akkor az exáment megadtam, s a következő vásárvasárnapon begyalogoltam Pestre, hogy személyesen győződhessem meg a dolgok mibenléte felől...” Ekkor, március 20-án látta utoljára Petőfit. „És 1848-ik év március 15-ike után való vasárnapon találkoztam vele utoljára, akkor, mikor a megyeházánál tartott polgári gyűlésen Vasvári, Jókai, Perczel és mások társaságában szónokolt, és amikor Keglevich gróf a pozsonyi diétáról kiküldetve hírüladta, hogy V.-ik Ferdinánd király a nemzet kívánságát megadta, és első magyar miniszterelnökkül Batthyányi Lajos grófot kinevezte.”

Petőfi szalkszentmártoni naplójáról tudunk meg tehát a legtöbbet a Kardos napló soraiból. A Kardos Istvánnak oly emlékezetes első találkozásra május 26-án került sor. Csabony, Kisvadas, Nagyvadas, és Szalkpuszta tartozott Szalkszentmártonhoz, a csárda tehát az egyik vadasi pusztán állhatott. Az első találkozás anekdotikusan kedves eseménye Kardos és Petőfi vitája, hogy ki is szerezte az énekelt dalt, melyet a naplóíró emlékezetből, kis pontatlansággal idéz, az 1843 július-augusztusában keletkezett vers kezdősora: „Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad...” A költő népszerűségére jellemző, hogy egy évvel a megírása után már énekeltek a verset. Kinek a dallamára vajon? Petőfi Pákh Alberthez írt levele nyomán már Ferenczi Zoltán nagy életrajza emlegeti, hogy a költő április 15-e után ment haza, és mintegy két hónapot töltött csendes nyugalomban, erről a pünkösdi kirándulásról Kardos feljegyzéseiben olvasunk először. Hitelesek Kardos további sorai is. Dienes szép könyvében, A legendák Petőfijé-ben olvashatjuk a szalkszentmártoni idős Kanász Mihály (70 éves!) elbeszélését 1955-ből, aki így emlékezett öregapja meséire: „Mondta öregapám, hogy a gyerekeket szerető Petőfi. A korcsma ott volt az iskola mellett, amikor a gyerekek kijöttek az iskolából, ... csak Sándor bácsinak szólították.”

Valóban ezekben a hetekben, 1845 június-júliusában íródott a Zöld Marci, mivel július 24-én már a Nemzeti Színház bírálóbizottsága elé került, azonban, mint Mezösi Károly felfigyelt rá, mintegy három hét alatt írta Petőfi a színművet (és nem négy nap alatt, mint Egressy Ákos emlegette), így tudósít ugyanis az Életképek melléklete, az Irodalmi Őr is. Láthatta Kardos kéziratban a Legendát is, (ő „papoknak írt legenda” címen emlegeti) a preferánszózó tanítók meglepődve hallgathatták, hogy „Bár eddig is már a pokol fele,

Sőt több felénél, pappal van tele.”

1845-ös keletkezésű Egressy Gábor híres szavaló-darabja, Az örült is, Horváth János november-decemberi keletkezésűnek tartja. Július 24-én látogatta meg öccsét és Bankós Károly barátját, itt írja Petőfi a Kardostól is emlegetett Búcsú Kun-Szentmiklóstól című verset. Naplóírónk azonban fejből idéz, mert a második versszak kezdődik így: „Fáj az én jobbkezem szára / véghetetlen, ...” Mint eddig sem az emlékezetből idézett sorok kis zökkenőit, hibáit figyeltük, a Tigris és hiéna dráma keletkezését is 1845 november-december havára helyezi a kutatás, a naplóíró azonban még akkor is Szalkszentmártonban élt, mivel Sütő Lajos szigetszentmiklósi tanító és kántor az 1845-ös augusztusi bemutatkozó éneklés után azt üzenve: „De bíz ő ... már csak kitölti az évet, s aztán biztos lehetek, hogy ott leánytanítóul meg leszek választva”.

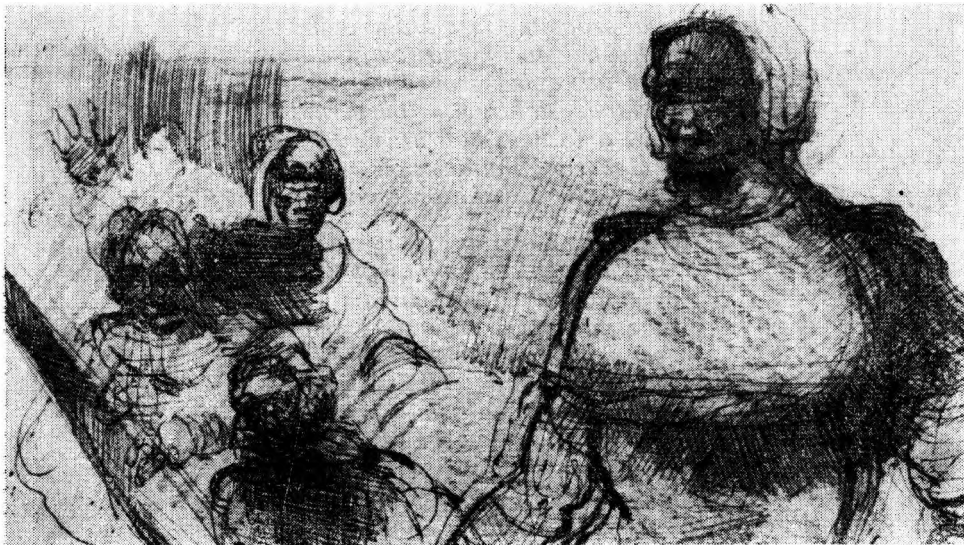
A dráma alkotása közben a téli hónapokban is ugyanúgy átléphetett a költő a tanítókhöz a szomszédba beszélgetni, vagy „egy parthie preferansz”-ra ...

Teljesen új adatot örökít meg Kardos István, amikor a Versek (II.) szerkesztését biztosan a szalkszentmártoni nyárhoz köti, ezt irodalomtudományunk inkább csak feltételezte eddig. Újdonság az is, hogy a nyomdai példányt Kardos István másolta Petőfi számára. Ezért is korholja „valamellyik tőle kölcsönözni szokott olvasó rossz akaratát” -, mivel kedves emlékét „a nyomtatványból egy példánt” nem adták vissza. Hiába, habent sua fata libelli ...

Önmagukban is érdemesek Kardos szerény Petőfi-emlékei a közzétételre. A szalkszentmártoni preceptor azonban hazafiúságra is nevelődött Petőfi közelében. Végigküzdötte a szabadságharc csatáit, majd visszalopakodott a szigetre miklósi iskolá-

jába. Balla Lajos honvéd-tanítótársa azonban még bujkált, mert egy svars-gelb tiszt-tartó fel akarta adni. Némi vesztegetés után ez elmaradt. Kardos István a Bach-kor némaságában a Vasárnapi Újság 1854. évfolyamába írt írásával a Csepel-sziget honfoglaláskori múltját ismerteti. Idézi Anonymus Sepel lovászát, aki a szigeten Árpád ménesét legeltette „ismerték eleink... a legelő táp-erejét” mert „hazánk legrosszabb vidékéről került marhák és lovak is, szemlátomást fölüdülnek, és más vidéken szebb ló és szarvasmarha alig terem, mint e szigeten.” Naplóirónk a Laki-hegyet teszi meg a fejedelem – Árpád – Csepel-szigeti szálláshelyének: „nem engedte azt a gondviselés egészen a feledékenység sírjába dűlni: hanem föltartá a nemzedéknél annak emlékhelyét. Ugyanis, a sziget fölő részén, a nagy Duna ághoz közel, ... hol a lakok épültek, van egy fölemelkedett domb, mellynek keleti és déli részén szőlőtőke sorok fekszenek, hol a szigeten a legjobb borok teremnek, annyira, hogy a pesti korcsmárosok sokszor hegyibor helyett árulják. E domb neve az ott épült lakokról mainapig Laki hegy.”

Igy emlékeztette a kor magyar újságolvasóját Kardos István a honalapító Árpádra, (– bár tudálékosan jelölve meg a fejedelmi törzs sátoztábor helyét –) emlékhelyet emlegetve a honfoglalás harcait idézte. Az olvasó akár az akkori közelmúlt, a szabadságharc harcaira is gondolhatott. Naplójában pedig hűségesen feljegyezte a szalkszentmártoni esték emlékét, közös nótázást, beszélgetéseket, a Versek II. kötete sajtó alá másolását. Kardos István ekkor ennél többet nem is tchett.

Gyakran látom

Kiskörös emlékkönyvébe

Gyakran látom Öt, gyolcs párnáját,
melyen szövi jövendőnk álmát,
alvó fejét, a göndör fürtök
tekete fényét, – virágkürtök
fújták hírét a bölcsőhelyen,
hogy kotródjon a köd, félelem.
Homlokán egy csillag jelezte:
száz év született meg egyszerre, –
s szlovákból a legmagyarabbnak:
Ő, hogy kimondja majd: rab nem vagy!

Gyakram látom, karjával szálldos
főköttös Mária-anyjához,
s amint néz, – több az a szavaknál,
ajka szögletén forr a dac már.
Bölcsőhelyén mi most úgy állunk,
mint ott, ama három királyok, –
s tudván: földrengés várta jöttét,
mert a korhadt hon itt hörgött még.
Szülőházának ablakából
látott már láthatatlan távol,

Gyakran csapong csókra sóhajton,
szerelemben, de vele megy Danton.
Fejét mellére téve, ébred,
s bordák közé zárt csöpp szívével
veri az első ritmust, érted
szabadság, hogy célođ elérjed.
S a császári sas tekete árnya,
mintha máris vállára szállna,
tollászkodik, s elhagyja fészket,
hogy kiszívja lázadó vérét.

Gyakran látom az álomképet,
s daróc-palástban látlak téged
Szilveszter, elitelt reménység,
mely benne mindig összeégtél.
Most nézi: valóság-e álma,
s ébredés-e hosszú halála,
hogy csíkos paraszt-ingecskében
a küszöbünkre visszatérjen, –
védelmedben, huszadik század,
ha minden országban föltámad.

PÁNDI PÁL: „KÍSÉRTETJÁRÁS” MAGYARORSZÁGON

A régebben is hangoztatott igazság, miszerint egy mű, egy írói pálya, egy kor irodalma nagyon bonyolultan tükrözi a valóságot, csak az utóbbi idők gyakorlatában válik megvalósuló-megvalósított igazsággá. Ennek oka – többek közt – az eszmetörténet jelentőségének elismerése.

Pándi Pál legújabb könyvében az utópista szocialista és kommunista eszmék – általa választott műszóval: az új-szociális eszmék jelentkezését és elterjedését vizsgálja. A szó szoros értelmében véve könyve nem nevezhető eszmetörténetnek, hiszen nem a reformkor eszméinek összességét vizsgálja, különösképpen nem egyforma hangsúllyal. Könyve mégis ehhez az új ághoz, az „irodalmi eszmetörténethez” tartozik, amelynek nyilván joga van egy-egy korszak vallási, filozófiai, erkölcsi stb. eszméi és az ezeket szolgáló intézmények együttes vizsgálata helyett akár egyetlen egyet is kiválasztani, s annak történetére koncentrálni. Sőt, az általános eszmetörténet csak az ilyenfajta munkák után írható meg.

A kétkötetes mű első fele az új-szociális eszmék különböző jelentőségű, jellegű, súlyú stb. jelentkezését veszi számba. Megismerjük, hogy a napilapok hiranyagában, naplókban, útirajzokban stb. milyen anyagot találhatott a kor embere az új-szociális eszmékről, vagy azok szerzőiről-híveiről. A feldolgozott anyag ez első rétegéhez tartoznak azok a cikkek, amelyek az új-szociális eszméket, szerzőik elméleteit, munkáit ismertetik, akár közvetlen, akár közvetett forrásokból.

Erre a dokumentum-anyagra természetesen szükség van. Elsősorban azért, hogy kiderüljön: már majdnem megszületésük pillanatában mennyi utalás történt hazánkban az új-szociális eszmékre. De azért is, mert Pándinak egyik tételle lesz, amikor „az új-szociális eszmék legmagasabbrendű jelentkezése”-t, „Petőfi művé”-t vizsgálja, hogy ezek „láthatatlanul” is jelen vannak Petőfi műveiben; azaz: ott bujkálnak a kor többi eszméinek társaságában, s még akkor is sugározzák a maguk hatását, amikor az egzaktan kevésbé igazolható.

De már az első kötet sem csak dokumentáció. Pándi, könyve elejétől, igen finom és differenciált elemzésekkel szolgál olvasóinak. Rousseau eszméi, a felvilágosodás vonatkozó tanításai, a francia forradalom nagyjainak elvi megnyilatkozásai, az „aranykor”-irodalom, majd a népi demokratizmus, a plebejus forradalmiság – mind tartalmaznak olyan elvi szálakat, amelyek egyfelől hasonlítanak az új-szociális eszmékre, és amelyeket – másfelől – úgy különböztet meg ezektől, hogy együtt-élésüket, együtt-jelentkezésüket, sőt, egybemosódottságukat is érzékelteti. A már eddig sem egyszerű képletet tovább bonyolítja, hogy az új-szociális eszmék sem egységesek. Gondoljunk csak Saint Simon-tól vagy Sismonditól kezdve Owenre, Lamennais-re, Cabet-re, Louis Blanc-ra, Fourier-re, Weitlingre stb. A nagyon differenciált elemzésekre azonban még további tényezők készítetik, amelyeknek a legteljesebb mértékben eleget is tesz. Ezen eszmék ui. fejlettebb társadalmi viszonyok között jöttek létre. Hazai jelentkezésüket, annak hatását – mind a híryanag kiválogatásában, mind az eszmékhez való különböző jellegű és előjelű viszonyokban – alapvetően meghatározta és befolyásolta az ország elmaradottsága és nemzeti önállótlanága. Az adott korban azonban nemcsak ezek az eszmék élnek, hatnak és működnek, de a speciális magyar (továbbá nemegyszer: erdélyi) viszonyokból kinövő eszmék is. A szöveget, amit Pándi úgy fejt szét, hogy egységben is marad, aminek összetevő szálait úgy követi nyomon, hogy az egésznek a „színét” se a nyomkereső szenvedély, se a más színek iránti vakság ne módosítsa – láthatjuk, igen bonyolult. Ezeknek a differenciált elemzését csak hallatlanul éles szemmel lehet így megvalósítani. Igaz, Pándi nem mutatja meg tényszerűen az új-szociális eszmék pontos arányát a reformkor eszme-szövetében, de sohasem tűnteti fel arányán és jelentőségén túlinak. A tényszerű arány megmutatása kizárólag az egész eszmehálózat elénkállításával volna csak lehetséges – tehát egy tényleges eszmetörténetben –, így meg kell, de Pándi elemzéseinek érdeme, hogy meg is lehet elégednünk annak a hangsúlyozásával, miszerint az új-szociális eszmék nem kizárólagosak, nem is a legnagyobb hatást kiváltók a kor eszme-térképén.

A tudós-Pándi vállalkozásának eredményét azzal is érzékeltethetjük, hogy az elég apró betűvel, eléggé sűrűn szedett kétkötetes munkában talán csak egy-két helyen vehetjük észre az elemzés elnagyoltságát, s igazán csak egy-két esetben marasztalhatnánk el „belelátással” vagy extrapolációval. Az első kötet pompás elemzései közül is talán az „Elvek és utak” fejezet (Széchenyi és Kossuth vitájáról, a centralistákról és Kemény Zsigmondról) emelkedik ki. A legérdekesebb talán a Kemény-részlet, talán épp azért, mert ez a kemény probléma több szempontból is napirenden van. Hogy Kemény Zsigmond életműve valóban a különböző nézetek egyik ütközőpontja, vagy csak az érzelmi viszonyulásoké, majd idővel nyilvánvaló lesz. Ám ha e fejezet-rész némely tétele a vitázó érveket ki is hívja, vitathatatlan: Pándi igen differenciált Kemény-magyarázatát-értelmezését már nem lehet az ezutáni vitákban mellőzni.

A „Kísértettjárás” Magyarországón alcíme. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. Ennek második kötete vizsgálja Petőfi pályájának legjelentősebb szakaszait, azokat, amelyek Pándi 1961-es monográfiájának időhatára után következnek. Noha a fülszöveg is figyelmeztet: „nem a tiz éve megjelent Petőfi monográfia folytatása” a Petőfiről szóló rész, az olvasó dilemma elé kerül, elfogadhatja-e ezt. Hiszen e kétkötetes mű egészét felfoghatja, mint a régi Petőfi-pályakép folytatását. Ha így, akkor az első kötetet a második előkészítőjének tekinthetjük, mert abból az szűrhető le, hogy Petőfi pályája 1845 utáni szakaszának eszméi vezérfonalát az új-szociális eszmék többfajta és különböző jellegű hatása, érvényre juttatása adja. „Sok magyar kortársától eltérően Petőfi nem pusztán rezonált az új-szociális gondolatokra, hanem adaptálva fogadta be azokat, azaz átférfalva-integrálva az új eszméket a magyar viszonyok között kialakított világképbe, világképéhez. Hazai tapasztalatai, plebejus következetessége dolgozták a sajátjává ezeket a gondolatokat, s az új eszmék hozzájárultak világképe alakulásához.” Az új-szociális eszmék – Pándi szavával élve – olyan „eszméi közeg”-et alkottak, amely fogalmak közül több (pl. épp az „emberiség” és „szabadság”) „jelen van a versben akkor is, ha közvetlenül konkrétan nem is ad hírt magáról”. Sőt: kitűnő valóságérzéke következtében, Petőfi forradalmiságában sok olyan vonást vehetünk észre, amely az új-szociális eszmék meghaladását jelenti, különösen azok „utópista” jövő-képét, valamint az „általános boldogsághoz” elvezető út naivitásait illetően. Petőfi nem „átvette” az új-szociális eszméket, azok nem „hatottak” rá – de akár közvetlen, akár közvetett, akár „láthatatlan érintkezéssel” belejátszottak – több más mellett – a plebejus forradalmár Petőfi eszméiségének kialakulásába, kiteljesedésébe. Pándi műelemzésekkel igazolja mindezt, melyek zöme valóban kitűnő. Az egyes műveket mindig a maguk társadalmi-történelmi-eszméi konkrétságában elemzi; a „mű és a kor konkrét összefüggései között” értelmezi az egyes művek egészét éppúgy, mint azok részleteit. Kitűnő példa erre az *Egy gondolat bánt engemet* elemzése.

Természetesen mégsem állítható határozottan, hogy e munka – akárcsak második kötete – a 61-es Petőfi-monográfia folytatása lenne. Egy monográfiában nyilván más szempont is helyet kapna, pl. a *Felhők* elemzésében, mint az, hogy az egyes darabok miként rejtik magukban a kibontakozó forradalmi eszmék csírait, köztük épp az új-szociális eszméiséggel rokon csírákat. Ugyanakkor ez a második kötet mégis több, mint hogy pusztán az „Új-szociális eszmék Petőfi költészetében” címet viselhetné joggal. Nagyon sok helyen – anélkül, hogy kimondaná – még alkotáslélektani elemekre is utal, azokat is figyelembe veszi. Az időben egymáshoz közel írt verseket összefüggve elemzi, felvázolja a konkrét időszak politikai-társadalmi-élettrajzi helyzetét, és felvillantja az eszmék-érzelmek-indulatok gomolygását, s különböző lecsapódásait a művekben; és mivel a lecsapódások konkrét egyedi okait is fellelhetjük, alkotáslélektani kérdésekkel is szembenézhetünk.

Pándi romantika-megítélésével a korszak néhány kutatója nyilván vitatkozni fog. Most csak annyit említsünk ebben az összefüggésben, hogy némely vers elemzésében, úgy látszik, mégsem lenne mellőzhető a romantika jelenlétének vizsgálata. Pándi még *Az apostolt* sem tartja teljesen romantikus műnek; nyilván összefüggésben azzal, hogy az új-szociális eszmék bizonyos, és Petőfinél alapvetően meglévő „környezetben”,

azaz: „a valóságra törő emelkedésben” – a romantikusságot lebontó erőként funkcionálnak. A *Világosságot!* című versben is (de pl. *A magyar politikusokhoz*-ban is) minden valószínűség szerint nagyobb szerepe van a romantikának, mintsem az, hogy „intonációja romantikus”. Pándi általában nem vizsgálja, hogy épp Petőfinél, épp az általa kitűnően differenciált és mélységes mélyekig megmutatott eszme-hálózatban milyen szál a romantikáé, hogy az általa kitűnően bemutatott eszme-funkcionálások között épp a romantikusság milyen funkciót tölt be. Ez a szál kétségkívül hiányzik Pándi Petőfi-elemzéseiből. Természetesen nem hiányozna akkor, ha nemcsak a könyv végén, de a konkrét elemzések kapcsán is ejtene szót a problémáról, s ekkor, a gondolatmenetbe funkcionálisan beépítve kapnánk meg véleményét e kérdésben.

A „*Kisértetjárás*” Magyarországon több szempontból jelentős mű. A reformkort és a Petőfi életművét feldolgozó munkák között elfoglalandó magas helye mellett, több hasznos, felhasználható tanulságot kínál mai helyzetünknek. Mindenekelőtt: mai eszmeiségünknek egyik jelentős forrását hazai hagyományunkká is avatja. Ez a forrás immáron nem egy-két külön-külön korai érdeklődésének tartható, miként azt hazai köztudatunk vélte-vélhette. Petőfi pályájának vezérfonalát elemezve pedig a végső konklúziók levonásában oly tanulsággal szolgál, amely napjaink egyik akár lappangó, akár nyílt vitájához szól hozzá. Az aszkétikus és a humanista forradalmár megkülönböztetése, sőt az utóbbi jelentőségének hangsúlyozása végeredményben nemcsak a Petőfi-kép pontos rajza számára fontos. Igaz, és még a magukat humanista forradalmároknak valló aszkétikus forradalmárok számára is meggondolandó igazság, hogy „az aszkéta forradalmár... monopolizálja magát a forradalmiságot”. Aki pedig a forradalmiságot monopolizálja, nagyon közel kerül ahhoz, hogy másnak – esetleg sohasem birtokolt – monopóliumokat osszon ki, s ezáltal még távolabb kerül a humanista forradalmártól, aki „nem veszti szem elől a forradalmi elv és cselekvés emberközpontúságát, s ezt az emberi centrumot képes összekapcsolni a forradalmi tettel és gondolattal”. S vajon nem igazak-e, és nem megszívlelendők-e – felszólító módba áttéve – épp ma, amit Pándi Pál Petőfiről mond: „Ő a forradalmiság értelmét az élet kiteljesedésében látta egy olyan helyzetben, amelyben jelen voltak az aszkétikus-forradalmárra keseredés feltételei és ösztönzői is. Petőfi a diszharmóniakon, konfrontációkon keresztül érvényesülő harmónia hirdetője, halhatatlan megszállottja volt.”

Tekintettel arra, hogy az irodalmi köztudatban, vagy annak egy részében divatos manapság Petőfi művészetéről kissé lekicsinylő módon nyilatkozni – szívesen olvastuk volna a Petőfi verseit elemző részek között több olyan rész-elemzést, mely az irodalomelmélet eredményeit bővebben használja fel. Ezenkívül a középiskolai oktatás számára is sokkal közvetlenebbül hasznosítható eredményt adhatott volna, miként azt Király István Ady-könyve kapcsán láthatjuk.

A könyv igen nagy lépés, igen nagy eredmény a magyar irodalomtudományban, a Petőfi-kutatásban. Számunkra kétségkívül a forradalmár-Petőfi a legfontosabb, márpedig ez az arc sohasem nézett ilyen tisztán ránk, mint Pándi Pál könyvéből. (*Magvető Kiadó*).

BÉCSY TAMÁS

FEKETE SÁNDOR KÉT PETŐFI-KÖNYVE

A Petőfi-évfordulóra megjelent vagy megjelenő új művek szerzői között többször találkoztunk Fekete Sándor nevével. Időben először a Móra Kiadó új sorozatában jelent meg *Így élt a szabadságharc költője* c. ifjúságnak szóló életrajzi műve, majd nyomban ezután az Akadémiai Kiadó Irodalomtörténeti Füzetek sorában (77. sz.) egy rendkívül eredeti, a Petőfi-kutatásban alighanem gyorsan jelentőssé váló tanulmánya *Petőfi romantikájának forrásai*-ról. Mindkét mű igen rokonszenvesen közelíti meg témáját; az ifjúsági életrajz minden romantizálást nélkülöző puritán hitelességgel, a tanulmány pedig az utólagos koncepciók visszavetítésének gyakorlatát mellőzve, egy szigorúan tényalapú vizsgálódási elv alkalmazásával.

Fekete korábbi Petőfi-könyvének (*Petőfi, a vándorszínész*) fonalán jutott azoknak a tényeknek és adatoknak a birtokába, melyek arra készítették, hogy Petőfi romantikájának kérdésében – ha nem is perújítást – kiegészítést kezdeményezzen. Jelen tanulmánya a korábbi folytatása, de nem azonos céllal. Ott Petőfi színészi tehetségének „rehabilitálása” volt az elsőrendű szándék; emellett az is, hogy a vándorszínész-élmények személyiség- és világnézetformáló jelentőségére rámutasson. Ez utóbbi cél vezeti most is, de most az e korszakban kapott, eddig alig-alig vagy észre sem vett *dráma-irodalmi hatásokat* vizsgálja. Rámutat két tényezőre, melyek a korábbi irodalomtörténeti kutatások eredményeit ebben a tekintetben tartósan korlátozták. Egyrészt, hogy a hatásvizsgálatok mindig a „nagy nevekből” indultak ki, mert méltó ihletőnek csak ezeket tartották (pl. Shakespeare-t, Byront, Hugót, Vörösmartyt – Horváth János), s így szükségképpen figyelmen kívül maradt vagy elmellőztetett egy sor nem elsővonalbeli, de a korban föltétlenül jelenlévő romantikus jelenség (szerző, mű, eszme); – másrészt korlátozta Petőfi romantikájának „érdemleges elemzésé”-t a romantika kérdésében volt (meglévő?) tartózkodás. „... a romantikát nem lehet a beteges álmodozás vagy kivált az ellenforradalmi megriadás szinonimájának felfogni” – írja Fekete, látszólag fölöslegesen, hisz a szocialista irodalomtudományban teljesen közkeletű a romantika reakciós és haladó vonulatának, irreális és lázadó tendenciáinak megkülönböztetése, s általában differenciált, nemzeti jellegre is tekintő szemlélete. A megjegyzés – bár további finomítás nélkül szintén egyoldalú – mégsem fölösleges; ugyanis ha konkrét elemzésekre, értékelésekre kerül sor, jelentős íróinkat általában mentesítjük a romantika „gyanújától”, egyéb rájuk jellemző vonásokban oldva fel ilyen vagy olyan romantikájukat. Mindez elsősorban arra az egyszerűsített képre vonatkozik, melyet az iskolai oktatás alakít ki a köztudatban; eszerint mindössze két szerzője van irodalmunknak, aki kapcsolódik a romantikához: Vörösmarty és Jókai. – Fekete Sándor joggal teszi föl, hogy „a világirodalom hatásai 1839 és 1843 között elsősorban vagy legalábbis jelentős mértékben a színpad közvetítésével érték költőnket”, lévén ez az időszak „színészvágyai, vándorszínészi kalandozásai”-nak ideje. Közismert, hogy Petőfit „a színpad... elemi hatással vonzotta, szinte magához rántotta”, hogy vándorszínészi élete – vitathatatlan! – formailag „maga volt a romantika”, s hogy a színpad ebben az időben nálunk maradéktalanul a romantika színpada volt. De nemcsak a „nagy” romantikáé (Schilleré, Hugoé és társaiké), éppenséggel „a harmincas évek pesti, aszódi és selmeci színpadairól általában nem e kiváló szerzők hangja szólt a nézőkhöz, hanem egészen másoké, sőt szavuk még később sem válik uralkodóvá színpadjainkon”, még a 40-es évek első felében sem a fehértvári, kecskeméti, pozsonyi, debreceni stb. szintársulatok műsorán. Logikus kényszer tehát a kérdésfeltevés: mit láthatott, hallhatott az 1844 nyaráig terjedő öt-hat évben Petőfi az általa oly nagy vonzalommal követett színpadon, mi ragadta meg, s az hogyan épült be elsajátítva, áthasonlítva, megszüntetve-megtartva eszmevilágába, költői művébe? Fekete Sándor ezt nyomozza.

Nagyon reálisnak és termékenynek tartjuk azt az alapelvét, miszerint „nem a nagy nevekből, hanem az *életrajz tényeiből* kell kiindulni” (kiemelés tőlem, F. H.) E tények alapján válaszol a kérdésre, hogy mit hallhatott az ifjú költő „Thália papjaitól”. Az akkor oly divatos Kotzebue, Raupach, Holtei érzelmes-híg szomorújátékai

és kevésbé érdemtelen vígjátékai mellett Schiller 1–2 drámájának (és esztétikai, színészeti fejtegetésének), a francia romantikus dráma akkor legnépszerűbb szerzőinek, Scribe-nek és főképp Dumas-nak a hatásjeleit vizsgálja, találja. Nagyon különböző mélységgel és érvénnyel, ahogy ez várható is. Fekete nem „értékeli” a hatásokat, inkább csak kimutat bizonyos érintkezéseket. Nem rémül el a szentségtöréstől, hogy Petőfit – bárminő – kapcsolatba hozza pl. az elrettentő például szolgáló Kotzebuéval, vagy a ma sommásan megvetett Dumas-val. Felismeri ugyanis, hogy a napi élet közegében jelen lévő tényezőkkel az érintkezés nem utólagos értékrosták rendje szerint, hanem az életfolyamat primér válogatatlanságában történik; nem a forrásokkal kívánja minősíteni a hatást, a hatást befogadót. Így alkalmunk van követni egy-egy találó fogalmazás, tipikus helyzet, eszmeiforgács, vagy akár egy társadalomerkölcsi álláspont fonálán, hogy miképp ragadhat meg egy zseniális szellemet nála sokkal alacsonyabbrendű alkotók valamilyen „terméke”, s hogy mivé válnak ezek aztán a szuverén eszmerendszer és alkotórendszer egészében. A folyamat természetesen nem kevésbé érdekes (sőt!) akkor sem, ha egyenrangú forrásból indul ki (pl. Schillertől), csakhogy ezek Fekete tanulmányában – már ismertek lévén – kevés helyet kapnak.

Könnyen érdekességhajhászóvá válhatott volna ez a munka, épp a meglepő kapcsolatok pikantériája miatt; tán lesznek is, akik ilyesféle aggályt jeleznek majd. Úgy véljük azonban, hogy Feketét megóvta ettől az az irodalomtörténeti alaposság, filológiai gondosság, mellyel vizsgálataiban eljár. Pl. a tényeket, adatokat szinte aggályosan „osztályozza”, apróra elkülönítve azokat a műveket, melyeket biztosan (játszott benne, fordította, írt róla), s melyeket valószínűsíthetően (társulat játszotta, utal rá, könyvtárában megtalálták) ismert Petőfi. Perdöntő érvei inkább csak az előbbiekre támaszkodnak. Körültekintő bizonyításaiban megőrzi a tények tisztetét, szinte sehol nem váltja fel a beleérző hevület „érzelmi hitele”, vagy egy – szubjektíve akár tisztességes – postkoncepció kényszere. Következtetéseit illetően tán egy ponton merülhet fel kétely: a Scribe-fejezet kapcsán. Annyiban, hogy vajon Bolingbroke herceg tirádája a sajtó hatalmáról, valóban játszhatott-e oly fontos szerepet Petőfi sajtószabadság-eszméjének kiformalódásában, ahogy Fekete „ábrázolja”. (A republikánus eszmék édestestvére ez.) Bizonyítása itt kicsit lazább, mint egyebütt, s ezért is támad kétség: nem következtet-e túl? A Schiller-drámák hatás-elemzésében viszont épp ellenkezően – kevesebbet mond, kevesebbre következtet, mint várni lehetne. Igaz, főképp a *Haramiák* hatásának kérdése nem novum, föltehetően mégis van oly jelentős (a társadalmi igazságtalanságok ellen lázadó grófi útonálló és a betyár-hősök, meg a többi társadalomból „kivonuló” hős kapcsolata), hogy gazdagabb elemzése ebbe az összefüggésbe beletartozott volna. A munka egészét az a ritka tudósi erény jellemzi, hogy bizonyításaiban, következtetéseiben szigorú, adatokkal és tényekkel alapozott és mindig *élvezetes*. Okfejtéseiben a remek anyagismeretet tüzes nyomozó-szenvedély és történelmi konkrétságú, hiteles kombinációk szellemes felállítása teszi nagyon jó értelemben élményszerűvé. Mindez elsősorban a Dumas-fejezetben, a tanulmány legfontosabb részében figyelhető meg.

Fekete úgy érzékelteti Dumas korabeli jelentőségét, hogy nem érzünk ellentmondást eközött és a tőle eltérő irodalomtörténeti értékelés között, mert a kor nagy mesélőjének Petőfi által is méltott „szeretetreméltósága” sokat megértet a közvetlen hatás pozitívumaiból, ami az adott történelmi pillanat tüntével – varázsát veszti. A Dumas-fejezetben nem egy-egy fogalom, egy-egy eszmevillanás nyomait követi, hanem egy életérzés, egy társadalomerkölcsi alapfelfogás átsugárzását, s ebben bőven nyílik alkalom a mélyebb és szárnyalóbb elemzésekre. Kitérően mutatja be egy-egy jellegzetesen romantikus eszme kétarcúságát, mint pl. az erkölcsi „pessimizmusét”, ami féllábbal jakobinus eredetű (Robespierre: „Az erény mindig kisebbségben volt a földön”), lázadó töltésű, és Petőfi világképében is jelentős szerepe van. Tehát nem csak világgyűlölet, nemcsak „zűrhang”, hanem az erényt letipró valóság elleni lázadás is. Belőle fejlík ki az „ítélkező hős” alakját. Ez a hatásrendszer sokat nyújt a nagy koronázó mű, *Az apostol* annyit elemzett romantikájának felfejtéséhez, s e romantika forradalmi meghaladásának ténye, módja is így válik ki teljes erővel. Szilveszter alakjának sokszor sérelmezett elvontsága, askétikus ridegsége a romantikus „sur-

homme", „nemes szörnyeteg” oldaláról jól megközelíthető, s többlete, újszerűsége is, hogy ti. „a romantikus hős a *magánbosszú* síkjáról, benne emelkedik fel a *társadalmi rend megdöntésének* szintjére”. Fekete Sándor tanulmányának érdeme, hogy a Felhők-korszak „byroni” hangulatában egy aktívabb, lázadóbb romantika jelenlétét is kimutatja, és a forradalmi demokratizmus sokkal magasabb szintű eszmévilágának kibontakozásában játszott előkészítő szerepét is jelzi. Azt bajosan lehetne kétségbevonni, hogy Petőfi, aki már ifjan „maga is *költőileg* akart *végigrohanni* az élet útján” a romantikus művész ideálját „páratlan tudatossággal vállalta és beteljesítette.”

Petőfi romantikáját Fekete nem általában vizsgálja, hanem – hangsúlyozza is – adalékokat szolgáltat „Petőfi romantikájának kialakulásához”. Fontos és elmellőzhetetlen adalékokat, melyek révén sok tekintetben kézzelfoghatóbbá válik bizonyos koreszmék forradalmi túlhaladásának, átértékelésének Petőfit jellemző módja is.

*

Kivételes sors volt a Petőfié; egy költő-politikus-nemzeti hős, egy valódi „surhomme” élete. Látszólag mi sem könnyebb, mint életrajzát megírni az ifjúságnak, mely különösen fogékony a hősi, nagy egyéni tettek pátosza iránt. Mai valóságunk azonban nem a romantikus hajlamok fejlesztését igényli. Elsősorban a mindennapi helytállás, a kitartó-rendszeres tevékenység igényét támasztja az egyénnel szemben. Fekete megtalálta a legmegfelelőbb hangot és módszert, hogy Petőfi életét ne a csábító látványosság, az érzelmi megragadás révén közelítse ifjú olvasóhoz, hanem a tények több rétegének átvilágításával; ne a magatartások és tettek romantikus gesztus-szintjét ábrázolja, hanem ezek eszmei-elvi alapját tisztázza a korosztálynak megfelelő szinten. Úgyiszlóván lemond a szépírói eszközökről, legalábbis mindenfajta regényesítésről, s korabeli dokumentumok, levelek, naplórészletek és művek tanúságából szövi a történet szövetét. Mégis érdekesen, mert ezen a módon sikerül a tulajdonképp már ismert eseményeket a maguk idejének hitelesen friss légkörébe állítani. A március 15-iki események leírása volna a „legkritikusabb” mozzanat, ám különösen itt remekel Fekete Sándor módszere: feszültséget és újszerűséget ad az események értékelésének azzal, hogy egy soha nem emlegetett, nagyon is valóságos körülményt hangsúlyoz. A veszélyt tudniillik, mellyel Petőfi és társai azon a napon szembesültek. Tényekkel igazolja, hogy tudatában voltak a veszélynek. Így éri el, hogy a „nagy nap” nem hasonlít „valamiféle... szavalgatással és szónoklatokkal felcifrázott diákfelvonuláshoz”, s nem tűnik „egy kicsit nagyobb méretű majálisnak”, amilyenre „történelmi” emlékezetünk manipulálta. „...a tett következményeitől való félelem legyőzésének” vonása is rákerül a forradalmár Petőfi arcképére. Vagy inkább: újra előtűnik. Másfél évszázad érzelmi emlékezetének görögtüze alól az élettények sugározzák. Fekete értő módon fel tudja fedni pl. Petőfinek azt a mindennél nagyszerűbb *jellemvonását* is, amelyet szikáran elvhűségnek, erkölcsi bátorságnak, elvek és tettek eszményi egységének, de feltétlenül a magatartás köznapi hősiességének nevezhetünk. Ez vezette annyi méltatlanságon, támadáson át, sértéseken, gyanakvásokon és gyanúsításokon keresztül a nemzet történelmi fölmagasodásának élére. „Talán még az eszméit megpecsételő halálnál is csodálatraméltóbb, hogy békés mindennapjaiban követni tudta a *Ha térti vagy, légy térti*... erkölcsi parancsát. Amilyen könyörtelen volt saját magával szemben, annyira az elvek embereként állt helyt nemcsak a hatalommal, a kiváltságosokkal szemben, hanem a barátai között is” – olvassuk. (S azt is, hogy ugyanakkor senki sem tartotta fontosabbnak a barátságot, a közös fellépést – a közös elvekért.) Amikor Fekete Sándor Petőfinek ezt a személyiségjegyet, ezt a tulajdonságát állítja műve tengelyébe – a legkorszerűbb és legjobb pedagógiai hatású jellemzést adja róla.

Az általa ábrázolt Petőfi megindítóan fiatal, kedves alakja egy összetéveszthetetlen társadalmi és etikus világképet fejleszt maga köré. A végső, fegyveres harcban való részvétele, melynek „értelmét” annyian megkérdőjelezték már, jószándékúan kicsinyes és értetlen környezetét vádolva, – ebben a világképben mélyen szükségszerű. „Összeférhetetlen kötőköddé züllesztjük abban a pillanatban, amint elképzeli-

jük, hogy az annyiszor megálmodott és megénekelt harc elől elbúvik...”, „...nem biztathat másokat olyan kockázatok vállalására, amelyek alól neki a nemzettől felmentést kell kapnia. ... Petőfi megértette ezt.” Az *ítélkező* költő-népvezér alakját Fekete a *küzdő* ember megmutatásával teszi teljesebbé, annál inkább, mert az előbbire az utóbbi jogosít föl, jogosította Petőfit is föl. Ezt ilyen világosan, meggyőzően, egy élet mindennapjaiból kifejtve – még nem olvashattuk.

Petőfiről több művet is kap kezébe a mai diáknemzedék. Kitűnőeket is. (Illyés Gyula Petőfi-jének ifjúsági kiadása *Tűz vagyok...* címmel 1964-ben jelent meg.) Fekete Sándor könyvére mégis szükség volt. Mai, szocialista világunk nem úgy teremti meg a neki kellő Petőfi-képet, hogy átrajzolja – mint tették korábban annyiszor. Hanem egyik-másik, eddig homályban maradt, vagy észre sem vett, de nekünk különösen értékes személyes és költői vonását kiemeljük és hitelesítjük. A holnap felnőtteit nem kalandokra, de nem is megalkuvásokra szánjuk, hanem naponta ismétlődő-folytatódó eszmei harcok és a rendszeres munka új típusúan forradalmi küzdelmeire. Petőfi ebben is lehet példa, ösztönző, ahogy Fekete könyve most ifjúságunk elé állítja.

FUTAKY HAJNA

Martinkó András:

PETŐFI ÉLETÚTJA

Petőfi életműve, emberi és költői útja vízvonalas, jelentőségű irodalmunk és társadalmunk történetében egyaránt, méltán forrása másfél század gazdag irodalmának. Noha a polgári s kiváltképpen a marxista irodalomtudomány jelentősen hozzájárult a helyes Petőfi-kép kialakításához, a teljes életmű feldolgozva még sincs. Még ma is sok-sok legenda szövődik a költő különös sorsa, üstökös küldetése köré. A 150. évforduló – az illő hódolat mellett – a mulasztások pótlására is feltevez tehát. Az életmű teljes tudományos felmérése azonban aligha köthető bármely nevezetes évfordulóhoz. Nem is készül önálló és a teljes életművet átfogó monográfia 1973-ra Petőfiről. Arról a célkitűzésről mégsem lehet lemondani, hogy a jubileumra megjelenő kiadványok a szakembereket és az irodalomkedvelő közönséget egyaránt közelebb vigyék Petőfihez.

Martinkó András könyve – céljában, az összeállítás módszerében, s képekkel illusztrált díszes megjelenésében – mindenképpen megfelel a nagy költőt népszerűsítő feladatnak. A dokumentumok kiválogatásában legfontosabb vezérelve a hitelesség. A gyűjteményből elsősorban maga Petőfi szól az olvasóhoz. Kívüle csak azok a kortársak kaphatnak szerepet, akiknek a szavában nem lehet kételkedni. Ezért a mű a korábbi Petőfi-életrajzokhoz (Ferenczi Zoltán:

Petőfi életrajza I–III, Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I–V.) viszonyítva jelentősen szűkebbnek, szerényebbnek tűnik, de csak a mennyiségi aspektusok felől megítélve. Hitele sokkal nagyobb, mert a szerző kommentáló szövegében is józan mértéktartás és tárgyilagosság érvényesül. Nem akarja Petőfit a maga képére átformálni, kihagyja azokat a késői visszaemlékezéseket, amelyek hivatkozott tendenciájukkal meghamisítanák a valóságot. Martinkó András nem zavarja meg az olvasót a költő körül kialakult legendákkal és álhírekkel, csak a tudományos kutatás által igazolt dokumentumokat fogadja el.

A könyv elsősorban Petőfit, mint költőt akarja bemutatni. Ezért semmi lényegeset sem hagy el abból, ami őt meghatározza. Fontos szerepet kapnak a genetikai tényezők (a nagyszülőkig visszavezetve), amelyek megmagyarázzák a költő eredendő *önbecsülését*. A szerző azonban mégsem időz sokat a származásnál, mert tudja, hogy a „genetikai kód” meghatározó ugyan, de befolyása korántsem kizárólagos. Ezért végigvezeti az olvasót azon a költői úton, amelybe feltevésekkel már nem lehet beavatkozni. A költő tetteit azonban viszonyítja az adott korhoz, amely a feladatokat adta. Ezeknek a szempontoknak megfelelően válogat Martinkó András a rendelkezésére álló dokumentumokból, mindenekelőtt Petőfi verseiből, prózájából, leveleiből, nyilatkozataiból.

Az eddigi Petőfi-életrajzokhoz viszonyítva feltűnően van jelen a könyvben a korszerű szemlélet és újszerű látásmód. Petőfi életé-

ról a legfontosabbat kapjuk, s számos új felismeréssel is találkozunk. Hangsúlyt kap a ránk maradt eredeti Petőfi-dokumentumok *csonkasága*. 1844-ben, a kudarccal végződő „színészkaland” után tudatára ébred Petőfi annak, hogy sokkal inkább költőnek, mint színésznek született. Fáradhatatlanul olvas és egy füzetbe összeírja addig elkészült verseit. Sajnos mindebből pusztán három füzetlevél maradt.

Közismert, hogy Petőfi egyik legtöbbet fordított költőnk. De kevesen tudtak a korán, már 1845–46-ban meginduló fordításokról. Nemrégiben Pozsonyban rábukkantak Petőfi három versének 1844–45-ből származó cseh nyelvű fordítására is. A szerző ezeket intő példának tekinti, mert sejthető, hogy az alaposabb kutatás valószínűleg még több *korabeli fordítást* is felderíthet.

Martinkó András a költői fejlődés szempontjából joggal tartja fontosnak Petőfi *olvasmányait*. Belőlük magyarázza költészetének pesszimista indítékait, Beranger olvasásából viszont a „bohémés” szabadságszeretetét, amely végül is fölébe kerekedik a pesszimista szorongásoknak. Nem lehet Petőfi olvasmányait mellékes kérdésnek tekinteni, mint ahogy egészen napjainkig az irodalom- és történettudomány ezt tette – mutat rá Martinkó András.

A könyv szembeszegül az „önkéntelen” *versömlés* hiedelmével, alaptalannak minősíti Teleki Sándor vallomását az Erdélyhez c. költemény születéséről. „Petőfi sokkal nagyobb művész volt annál, hogy... sarlatánkodjék” – írja a szerző. Megtévesztő lehetett, hogy fejben költött és nem papíron. Az aposztrofált vers is bizonyára készen volt már a fejében, s az ebéd alatt csupán elszavalta.

Petőfi eddigi életrajzírói kimerítően tárgyalják a költő *összeszólalkozását* Vörösmartyival és Jókaiival. Martinkó András 125 év távlatából ezt pusztán epizódnak látja

Petőfi életpályáján. Reálisan ítéli meg a költő viszályát Klapkával és Görgeyyel is, hisz 1849 tavaszán „Petőfi 26, Klapka 29 és még Görgey is csak 31 éves volt”. Fiatalságuk tagadhatatlan előnyt jelentett, de elhirtelkedett gesztusokhoz is vezethetett.

Martinkó András helyes megítélése szerint Petőfi *meg tudott telelni a kor feladatainak*. Júlia még a legszenvedélyesebb szerelem korszakában sem kötötte le egész figyelmét. Szívében nemcsak a készülő forradalomnak, hanem az irodalomszervezésnek és a költői program kinyilatkoztatásának is jutott mellette hely. Petőfi zseniális jövőbe látásával mindig politizált, s logikája Marxéval megegyezett: a történelmet formáló nagy eszmeáramlatokat megállítani nem lehet – vallotta Petőfi is Marxszal egy időben.

A kitűnő Petőfi-kutató új könyvének értekei között fogatékosságok csak ritkán tűnnek fel, leginkább a kommentáló szöveg kevésbé árnyalt megfogalmazásában, itt-ott előforduló bántó ismétlésben, vagy modoros felkiáltásban. (Pl. „Dehogy született későn!”) A szerző sok-sok versrészletet közöl – közöttük kevésbé ismert versekből is találhatók idézetek. Noha a válogatás a szerző céljaival általában szinkronban történik, azonban soknak tűnik az apró vers-töredék, amely meg-megakasztja az olvasás lendületét. Igaz, a könyv nem töltheti be az antológia szerepét, mégis szívesebben olvasnánk benne több teljes vagy csaknem teljes verset.

Kétségtelen azonban, hogy a szép kiállítású könyv a kivételes évfordulóhoz méltó hódolat Petőfi emlékének. Izgalmas olvasmánya lehet minden irodalomkedvelő embernek, amellet a szakembereknek is nélkülözhetetlen kútforrás. (*Kossuth Kiadó, 1972.*)

NEMES ISTVÁN